

AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ

« MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ »

Magistr proqramının məzunu

Cəmilə Qasımzadə Telman qızı

/A.S.A./

**«MÜASİR DÖVRDƏ AZƏRBAYCANDA DÖVLƏTİN İNNOVASİYA
SİYASƏTİNİN TƏKMİLLƏSDİRİLMƏSİ PRIORITYLƏRİ»**

Mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İstiqamətin şifri və adı 060404

İqtisadiyyat

İxtisaslaşma

İqtisadiyyatın tənzimlənməsi

Elmi rəhbər

Magistr proqramının rəhbəri

(A.S.A., elmi dərəcə və elmi ad)

(A.S.A., elmi dərəcə və elmi ad)

i.e.n. A.M.Hüseynov

dos.İ.M.Mahmudova

Kafedra müdiri (A.S.A., elmi dərəcə və elmi ad) _____

____ i.e.d,prof. Əhmədov M.A. _____

BAKI 2016

M Ü N D Ə R İ C A T

GİRİŞ

FƏSİL I: İNNOVASIYA FƏALİYYƏTİNİN NƏZƏRİ-METODOLOJİ ƏSASLARI

- 1.1. İnnovasiya anlayışının nəzəri aspektləri.....
- 1.2. Dövlət innovasiya siyasətinin nəzəri əsasları.....
- 1.3. İnnovasiya inkişafının xarici təcrübələri.....

FƏSİL II: RESPUBLİKAMIZDA İNNOVASIYA SİYASƏTİNİN MÜASİR VƏZİYYƏTİ

- 2.1. Azərbaycan Respublikasının innovasiya potensialı.....
- 2.2. Azərbaycan Respublikasında. innovasiyaların inkişafının müasir vəziyyəti.....
- 2.3. Azərbaycanda dövlət innovasiya siyasəti.....

FƏSİL III: AZƏRBAYCANDA İNNOVASIYA SİYASƏTİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ.....

- 3.1. Dövlət makroinnovasiya siyasətinin təkmilləşdirilməsi məsələləri.....
- 3.2. Dövlət iqtisadi siyasəti və mikro səviyyədə innovasiya proseslərinin dinamizminin stimullaşdırılması: əsas istiqamətlər.....

NƏTİCƏ.....

ƏDƏBİYYAT.....

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı.Müasir dövrdə elm tutumu və rəqabətqabiliyyətli məhsul (xidmət) istehsalı davamlı iqtisadi inkişafın ən mühüm şərti hesab olunur. Beləki elmtutumlu məhsul istehsalına çəkilən xərclərin əhəmiyyətli artımı və səmərəliliyi iqtisadiyyatda davamlı artım tendensiyasının, intellektual potensialın formalaşması və inkişafının əsasını təşkil edir. Hesablamalar göstərir ki, hər hansı bir ölkədə elmin inkişafı, həmin ölkədə ÜDM in orta hesabla 50% artmasına təsir göstərə bilər.

XX əsrin ortalarından başlayaraq , inkişaf etmiş ölkələrdə sosial-iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsi, qlobal rəqabət şəraitindən yararlanmaq üçün innovasiya amilinə üstünlük verilir. Qlobal tərəfdaşlıq, birgə tədqiqat müəssisələrinin yaradılması da daxil olmaqla, kooperasiya əlaqələri genişləndirilməkdədir. Dünyanın elmtutumlu aparıcı kooperasiyalarının qloballaşma prosesində tədqiqat strategiyası gücləndirilərək, xarici təcrübənin daha sürətlə mənimsənilməsinə yönəldilməkdədir.

Qloballaşma prosesində ölkələr arasında texnoloji rəqabət dahada kəskinləşmişdir. İqtisadi cəhətdən liderlik etmək üçün hamı tərəfindən qəbel edilən yeganə yol daima innovasiyalı yeniləşmədir.

Gələcəyin innovasiyalı inkişafının mənzərəsinin formalaşması, ilk növbədə elmi-texniki inkişafın ən yeni meyillərinin məcmusunu, maliyələşmənin miqyasını dövlət elmi mərkəzlərində və özəl sektor şirkətlərində prinsipcə yeni texnologiyaların işlənməsi və mənimsənilməsi əhatə edir. Bu gün dünyada ümumi daxili məhsulun elmtutumluğu göstəricisi ölkədə elm və innovasiyanın fəaliyyətinin səviyyəsini xarakterizə edən əsas göstəricidir. Bu göstərici-i milli innovasiya sisteminin yetkinliyi və tarazlığını qiymətləndirmək üçün əsas meyardır.

Azərbaycan respublikasında iqtisadiyyat sahələrinin mövcud texniki-texnoloji durumu yüksək keyfiyyətli məhsul istehsal etməyə imkan vermir. Hələ ki, beynəlxalq standartlar emal sənayesi müəssisələrində özünə tam yer tapa bilmir. Azərbaycanın iqtisadi inkişafının müasir mərhələsində innovasiya fəaliyyətini

həyata keçirən və ya həvəsləndirən amillərdən biri investisiya təminatıdır. Bununla əlaqədar bazar iqtisadiyyatlı ölkələrin iş təcrübəsinin öyrənilib milli iqtisadiyyatın xüsusiyyətlərini nəzərə almaqla iqtisadi fəaliyyət sahələrində tətbiqi vacibdir.

Azərbaycanın inkişaf etmiş ölkələrdən elmi-texniki geriliyini aradan qaldırmaq və onun tam tərəfdaş kimi qlobal innovasiya mühitinə daxil olması milli innovasiya sisteminin tezliklə formalaşmasından çox asılıdır. Bununla əlaqədar müvafiq inkişaf proqramını işlənməsi bir çox problemlərin konstruktiv həllini, idarəetmə qərarlarının qəbul edilməsi üçün zəruri olan təsirli, səmərəli innovasiya sistemi nəzəriyyəsinin işlənməsinin vacibliyini ön plana çəkir. Ölkə iqtisadiyyatının innovasiya inkişafı xəttinin düzgün müəyyənləşməsi həm də innovasiya inkişafının xarici təcrübələrinin çox ətraflı öyrənilməsini, bu təcrübələrin Azərbaycan Respublikasında tətbiqi imkanlarının araşdırılmasını tələb edir. Ümumiyyətlə, iqtisadiyyatın davamlı və dinamik inkişafı innovasiya proseslərinin effektivliyindən birbaşa asılıdır və bu proseslərin effektivliyi isə məqsədyönlü idarəetməni tələb edir. Belə bir idarəetmə isə ayrı-ayrı innovasiya yönümlü tədbirlərin, makro və mikro səviyyədə hazırlanan və reallaşdırılan innovasiya siyasətinin ən müxtəlif komponentlərinin uzlaşdırılmasını, bir-birini tamamlamasını, bir sözlə, sistemli yanaşmanı zərurətə çevirir. Buna görə də Milli İnnovasiya Sisteminin (MİS) formalaşması innovasiya inkişafının ən zəruri mexanizmi hesab edilməlidir və bu 5 zərurət MİS-lərin çevik formalaşması üçün ən müxtəlif səviyyələrdə müvafiq tədqiqatların aparılmasını tələb edir. Buna görə də dissertasiyanın mövzusu aktualdır.

Mövzunun öyrənilmə səviyyəsi.İnnovasiya inkişafı, milli innovasiya sistemlərinin formalaşması məsələləri və innovasiya inkişafının xarici təcrübələri Y.Şumpeter, B.Tviss, F.Aqion, P.Xeovut, D.Bell, Y.B.Lençuk, S.M.Valdaydev, S.Y.Qlazyev, L.N.Vasilyeva, Y.A.Muravyova, N.D.Kondratyev, N.Nelson, innovasiya sisteminin inkişaf problemləri.

Dissertasiya işinin strukturu: Dissertasiya işi mündəricat, giriş, 3 fəsil, nəticə və təklif, ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. Giriş adlanan hissədə mövzunun aktuallığı əsaslandırılmış, tədqiqatın predmeti və obyektı, əsas məqsəd və vəzifələri, tədqiqatın informasiya bazası və işlənməsi metodları göstərilməklə tədqiqatın elmi yeniliyi əsaslandırılmışdır.

Dissertasiya işinin məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatın məqsədi innovasiya prosesləri, müasir dövrdə innovasiyaların inkişafı və tətbiqi Dissertasiya işinin məqsədi– İnnovasiya anlayışı və innovasiya inkişafına aid nəzəri baxışların təhlili və bu təhlillərlə innovasiya inkişafının nəzəri əsaslarını araşdırmaq – Azərbaycan Respublikasında innovasiya inkişafının müasir vəziyyətini dəyərləndirmək;– Azərbaycan Respublikasında innovasiya inkişafını dövlət dəstəyi səviyyəsində dəyərləndirmək; – İnnovasiya inkişafının xarici təcrübələrinin Azərbaycan Respublikasında tətbiqi imkanlarını araşdırılması. – mikro və makro səviyyədə innovasiya siyasəti, innovasiyanın inkişaf strategiyaları müəyyən etmək

FƏSİL I: İNNOVASIYA FƏALİYYƏTİNİN NƏZƏRİ-METODOLOJİ ƏSASLARI

1.1. İnnovasiya anlayışının nəzəri aspektləri

"İnnovasiya" anlayışı "innovation" ingilis sözündən yaranmışdır. Bu sözün mənası isə "yeniliklərin həyata keçirilməsi", "yeni qayda" deməkdir. "İnnovasiya" anlayışı daxilində yeni qayda, yeni üsul, yeni məhsul və ya texnologiya, yeni hadisə nəzərdə tutulur. Yeni iqtisadi kateqoriya kimi "innovasiya" terminini elmi dövriyyəyə XX əsrin ilk onilliklərində avstriya, sonradan amerika alimi Jozef Şumpeter daxil etmişdir. J. Şumpeter özünün "İqtisadi inkişaf nəzəriyyəsi"(1911) işində ilk dəfə olaraq inkişafında dəyişikliklərin yeni innovasiya məsələlərinə baxmış və innovasiya prosesinin tam təsvirini vermişdir.

J. Şumpeter inkişafda 5 dəyişikliyi ayırmışdır:

- 1) yeni texnikanın, texnoloji proseslərin istifadəsi və ya istehsalın yeni bazar təminatı;
- 2) yeni xüsusiyyətlərə məxsus məhsulların tətbiqi;
- 3) yeni xammalın istifadəsi;
- 4) istehsal dəyişikliyi və təşkili və onun maddi-texniki təchizatı;
- 5) yeni satış bazarlarının meydana çıxması.

J. Şumpeterə görə, innovasiya-yeni növ istehlak mallarının, yeni istehsal və nəqliyyat vasitələrinin, bazarların və sənayedə təşkilati formaların tətbiqi və istifadəsi məqsədilə baş verən dəyişiklikdir. O sübut etdi ki, iqtisadiyyatda mərkəzi novator-sahibkar olacaqdır..

J. Şumpeter "Texniki inkişaf nəzəriyyəsi" əsərində innovasiyaya texniki dəyişiklik ilə bağlı iqtisadi təsir kimi baxmışdır. O, istehsal funksiyası innovasiya sahibkarlığının mahiyyətini tapmağa cəhd etmiş və innovasiya prosesləri nəzəriyyəsinin əsaslarını tədqiq etmişdir. Şumpeter innovasiya prosesində sahibkarın rolunu qeyd etmiş və onu ixtira ilə yenilik arasında əlaqələndirici adlandırmaqla Yeniliyə texnologiyanın və idarəetmənin dəyişməsi kimi baxmışdır . Lakin bu tərifdə Şumpeter innovasiyanın imkanlarını, kadrların kəmiyyət və

keyfiyyət tərkibində dəyişiklik aparılması mümkünlüyünü nəzərə almamış, effektiv yüksəldilməsi mütləqliyini göstərməmişdir.

Innovasiyanın dərk edilməsinə olan müxtəlif yanaşmalar belə qənaətə gəlməyə imkan verir ki, innovasiyanın məzmunu dəyişikliklərdən ibarətdir, innovasiya fəaliyyətinin və innovasiya menecmentinin əsas funksiyası dəyişiklikləri optimal idarə edə bilməkdir.

T.Ə.Quliyev göstərir ki, innovasiya yenilikdir, yeni fikrin məhsuludur. O. dəyişikliklərin təsnifatını aşağıdakı kimi verir:

1. İntellektual sferada;
2. Məhsuldar qüvvələrin maddi üsürlərində;
3. Milli iqtisadiyyatın innovasiya bazasında;
4. İctimai əmək bölgüsündə;
5. Elmi potensialda;
6. Innovasiya fəaliyyətinin resurs təminatında;
7. Innovasiya fəaliyyətinin stimullaşdırılması sistemində;
8. Innovasiyanın investisiyalaşdırılmasında

T. Brayna görə, innovasiya intellektual əmtəə- ixtira, informasiya, nou-hau və ya ideya-iqtisadi məzmun kəsb edən bir prosesdir. Bu tərifdə də müsbət effektin mütləqliyi, eləcə də ideyanın reallaşdırılmalı olduğu bazarın vacibliyi yaddan çıxarılmışdır.

Xartman Xauştayn da innovasiyaya tərif vermişdir. O, özünün 1979-cu ildə Berlində nəşr olunan “Leiting industrieller Forchung und Entwicklund” kitabında qeyd etmişdi ki, innovasiya-ideyanın, təklifin, elmi-tədqiqi qərarın, modelin praktikada tətbiqi, həyata keçirilməsi və istifadəsidir. Lakin bu tərifdə də digərlərindəki kimi müəyyən çatışmazlıqlar vardır. Burada ideyanın bazara qədər hərəkəti nəzərə alınmır, istehsalın təşkili strukturunda, kadrların tərkibində dəyişiklik imkanına, qəbul olunmuş ideyanın mütləq səmərəliliyinə baxılmır.

Məşhur eston iqtisadçısı V.H. Lapinə görə isə, innovasiya-insanların məlum tələbatını daha yaxşı ödəmək üçün yeni təcrübi vasitələrin yaradılmasına,

yayılmasına və istifadəsinə yönəldilmiş kompleks prosesdir. Göründüyü kimi, burada təşkilati-idarəetmə, sosial və digər innovasiyalar nəzərə alınmır.

Prof. F. Valentinin təbirincə, innovasiya istehsal mexanizminin daxili strukturundan yeni vəziyyətə keçiddir. Yeni vəziyyətə məhsullara, texnologiyalara, istehsal vasitələrinə, işçi qüvvəsinin peşəkar və ixtisaslı strukturuna, təşkilatlarına aid edilir.

A. Abbasova görə innovasiya idarəetmə obyektinin dəyişdirilməsi və iqtisadi, sosial, ekoloji, elmi-texniki və digər növ effekin alınması məqsədilə yeniliklərin tətbiqinin son nəticəsidir. Onun fikrincə, innovasiya fəaliyyətin elmi–texniki–tərəqqi və istehsalın inkişafı nöqtəyi–nəzərindən beş cür olur:

1. Böyük innovasiya.

İnnovasiya nəticəsində inqilabi yeniliklər həyata keçirilir ki, buda istehsal strukturunu, idarəetməni və iqtisadi inkişafın sürətini kökündən dəyişir.

2. Radikal innovasiya.

Elmi ideyalar və ixtiralarla nəticələnir ki, bunların da əsasında texnoloji sistemlərin keyfiyyətinin kökündən dəyişdirilməsi və nəticədə yeni istehsal sahələrinin yaranması mümkün olur.

3. Prinsipial innovasiya.

Mövcud texnikanın yenisi ilə əvəz edilməsi, fundamental elmi prinsipin saxlanması şərti ilə yeni texnologiya yaratmaq üçün böyük ixtiralar və elmi-texniki təkliflərlə nəticələnir.

4. Təkmilləşdirilmiş innovasiya.

Təkmilləşməyə yönəldilən innovasiyadır. Bunun nəticəsində, mövcud texnologiyanın, obyektlərin, məhsulun və texnikanın təkmilləşdirilməsi ilə yeni ixtiralar da meydana çıxır ki, onlar da buraxılan məhsulun əsas texniki-iqtisadi göstəricilərinin yaxşılaşmasına nail olur.

5. Sadə innovasiya.

İstehsalda istifadə edilən texnika və texnologiyanın texniki-iqtisadi parametrlərinin bir müddət saxlanılır.

Yenilik anlayışı dinamik hərəkətdə olan mütərəqqi yeniliyi əks etdirməklə onu qəbul və istifadə edən təşkilati sistem üçün yeni sayılır. Mənasına görə, “innovasiya” sözü(ingiliscə innovation) “yenilik” sözü ilə eynidir. İnnovasiyaya inkişaf etməkdə olan kompleks sistem kimi baxılmaqla yeniliyin yaradılması, yayılması və istifadəsi üzrə innovasiya fəaliyyətinin inkişafına və səmərəliliyin yüksəldilməsinə kömək edir. İnnovasiyada istehsal tətbiq olunan obyekt və yaxud da özündən əvvəlki analoqundan keyfiyyətə fərqli edilmiş kəşf aparılmış elmi-tədqiqat nəticəsində əldə edilir..

Ümumiyyətlə innovasiya yenilikləri əsasən iki qrupa bölünür:

Maddi-texniki yeniliklər:

- a) texnika (avadanlıqlar, cihazlar, EHM və s.);
- b) texnologiya (istehsal prosesləri);
- c) sənaye materialları (xammal və son məhsul) aid edilir.

Sosial yeniliklər:

- a) iqtisadi (yeni vergilər sistemi, qiymətləndirmə, əmək haqqı sistemi, göstəricilər və s.);
- b) təşkilati-idarəetmə (yeni təşkilati strukturlar, qərarların hazırlanması və onların yerinə yetirilməsinə nəzarət və s.);
- c) sosial idarəetmə (icra, səhmdar cəmiyyətin fəaliyyətində dəyişikliklər, tərbiyə işi, rəhbərin seçilməsi və s.);
- d) hüquqi (əsasən təsərrüfat qanunvericiliyində baş verən dəyişikliklər); e) pedaqoji (tədris metodları, tərbiyə metodları) aid edilir.

Maddi-texniki və sosial yeniliklər arasında qarşılıqlı əvəzetmələr vardır. Belə ki, müəssisədə əmək məhsuldarlığı yeni texnikanın və texnologiyanın tətbiqi vasitəsilə və həmçinin əməyin təşkili və stimullaşdırılmasının mütərəqqi formalarının tətbiqi sayəsində yüksələ bilər. Bir sıra hallarda ikinci yol daha əlverişli və ucuz başa gəlir. Beləliklə, İnnovasiya fəaliyyəti deyərəkən istehsal, kommersiya, idarə etmə və sosial proseslərin səmərəliliyini artıran elmi tədqiqatların və təcrübi-konstruktor işlərinin nəticələrinin praktiki tətbiqi nəzərdə tutulur. İnnovasiya prosesi nəticəsində

yeni və ya təkmilləşmiş məhsul, xidmət təklif olunur. Eyni zamanda innovasiya texnoloji prosesləri, idarə və təşkil etmə proseslərində tətbiq oluna bilər. Daha dəqiq ifadə etsəm, innovasiya fəaliyyəti cəmiyyətin intellektual fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsinə yönələn nəticədir. Biliklərin artırılması özündə investisiya və innovasiyanı – yeni təkmil maşın və avadanlıqları, enerji mənbələrini və s. təcəssüm etməyə iqtisadi və ya digər effektin əldə olunmasına gətirib çıxarmayacaq. Nəticədə bütün mərhələləri - elmi ideyanın yaranmasından, ixtiraların rəsmiləşdirilməsindən emi-texniki və texnoloji modifikasiya əsasında texnoloji inkişaf və innovasiyaya qədər olan mərhələni əhatə etməlidir. Bildiyimiz kimi ETT ayrı-ayrı sahələrdə, regionlarda, ölkələrdə müxtəlif elmi–texniki istiqamətlərdə qeyri-bərabər olaraq həyata keçirilir. Bunlardan bəziləri texnoloji inkişaf lokomotivində liderliyi ələ keçirir, bəziləri isə əksinə olaraq “kölgə” altında qalaraq öz mövqelərini əldən verirlər. Liderliyin dəyişilməsi əsasən texnoloji inqilablar dövründə texnoloji inkişafın xüsusiyyətləri ilə müəyyən olunur. Bu barədə XX əsrin sonu və XXI əsrin əvvəllərinə olan texnoloji inkişaf göstəricilərinə nəzər salmaq yerinə düşərdi.

Göründüyü kimi texnoloji inkişafın IV mərhələsi 1929-1933 il maliyyə böhranından sonra başlayıb. İlk əvvəllər bu hərbi xarakter daşısa da sonralar, 50-ci illərdən başlayaraq dinc yolla–EHM–lərin tərtibi, atom enerjisindən istifadə, “Yaşıl İnqilab” , kosmosun tədqiqi ilə davam edib. 70–ci illərin ortalarında baş verən dərin enerji və texnologiya böhranı texnoloji inkişafın V mərhələsi üçün böyük təkan vermiş oldu. Bunun əsasında mikroelektronika, personal kompyuter, biotexnologiya, gen mühəndisliyi, internet şəbəkəsi dayanırdı. Həmin dövrün lider ölkələrinə ABŞ, Yaponiya, Q. Avropa və keçmiş SSRİ daxil idi. Lakin XXI əsrin 15 əvvəllərində artıq V mərhələnin başa çatdığı aydın görünməyə başladı. Belə ki 2001- 2002–ci illər böhranı ilk dünya informasiya böhranı sayılırdı. Və bununla da VI texnoloji inkişaf mərhələsinə keçidin əsası qoyuldu. Bir qrup mütəxəssislərin fikrincə bu period XXI əsrin 20-50-ci illərini əhatə edəcək. Eyni zamanda istehsalın postindustrial texnoloji üsulu humanit xarakter daşıyaraq yaxın 200 ildə bütün planetin texnoloji simasını dəyişəcəkdir.

Innovasiyaların təhlili göstərir ki, onlar sosial-iqtisadi xarakterli funksiyalar yerinə yetirirlər. İqtisadi ədəbiyyatlarda qeyd olunduğu kimi, innovasiya iqtisadi kateqoriya olaraq iki əsas funksiyanı-təkrar istehsal və stimullaşdırma funksiyalarını yerinə yetirir. Təkrar istehsal funksiyasını yerinə yetirməklə innovasiya geniş təkrar istehsalın mühüm maliyyələşdirmə mənbəyi kimi çıxış edir. Innovasiyaların bazarda satışından əldə edilən pul gəlirləri sahibkarlıq mənfəətini yaratmaqla, maliyyə resurslarının mənbəyi və eyni zamanda innovasiya prosesi səmərəliliyinin ölçüsü kimi çıxış edir.

Enerjinin minimumlaşdırılması qanununa tabe olaraq insan öz fəaliyyətini əmək məsrəflərinin azaldılmasına, vaxta qənaətə və digər effektlərin alınmasına yönəldir. Odur ki, innovasiyaya sosial kateqoriya kimi baxmaq olar.

Bu isə özündə aşağıdakıları əhatə edir:

1. Sosial kateqoriya kimi innovasiya praktiki olaraq bütün ixtiralar enerji xərclərinin, canlı əməyin azaldılmasına istiqamətləndirilmişdir, yeni məhsuldar qüvvələrin istehsalə cəlb olunmasına imkan yaradır, əməyin və istehsalın səmərəliliyini yüksəldir.
2. İnnovasiya istehsal olunan məhsulların keyfiyyətini yüksəltməklə, istehsal və istehlak səviyyəsinin artımına gətirib çıxarır, həyatın keyfiyyətinin yaxşılaşdırılmasına kömək edir.
3. İnnovasiyanın üçüncü funksiyasının xüsusiyyəti məhsulun keyfiyyətini yüksəldərək, xərcləri aşağı salaraq və istehsalı təkmilləşdirərək tələb və təklif, istehsal və istehlak arasında nisbətlərin qorunub saxlanmasını təmin etməkdir.
4. İnnovasiyanın işlənib hazırlanması gedişində və istifadəsi prosesində insanın inkişafı prosesi-onun intellektual qabiliyyətinin reallaşdırılması, gələcək yaradıcı artım üçün şərait yaradılması prosesi gedir.

Yuxarıda qeyd olunanları yekunlaşdırmaqla belə nəticəyə gəlmək olar ki, innovasiya dedikdə, yəni əmtəə, xidmət, texnologiyalar, təşkilati forma, idarəetmə metodu şəklində öz praktiki təcəssümünü və tətbiqini tapmış ideyaların reallaşdırılması üzrə yaradıcılıq prosesi başa düşülməlidir.

İnnovasiyanın mənşəyini izah edən iki ehtimal: “texnoloji məkan” və “tələbin çağırışı” ehtimalları mövcuddur. “Texnoloji məkan” ehtimalı Q. Menş tərəfindən irəli sürülmüşdür. Bu ehtimala görə, innovasiyanın meydana çıxması mənbəyi kimi istehsalın daxili qanunauyğunluqları çıxış edir. K. Frimenin tərəfdarı olduğu “tələbin çıxarışı” ehtimalına görə isə innovasiyanın yaranmasında müəyyənədicə amil tələbdir. Real həyatda innovasiyanın meydana çıxmasında bunlardan hansı birisinin ilkin səbəb kimi çıxış etdiyini müəyyən etmək çətinidir. S.Y. Qlazyevin fikrincə, “...çoxsaylı empirik tədqiqatlar yeniliyin yayılmasının ictələbatın vəziyyətindən asılılığını inamlı olaraq nümayiş etdirir: ixtiraların çoxu onilliklərlə, hətta bəzən yüzilliklərlə onların istifadəsinə gözləməkdə qalırlar. Öz növbəsində, istehsal olunan məhsula tələbat xeyli dərəcədə onun istehsal imkanları ilə müəyyən olduğu halda, istehlakçı davranışının dəyişkən stereotiplərinin təsiri altında formalaşırlar”.

İnnovasiyaların meydana çıxması mənbələrini və amillərini sistemləşdirməyə çalışaq. İnnovasiyanın meydana çıxma mənbələri dedikdə, innovasiyanın yaradılmasının qeyri-mümkün və ya çətin olduğu fundament başa düşülməlidir. Belə mənbələrin iki əsas qrupunu ayırmaq olar:

- artan tələbatla onların ödənilməsinin məhdud imkanları arasında ziddiyyət;
- elmi-intellektual da daxil olmaqla cəmiyyət tərəfindən toplanmış resurs potensialı.

İnnovasiyanın meydana çıxması amilləri isə o qüvvələrdir ki, onlar cəmiyyətin tələblə yeni yaradılmış biliyin hazır nəticəyə keçdiyinə imkan verirlər. Həmin amilləri iqtisadi, texnoloji və sahibkarlıq amilləri kimi qruplaşdırmaq olar. İqtisadi amillər isə öz növbəsində aşağıdakılardan ibarətdir: rəqabət, mənfəət artımı, ixtiranın patent müdafiəsi.

İqtisadi ədəbiyyatlarda «innovasiya» anlayışına dair müxtəlif fikirlərə rast gəlmək olar. Professor A. Abbasov qeyd edir ki, «innovasiya anlayışı ilk dəfə XIX əsrdə mədəniyyətşünaslıq üzrə elmi tədqiqatlarda bir mədəniyyətin bəzi elementlərinin digər mədəniyyətlərə daxil olmasını ifadə edirdi. Söhbət Avropa mədəniyyətinə Afrika və Asiya cəmiyyətlərinin ənənələrinin daxil olmasından gedirdi». İnnovasiya

nəzəriyyəsinin ilk banisi Avstriya iqtisadçısı İ. Şumpeterolub. Sonradan bu nəzəriyyə Almaniyaya iqtisadçısı Q.Menil, Sovet iqtisadçıları akademik A.İ.Ançişkin, professor L.S.Boyutin, professor Y.V.Yakoves və başqaları tərəfindən inkişaf etdirilmişdir. XX əsrin 30-cu illərində innovasiya haqqında tədqiqatların əsasını qoyan Avstriya iqtisadçısı İ.Şumpeter özünün «İqtisadi inkişaf nəzəriyyəsi» əsərində innovasiyaya texniki dəyişikliyin iqtisadi təsiri kimi baxmışdır. İ.Şumpeter «İqtisadi inkişaf nəzəriyyəsi» əsərində qeyd edir ki, innovasiya prosesləri, yeni kombinasiyalar, yeni texnikadan istifadə, yeni xammalın yaranması, yeni məhsulun mənimsənilməsi, yeni təchizat bazarlarının yaranması və istehsalın yenidən təşkili nəticəsində formalaşırlar. M.C.Ataşiyev və Q.S.Süleymanovun fikrincə, innovasiya bazar iqtisadiyyatına uyğun elm və texnikanın nailiyyətləri əsasında istehlakçıların tələbatını ödəmək məqsədilə yeni əmək məhsullarını təklif etmək üzrə tədbirlər olub, investisiyanın keyfiyyət tərəfini xarakterizə edir. T.Q.Evdokimova, Q.A.Maxovikova, N.F.Efimovaya görə innovasiya prosesini elmi biliyin innovasiya şəklinə düşməsi kimi yaxud ideyanın məhsul, texnologiya və ya xidmətə çevrilməsi prosesi kimi müəyyən etmək olar.«Elmi-Texniki Tərəqqi» lüğətində innovasiya yeni məmulat növlərinin, texnologiyaların, yeni təşkilati formaların tətbiqinə və işlənilib hazırlanmasına, yaradılmasına yönəldilmiş yaradıcılıq fəaliyyətini ifadə edir.

Beləliklə, innovasiyanın dərk edilməsinə müxtəlif yanaşmaların təhlili belə bir qənaətə gəlməyə imkan verir ki, innovasiyanın məxsusi məzmunu dəyişikliklərdən ibarətdir, innovasiya fəaliyyətinin əsas funksiyası dəyişiklikləri optimal idarə etməkdir.

Dünya inkişafının müasir mərhələsinin səciyyəvi xüsusiyyəti insan sivilizasiyasının sənaye cəmiyyətindən postsənaye cəmiyyətinə keçidi sayılır. Bu isə, hər şeydən əvvəl elm və texnikanın cəmiyyət həyatının bütün tərəflərində daha da güclənməkdə olan təsirinə qlobal xarakteri ilə, irimiqyaslı sosial-iqtisadi və tarixi dəyişikliklərə aparan elmi texnoloji irəliləyişlərə əlaqədardır. Buna uyğun olaraq, iqtisadi artımın

əsas amillər və mənbələr dəsti də dəyişir. Bunlar içərisində iqtisadi sistemin inkişafı səviyyəsinə təsir göstərmək qabiliyyətinə malik təbii resurslar və kapitalla yanaşı, inteqral resursa çevriləbilən elmi biliklər daha mühüm əhəmiyyət kəsb etməyə başlayır. Bu isə yeni biliklərin məhsul və ya texnoloji yeniliklərə çevrilməsini təmin edən innovasiya prosesini ön plana keçirir. İnnovasiya prosesi aşağıdakı tədbirlərin həyata keçirilməsini nəzərdə tutur:

- yeni növ məhsulun mənimsənilməsi və buraxılan məhsulun modernləşdirilməsi;
- yeni maşın, avadanlıq və materialların istehsala tətbiqi;
- yeni texnologiyaların və məhsulun yeni istehsal üsullarından istifadə edilməsi;
- istehsalın təşkili və idarəetmənin mütərəqqi metodları, vasitələri və qaydalarının tətbiqi və s.

İnnovasiya prosesi sosial-iqtisadi münasibətlərin keyfiyyətini dəyişməklə və özünəməxsus yığım forması, xüsusi sərvət strukturu və yığım effektivliyinin xüsusi qiymətləndirmə meyarları kəsb edən yeni innovasiya yönümlü iqtisadiyyatı yaratmaqla bütün təsərrüfatçılıq sisteminin fəaliyyətində hakim rol oynamağa başlayır. Bu zaman iqtisadi artım kimi istehsalın intellektləşdirilməsi çıxış edir, yəni ÜDM artımı, əsasən, elmtutumlu məhsul və xidmətlərin buraxılışı və reallaşdırılması hesabına əldə edilir. Ümumən, bu tipli iqtisadiyyatın maddi bazası yüksək inkişaf etmiş maşınqayırma ilə keyfiyyətə istehsalın yeni təşkili ilə xarakterizə olunur ki, bunun da əsasında istehsal proseslərinin avtomatlaşdırılmasını, informasiyalaşdırılmasını və intellektləşdirilməsini təmin edən elmtutumlu sahələr dayanır. Elektronika, radiofizika, optoelektronika, lazer texnologiyaları, müasir materialşünaslıq, kimya və kataliz, müasir aviasiya və kosmonavtika sahələrində müəyyən edilən, bir sıra texnoloji və fundamental ixtiralar və kəşflər, müasir informasiya texnologiyalarından istifadə edilməsi, mikro və makroelektronika sahələrindəki alınmış nəticələr, habelə, nanotexnologiyalar

elmtutumlu məhsulların yaranmasına səbəb olur. Belə məhsulların alınmasını təmin edən texnologiyalar *elmtutumlu texnologiyalar* adlandırılır. Elmtutumlu texnologiyalardan istifadə edilməsi iqtisadi inkişafın yeni bir istiqamətinin “***Innovasiya yönümlü iqtisadi inkişafın***” yaranmasına səbəb olmuşdur. İnnovasiya yönümlü iqtisadi inkişaf modeli öz yüksək səmərəliliyini dünyanın inkişaf etmiş ölkələrinin timsalında sübuta yetirdi. Odur ki, innovasiyanın sürətləndirilməsi son onilliklərdə bir sıra yeni xüsusiyyətlər kəsb etmişdir. Bu keyfiyyət dəyişiklikləri özünü elm, texnika və istehsalın qarşılıqlı təsiri sferasında göstərir. Elmlə istehsalın qarşılıqlı təsiri bu sahədə yeni rəqabət formasının meydana gəlməsinə səbəb olur. Hal-hazırda yeni elmtutumlu texnologiyaları istehsalda mənimsəməyən müəssisələr dünya bazarlarında rəqabət apara bilməz. Deməli, müəssisələrin inkişaf strategiyasının işlənilməsində nəzərə alınacaq ən vacib şərt – elmi yeniliklərin və elmtutumlu texnologiyaların istehsala tətbiqi olmalıdır.

Sənaye sivilizasiyanın daxilində postsənaye cəmiyyət tərzini təşkil edən yeni elementlər cəmlənir və sürətlə özünə qüvvə toplayır. Hesab edirik ki, onun başlıca əlamətləri aşağıdakılardır:

- daha yüksək bilik səviyyəsinə malik insanın formalaşması, həmin biliyin təbiətin və cəmiyyətin inkişaf qanunları haqqında yeni təsəvvürlərə uyğunluğu;
- istehsalın mütərəqqiliyi, təkrar istehsal strukturunun köklü olaraq yenidən qurulması, insanın şəxsi tələbatına önəm verməklə hərbsizləşdirmə və ekologiyalaşdırma, daha yüksək texnoloji quruluşa keçid;
- mülkiyyətin müxtəlif formalarını və istehsalın təmərküzləşməsi səviyyəsini üzvi surətdə əlaqələndirən sosial-bazar iqtisadiyyatının çoxüklüdliliyi;
- yumşaq tənzimləmə formalarına və inkişaf etmiş sosial müdafiə sistemli sərbəst rəqabətə malik bazar təsərrüfatı;
- bərabər hüquqlu millətlərin könüllü ittifaqlarının formalaşması ilə əlaqədar milli dirçəliş dövrünün başlanması;

- yüksək mədəniyyətin dirçəlişi; mənəvi təkrar istehsalın birinciliyi, elm tutumlu istehsalın artımı, intellektual məhsula tələb, əqli əməklə məşğul olanların payının artması.

Yuxarıda qeyd edilən qlobal meylləri ölkənin və onun iqtisadiyyatının bütün sahələrinin və ilk növbədə elmi-texniki və innovasiya sferalarının gələcək inkişaf ssenarilərinin işlənməsində mütləq nəzərə almaq lazımdır. Azərbaycanın dünya iqtisadiyyatına qoşula bilməsinin mütləq şərtlərindən biri elmi-texniki və innovasiya fəaliyyətinin aktivləşdirilməsi, yüksək texnologiyaya malik elmtutumlu istehsalın inkişafı əsasında iqtisadiyyatın struktur cəhətdən yenidən qurulması, daha yüksək texnologiyalı uklada keçid sayılır.

Elmi(elmi-tədqiqat) fəaliyyət- elmi biliklərin alınmasına və tətbiqinə yönəldilmiş fəaliyyətdir. *Fundamental elmi tədqiqat*- insanın, cəmiyyətin onu əhatə edən təbii mühitin formalaşması, fəaliyyəti və inkişafının əsas qanunauyğunluqları haqqında yeni biliklərin alınmasına yönəldilmiş təcrübə və ya nəzəri fəaliyyətdir. *Tətbiqi elmi-tədqiqat*- təcrübə məqsədlərə nail olunması və konkret vəzifələrin həlli üçün üstün olaraq yeni biliklərin tətbiqinə yönəldilmiş tədqiqatdır. *Elmi-texniki fəaliyyət(ETF)*- texnoloji, mühəndis, iqtisadi, sosial, humanitar və digər problemlərin həlli, elmin, texnika və istehsalın vahid sistem kimi fəaliyyətinin təmin olunması üçün yeni biliklərin alınmasına, tətbiqinə yönəldilmiş fəaliyyətdir. Təcrübə işləmələr elmi tədqiqatların aparılması nəticəsində və ya əməli təcrübə əsasında əldə edilmiş biliklərə əsaslanan, insanın həyat və sağlamlığının qorunmasına, yeni materialların, məhsulların, proseslərin, qurğuların, xidmətlərin, sistem və ya metodların yaradılmasına və gələcəkdə onların təkmilləşdirilməsinə yönəldilən fəaliyyətdir. ETF yalnız nəticəsi elmi tədqiqat və təcrübə-konstruktor işləmələr(ETTKİ) sayılan fəaliyyət sferasını deyil, həm də layihə, konstruktör təşkilatlarının, istehsal aparatının, təsərrüfat və sənaye sahələrinin bu nəticələri reallaşdırmaq qabiliyyətini, o cümlədən bunun üçün biliklərə malik olacaq kadrların hazırlanması qabiliyyətini özündə birləşdirir. ETF kateqoriyasını müəyyən edilməsinə bu cür

yanaşma elmi-texniki tərəqqinin idarə olunması üçün metodoloji cəhətdən çox vacibdir. Ona görə ki, bu yanaşmaya yeni yexnika və texnologiyaların yaradılmasının, istehsalı və tətbiqinin bütün mərhələ və formalarında qarşılıqlı əlaqədə olmalıdırlar. O, “elmi-istehsal-istehlak” tsikli haqqında təsəvvürü praktiki olaraq üzvi vəhdətdə istifadətməyə imkan verir. Belə yanaşma həm də ona görə məhsuldardır ki, o, insan fəaliyyətinin bu sferasının təşkili formalarını müxtəlif tipli və səviyyəli elmi-texniki komplekslərin formalaşdırılması zəruriliyinin əsaslandırılmasına qədər izah edir və şərtləndirir. Elmin bilavasitə məhsulu- özündə yeni bilikləri əks etdirən və onunmütəxəssislər tərəfindən eyni başa düşülməsini və mənimsənilməsini təmin edən anlayışlar, nəzəri konstruksiyalar, modellər və digər informasiyalardır. Bu məhsul əmtəyə çevrilir və yenilik kimi çıxış edir. Elmin məhsulu və ya intellektual məhsul iki yolla: bazar və qeyri-bazar reallaşdırılması yolu ilə istifadə oluna bilər.

Beləliklə, yuxarıda qeyd etdiklərimi ümumiləşdirərək belə qənaətə gələ bilərik ki, innovasiya dedikdə, yeni əmtəə, xidmət, texnologiyalar, təşkilati forma, idarəetmə metodu şəklində öz praktiki təcəssümünü və tətbiqini tapmış ideyaların reallaşdırılması üzrə yaradıcılıq prosesi başa düşülməlidir.

İnnovasiyanın mənşəyini izah edən iki ehtimal: “texnoloji məkan” və “tələbin çağırışı” ehtimalları mövcuddur. “Texnoloji məkan” ehtimalı Q.Menş tərəfindən irəli sürülmüşdür. Bu ehtimala görə, innovasiyanın meydana çıxması mənbəyi kimi istehsalın daxili qanunauyğunluqları çıxış edir. K.Frimenin tərəfdarı olduğu “tələbin çıxarışı” ehtimalına görə isə innovasiyanın yaranmasında müəyyənədicilərin əməli tələbdir. Real həyatda innovasiyanın meydana çıxmasında bunlardan hansı birisinin ilkin səbəb kimi çıxış etdiyini müəyyən etmək çətinidir.

İnnovasiya menecmentində iki əsas istiqamət ayrılır. Birinci istiqamətin mahiyyəti ondan ibarətdir ki, innovasiya öz inkişafında (həyat tsiklində) ideyadan tətbiqə qədər hərəkət etməklə formasını dəyişir. İstənilən digər proses kimi innovasiyanın da formalaşması amillər çoxluğunun mürəkkəb qarşılıqlı təsiri ilə şərtlənir. İkinci istiqamət Azərbaycan üçün də son dərəcə aktual olan innovasiyadan sahibkarlığa

hərəkətdir. Bəzi ədəbiyyatlarda bunəzəriyyə *innovatika* adını almışdır. Burada artıq innovatikanın öz daxilində yeni müstəqil istiqamətlər meydana çıxır: yeniliyin formalaşması, yeniliklərin müqavimət, diffuziya (yeniliklərin yayılması); insanın yeniliklərə və onların insan tələbatına uyğunlaşması; innovasiya təşkilatları; innovasiya qərarlarının işlənilib hazırlanması və s.

İnnovasiyaların yaranma mənbələrini və amillərini sistemləşdirək. İnnovasiyanın meydana çıxma mənbələri dedikdə, innovasiyanın yaradılmasının qeyri-mümkün və ya çətin olduğu fundamental başa düşülməlidir. Belə mənbələrin iki əsas qrupunu ayırmaq olar:

-artan tələbatla onların ödənilməsinin məhdud imkanları arasında ziddiyyət;

-elmi-intellektual da daxil olmaqla cəmiyyət tərəfindən toplanmış resurs potensialı.

İnnovasiyanın meydana çıxması amilləri isə o qüvvələrdir ki, onlar cəmiyyətin tələblə yeni yaradılmış biliyin hazır nəticəyə keçdiyinə imkan verirlər. Həmin amilləri iqtisadi, texnoloji və sahibkarlıq amilləri kimi qruplaşdırmaq olar. Gəlin innovasiyanın yuxarıda qeyd etdiyimiz mənbə və amillərini araşdıraq:

Qlobal və makrosəviyyədə innovasiyanın universal mənbəyi çox sürətlə artan tələbatla onların ödənilməsi imkanları arasındakı ziddiyyətdir. Məhdud resurslara malik olan cəmiyyət öz tələbatını ödəməyin bütün yeni və daha effektiv üsullarını ixtira etməyə məcburdur. İnsanların hər növbəti nəsli nail olduğu səviyyədən imtina edir və daha yüksək tələblər irəli sürürlər. Mikro iqtisadi səviyyədə bu ziddiyyətin meydana çıxmasının konkret ifadəsi resursların məhdudluğu şəraitində onların daha effektiv istifadəsi üzrə alternativ imkanlar sayılır. Rəqabət iqtisadi artımın tərkib elementi kimi çıxış edərək innovasiya üçün stimullar yaradır. Y. Şumpeter "...yeni əmtənin, yeni texnologiyanın, xammalın, yeni mənbəyin, təşkilin yeni tipinin kəşfinə..." əsaslanan rəqabət əhəmiyyət verirdi. Rəqabət istehsal artımını və xərclərin ixtisasını təmin edən güclü mexanizmdir. Rəqabət potensial təhlükə kimi də kəsərlidir. "...demək olar ki, o, hələ özünün gəlişinə qədər qayda-qanun öyrədir. Biznesmen özünü, hətta öz sahəsində tam inhisarçı sayıldığı vaxtda belə, rəqabət mühitində hiss etməlidir..." Mənfəətin artırılması əslində innovasiyalı üstün

mənfəəti təmin edir. Bu isə effektiv innovasiyanı ilk həyata keçirənin aldığı əlavə gəlirdir. Rəqabət mühitində innovasiya yayıldıqca mənfəətin bu növü yoxa çıxır. İstehsalın effektivliyi və mənfəət maddi, əmək və maliyyə resurslarının istifadə səviyyəsindən asılıdır. Yeni texnologiyalar, avadanlıq, idarəetmə metodları xeyli dərəcədə xərclərin aşağı salınmasına gətirib çıxarmağa qabildir.

İntellektual mülkiyyətin qorunması. Patent sistemi intellektual mülkiyyətin qorunması problemini həll etməyə qadirdir. Patent ixtiraçıya onun fəaliyyət məhsuluna mülkiyyət hüququ verir. İnnovasiya fəaliyyəti intellektual mülkiyyət obyektlərini müdafiə etmədən mümkün deyildir. İri şirkətlər innovasiya fəaliyyəti nəticələrinin müdafiəsi üzrə xüsusi şöbələr yaradırlar ki, bunlar da patent müdafiəsini həyata keçirirlər.

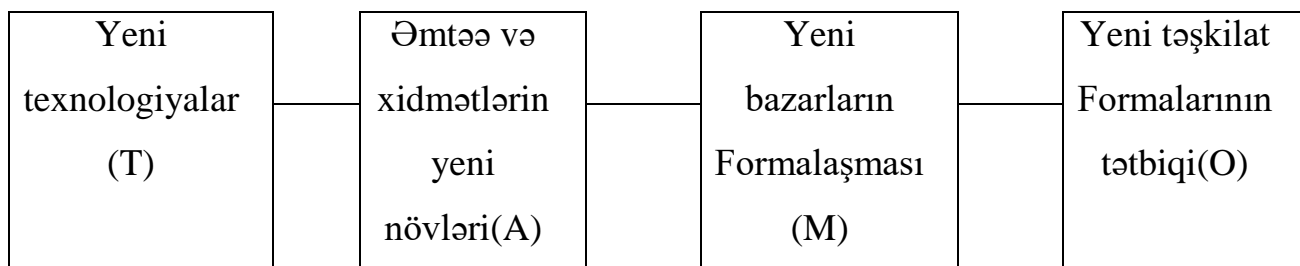
Texnoloji amil. Müasir şəraitdə texnologiya və texnikanın optimal təzələnmə dövrü 4-5 ilə qədər, daha inkişaf etmiş ölkələrdə 2-3 ilə qədər azalmasıdır. Təzələnməyə tələbat, hər şeydən əvvəl, mənəvi köhnəlmə ilə diqtə olunur. “Peşəkarlıq səriştəliliyinin yarıtənəzzülünün müasir dövrü”, daha doğrusu, peşəkarlıq biliyinin 50% köhnəldiyi müddət mühəndislər üçün 5 il, kimyaçılar, həkim və bioloqlar üçün 4 ildən də az təşkil edir, məhsuldar bazarına çıxış sürəti daim artır, lakin bu zaman məhsulun keyfiyyəti yüksək, qiyməti isə mötədil qalmaqdadır.

Sahibkarlıq amili. İxtiraçılıq innovasiyanın reallaşdırılması yolunda yalnız birinci addımdır. İxtiraçıda meydana çıxan nəzəri konsepsiya müasir istehsalın, bazar və rəqabətin tələblərinə cavab verməlidir. İxtiraçının sahibkar köməyinə ehtiyacı vardır. Bəzən ideyaların həyata keçirilməsi bir neçə təşkilatda işləyən şəxslər qrupunun qüvvəsini birləşdirməyi tələb edir.

Bir qayda olaraq, iqtisadçıların əksəriyyəti mənfəət artımının innovasiyanın əsas amili sayır. Həqiqətən də mənfəət innovasiyalar üçün vacib iqtisadi stimuldur, lakin bəzən innovasiya xeyli pul mənfəəti gətirməyə də bilər, lakin xeyli pozitiv sosial effektdə malik ola bilər ki, bu da sosial-məsul subyekti kimi istehsalçının imicini yüksəldəcəkdir.

Amerika tədqiqatçısı F.Yansen innovasiyanı “şirkətin daim artımını və çiçəklənməsini təmin edən magistral yol kimi” səciyyələndirir. O, innovasiya trayektoriyası aşağıdakı kimi ifadə olunan TAMO modelini işləyib hazırlamışdır(Şəkil 1):

Sxem 1. İnnovasiya traektoriyası

Bəzi iqtisadçıların fikrincə, TAMO modelinə vacib bir elementi-insankapitalının inkişafına yönəldilmiş innovasiyanı(NR) əlavə etməklə genişləndirmək olar. NR özündə işçi qüvvəsinin intellektual komponentinin yüksəlməsini ifadə etməklə, fasiləsiz təhsili, ixtisasın yüksəlməsini, təcrübənin ötürülməsini, yeni iş yerlərinin yaradılmasını, eləcə də insan qabiliyyətini aşkara çıxaran və yaradıcı əməyə kömək edən fəaliyyət təşkilini nəzərdə tutur. Digər iqtisadçıların fikrincə isə, TAMO modelinə social innovasiyaları əlavə etmək və yeni yaradılan yeni model çərçivəsində innovasiya prosesinin inkişafı üzrə qeyri-xətti mexanizmlərin gücləndirmə, məhdudlaşdırma, bağlanma, əks əlaqə, müvəqqəti ləngimə mexanizmləri kimitəsnifləşdirilməsi daha məqsədə uyğun sayılır.

İnnovasiya prosesində məqsədə çatmaq üçün hər şeydən əvvəl aşağıdakıların yerinə yetirilməsi vacibdir:

- Yeni məhsulların mənimsənilməsi;
- Buraxılan məhsulun modernləşdirilməsi;
- Yeni istehsal vasitələrinin istehsalə cəlb edilməsi
- Yeni texnologiya üsullarından istifadə edilməsi.
- İstehsalın təşkil və idarə olunmasının daha mütərəqqi formaları.

İnnovasiya prosesinin mərhələlərini sxem şəklində aşağıdakı kimi göstərmək olar:

Fundamental tədqiqatlar
Tətbiqi tədqiqatlar
İşləmələr
Layihələndirmə
Yeni məlumat , texnologiyanın yaradılması
Yeni məlumatın uğurla sınaqdan keçirilib mənimsənilməsi
Praktiki,kütləvi,davamlı istehsal
Marketinq
Satış
Satışdan sonrakı xidmət

İnnovasiya prosesinin başlanğıcını bir qayda olaraq fundamental və axtarış xarakterli elmi tədqiqatların aparılması ilə əlaqələndirirlər. Alınan nəticələr əsasında tətbiqi xarakterli elə tədqiqatlar və işlər qurulur ki, bunlar toplu halında işləmələr adlanır. Sonralar ixtiralar əsasında layihə- konstruktor xarakterli işlər də həyata keçirilir. Belə işlərin son nəticəsi ya yeni texniki obyektin təcrübi nümunəsi, ya da yeni texnoloji proses olur. Daha sonra tətbiqi xarakterli işləmələr sırasına yeni texnikanın kütləvi şəkildə mənimsənilməsi üzrə işlər də daxil edilir. İnnovasiyaların predmetinə əsasən, onların texniki-texnoloji innovasiyalar, təşkilati yeniliklər, idarəçilik yenilikləri, iqtisadi innovasiyalar, sosial yeniliklər, hüquqi innovasiyalar, ekoloji yeniliklər və s. kimi növlərini fərqləndirirlər.

Yeni məhsulun kommertiya qabiliyyətliliyinin yüksəldilməsi və kütləvi istehsalının təşkili innovasiya prosesində son məqsəddir.

İnnovasiya texnologiyaları isə yeniliyin reallaşdırma mərhələlərinə kömək edən üsul və vasitələr toplumudur. İnnovasiya texnologiyalarının belə növlərini fərqləndirirlər: həyata keçirmə, təlim, konsaltinq, transfer (köçürmə), audit, mühəndislik. İnnovasiya texnologiyalarının tətbiqi üçün müvafiq innovativ infrastruktur olmalıdır. İnnovasiya infrastrukturunu innovasiya fəaliyyətinin reallaşdırılmasına xidmət edən, onları təmin edən və qarşılıqlı əlaqədə olan strukturlar kompleksidir. İnnovasiya-investisiya infrastrukturunu dedikdə isə innovasiya-investisiya proseslərinin reallaşdırılmasına xidmət edən, onları təmin edən və qarşılıqlı əlaqədə olan strukturlar kompleksi başa düşülür.

1.2. Dövlət innovasiya siyasətinin nəzəri əsasları

Dövlətin innovasiya siyasəti innovasiya fəaliyyətinin inkişafına və stimullaşdırılmasına yönəldilmiş sosial-iqtisadi siyasətin tərkib hissəsi olub, elmi tədqiqatlardan, işləmələrdən, təcrübi konstruktor işlərindən, elmi-texniki nailiyyətlərdən istifadə etməklə iqtisadi dövriyyədə reallaşdırılan yeni məhsulların, habelə texnoloji prosesin yaradılması deməkdir. Bu siyasət yerli məhsullara mövcud rəqabət qabiliyyətliliyinin yüksəldilməsi, dayanıqlı iqtisadi artımın təmin olunması, əhalinin həyat səviyyəsi və keyfiyyətinin, ölkənin müdafiə texnoloji və ekoloji təhlükəsizliyinin təmin edilməsi üçün innovasiya fəaliyyəti prioritetliyi razılaşdırılmaqla formalaşdırılır və həyata keçirilir.

Dövlətin innovasiya siyasətinin əsas məqsədləri aşağıdakılardan ibarətdir:

- yerli məhsulların rəqabətqabiliyyətliliyinin artımını təmin edən innovasiya fəaliyyəti üçün iqtisadi, hüquqi və təşkilati şəraitin yaradılması ilə yanaşı elmi-texniki nəticələrin effektiv ifadəsi, sosial-iqtisadi məsələlərinin həlli;
- elmi-texniki potensialın inkişafı səmərəli yerləşdirilməsi və effektiv istifadəsi onun strukturunun formalaşdırılması;
- elm və texnikanın ölkə iqtisadiyyatının inkişafına, ən mühüm sosial vəzifələrin reallaşdırılmasına, maddi istehsal sferasında mütərəqqi struktur dəyişikliklərinin

təmin olunmasına təsirinin artırılması, onun effektivliyinin və rəqabətqabiliyyətinin yüksəldilməsi;

- ölkənin müdafiə qabiliyyətinin və şəxsiyyət, cəmiyyət və dövlət təhlükəsizliyinin möhkəmləndirilməsi.

Məqsədə nail olmaq üçün dövlət innovasiya siyasətinin aşağıdakı vəzifələrini həll etməlidir:

- dövlət innovasiya siyasəti prioritetlərinin müəyyən edilməsi və reallaşdırılması;
- iqtisadiyyatda mütərəqqi struktur dəyişikliklərinin təmin edilməsi;
- innovasiya fəaliyyəti infrastrukturunun yaradılması və onun inkişafı;
- beynəlxalq bazarda yerli innovasiya məhsullarının qorunması və xarici iqtisadi innovasiya fəaliyyətinin inkişafı üzrə tədbirlərin həyata keçirilməsi təmin edilməsi;
- innovasiya fəaliyyətinin inkişafında elm, təhsil, istehsal və maliyyə-kredit sferalarının qarşılıqlı təsirinin təmin edilməsi;
- xalq təsərrüfatının inkişafı strategiyasını, temp və proporsiyalarını müəyyən edən başlıca istiqamətlərdə iqtisadiyyatın inkişafının stabilləşdirilməsi üçün elmi-texniki potensialın effektiv istifadəsinin və onun struktur tarazlığının təmin olunması.

Innovasiya sferasında dövlət orqanlarının əsas funksiyalarına aşağıdakılardır:

- dövlət innovasiya siyasətinin formalaşdırılması;
- innovasiya proseslərinin hüquqi bazasının yaradılması, xüsusilə innovatorların müəlliflik hüquqlarının qorunması və intellektual mülkiyyətin mühafizəsi;
- bu sferada innovasiyanın, rəqabətin stimullaşdırılması, innovasiya risklərinin sığortası, köhnəlmiş məhsulların buraxılışına görə dövlət sanksiyasının tətbiqi;
- innovasiya sferası infrastrukturunun formalaşdırılmasında iştirak;
- innovasiyanın sosial və ekoloji yönümlüyü təmin olunmaqla elm, texnika və texnologiyanın prioritet istiqamətlərinin müəyyən edilməsi;
- prioritet elmi tədqiqatlara və innovasiyalara resursların ayrılması;
- dövlət sektorunun təşkilatlarında innovasiya proseslərinin institusional təminatı;
- innovasiya və elmi-texniki fəaliyyət ilə məşğul olan şəxslərin ictimai statusunun yüksəldilməsi;

- innovasiya sferası üçün kadrların hazırlanması;
- Azərbaycan regionlarında innovasiya proseslərinin tənzimlənməsi;
- innovasiya proseslərinin beynəlxalq aspektlərinin tənzimlənməsi;
- milli innovasiya sahibkarlığının maraqlarının müdafiə edilməsi.

Dövlətin innovasiya siyasətinin ən mühüm prinsipləri aşağıdakılardır:

- milli elmi potensiala dayaq olmaq;
- elmi yaradıcılıq azadlığı, elmi sferanın ardıcıl demokratikləşdirilməsi, elmi siyasətin formalaşması və reallaşması zamanı açıqlıq və aşkarlıq;
- fundamental elmi tədqiqatların inkişafının stimullaşdırılması;
- aparıcı milli elmi məktəblərin inkişafı;
- elm və texnika sferasında sağlam, rəqabət və sahibkarlıq üçün şərait yaradılması, innovasiya fəaliyyətinin stimullaşdırılması və ona köməklik göstərilməsi;
- ölkənin zəruri müdafiə qabiliyyətinin və milli təhlükəsizliyin təmin edilməsi məqsədilə elmi tədqiqatların və işləmələrin təşkili üçün şərait yaradılması;
- elm və təhsilin inteqrasiyası, bütün səviyyələrdə ixtisaslaşmış elmi kadrların hazırlanmasının bütöv sisteminin inkişafı;
- tədqiqatçının, təşkilatın və dövlətin intellektual mülkiyyət hüquqlarının müdafiəsi;
- açıq informasiyaya maneəsiz girişinin və onunla azad mübadilə hüququnun təmin olunması;
- müxtəlif mülkiyyət formasına malik elmi-tədqiqat və təcrübi-konstruktor təşkilatlarının inkişafı;
- elmin nailiyyətlərindən geniş istifadə üçün iqtisadi şəraitin formalaşdırılması Azərbaycan iqtisadiyyatı üçün əsas elmi-texniki nailiyyətlərin yayılmasına yardım göstərilməsi;
- elmi əməyin nüfuzunun yüksəldilməsi, alim və mütəxəssislər üçün layiqli həyat və iş şəraitinin yaradılması;
- müasir elmi nailiyyətlərinin, onların Azərbaycanın gələcəyi üçün əhəmiyyətin tətbiqi.

İnkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, müasir dövrdə hər hansı bir ölkədə dayanıqlı sosial-iqtisadi inkişafın təmin edilməsinin əsasında elmin inkişafı, rəqabətə davamlı innovasiya məhsulunun istehsalı və ixracı dayanır. İnnovasiyalar həm texnika və texnologiyaya, həm də istehsalın və idarəetmənin təşkili formalarına aid edilə bilər. XXI əsrin sivilizasiyası elmi-texniki tərəqqi və ən yeni biliklərə əsaslanan bir cəmiyyətdir və bu danılmaz faktdır. Bu o deməkdir ki, istənilən fəaliyyət növünün özündə elmi-texniki nailiyyətlər, fundamental və tətbiqi, elmi-tədqiqat və innovasiya prosesinin inkişaf nəticələri durur. Ancaq biliklərin artırılması özündə investisiya və innovasiyanı – yeni təkmil maşın və avadanlıqları, enerji mənbələrini və s. təcəssüm etməsə iqtisadi və ya digər effektin əldə olunmasına gətirib çıxarmayacaq. Ona görə də onlar bütün mərhələləri - elmi ideyanın yaranmasından, ixtiraların rəsmiləşdirilməsindən elmi-texniki və texnoloji modifikasiya əsasında texnoloji inkişaf və innovasiyaya qədər olan mərhələni əhatə etməlidir.

Bildiyimiz kimi ETT ayrı-ayrı sahələrdə, regionlarda, ölkələrdə müxtəlif elmi-texniki istiqamətlərdə qeyri-bərabər olaraq həyata keçirilir. Bunlardan bəziləri texnoloji inkişaf lokomotivində liderliyi ələ keçirir, bəziləri isə əksinə olaraq “kölgə” altında qalaraq öz mövqelərini əldən verirlər. Liderliyin dəyişilməsi əsasən texnoloji inqilablar dövründə texnoloji inkişafın xüsusiyyətləri ilə müəyyən olunur. Bu barədə XX əsrin ikinci yarısı və XXI əsrin birinci yarısına olan texnoloji inkişaf göstəricilərinə nəzər salmaq yerinə düşərdi. (Cədvəl 1)

Göründüyü kimi texnoloji inkişafın IV mərhələsi 1929-1933 il maliyyə böhranından sonra yaranmağa başlayıb. İlk əvvəllər bu hərbi xarakter daşısa da sonralar, 50-ci illərdən başlayaraq dinc yolla - EHM-lərin tərtibi, atom enerjisindən istifadə, “Yaşıl İnkilab”, kosmosun tədqiqi ilə davam edib. 70-ci illərin ortalarında baş verən dərin enerji və texnologiya böhranı texnoloji inkişafın V mərhələsi üçün böyük bir təkan vermiş oldu. Bunun əsasında mikroelektronika, personal kompyuter, biotexnologiya, gen mühəndisliyi, internet şəbəkəsi dayanırdı. Həmin dövrün lider ölkələrinə ABŞ,

Yaponiya, Q.Avropa və keçmiş SSRİ daxil idi.Lakin XXI əsrin əvvəllərində artıq Vmərhlənin başa çatdığı aydın görünməyə başladı. Belə ki 2001-2002-ci illər böhranı ilk dünya informasiya böhranı sayılırdı. Və bununla da VI texnoloji inkişaf mərhələsinə keçidin əsası qoyuldu. Bir qrup mütəxəssislərin fikrincə bu period XXI əsrin 20-50-ci illərini əhatə edəcək. Eyni zamanda istehsalın postindustrial texnoloji üsulu humasit xarakter daşıyaraq yaxın 200 ildə bütün planetin texnoloji simasını dəyişəcəkdir.

Cədvəl 1. Elmi texnoloji inkişafın mərhələli təsnifatı (1950-2050).

Texnoloji inkişaf mərhələləri	IV	V	VI
Əhatə dövrü	1935-1980	1981-2020	2021-2060
Əsas texniki istiqamətlər	EHM, atom enerjisi, raket mühərrikləri, kosmik tədqiqatlar, neft-kimya sənayesi	Mikroelektronika, biotexnologiya, informatika, neft-qaz sənayesi, kosmik texnologiya.	Nanotexnologiya, gen mühəndisliyi, qlobal informasiya şəbəkəsi, alternativ enerji mənbələri.
Aparıcı sahələr	Cihazqayırma, atom maşınqayırması, radioelektronika, kima, telekommunikasiya.	İnformasiya və telekommunikasiya texnologiyası, neft-qaz və kimya sənayesi.	Nanomaterial istehsalı, biotexnologiya, alternativ nəqliyyat və hidrogen yanacağı
Liderlik edən ölkələr	ABŞ, Yaponiya, SSRİ, Q.Avropa.	ABŞ, Q.Avropa, Yaponiya və yeni sənaye ölkələri.	ABŞ, Q.Avropa, Çin, Yaponiya, Hindistan, Braziliya, Rusiya.

Elmi texnoloji inkişafın VI mərhələsinin başlıca elmi-texniki istiqamətlərini nanotexnologiya, bitki və heyvanların biotexnoloji əsaslarla gen mühəndisliyi,

qlobal informasiya şəbəkəsi, ekoloji təhlükəsizlik, hidrogen və sair yanacaq növlərinin kəşfi, alternativ nəqliyyat növlərinin(elektron nəqliyyat) yaranması təşkil edir. Bu mərhələdə lider ölkələrə ABŞ, Q. Avropa, Yaponiya aid edilir. Çin, Hindistan, Braziliya və Rusiya kimi ölkələr isə ikinci qrup ölkələr hesab edilir.

Son illər ölkəmizdə aparılan uğurlu islahatlar, quruculuq işləri, iqtisadiyyatda baş verən irəliləyişlər, qeyri-neft sektorunun inkişafı müsbət nəticələrə gətirib çıxarmış, regionların sosial-iqtisadi inkişafı, əhəlinin sosial vəziyyətinin yaxşılaşdırılması istiqamətində mühüm tədbirlər həyata keçirilmişdir. Dövlət innovasiya siyasətinin əsas istiqamətlərindən biri elm və təhsil sahəsinə göstərilən qayğının ardıcıl davam etdirilməsi, elmi-texniki potensialın qorunub saxlanması, elm və təhsil sahəsində yüksəkixtisaslı kadrların hazırlanması, onlara qayğı göstərilməsi, cəmiyyətdə elmi işçilərin nüfuzunun artırılması sahəsində bir sıra mühüm qərarların qəbul edilməsi olmuşdur.

Dünyanın tanınmış görkəmli iqtisadçı alimləri üçüncü minilliyə qədəm qoyarkən cəmiyyətin inkişafında ən böyük amil kimi kosmosun tətbiqi, informasiya texnologiyaları, genetika, nüvə energetikası deyil ümumiləşdirici xarakter daşıyan innovasiya proseslərinin olduğunu qəbul etmiş və buna uyğun olaraq hər bir dövlətin iqtisadi qüdrətinin artması, təhlükəsizliyinin təmin edilməsi üçün məhz milli innovasiya sisteminin yaradılması hesab edilmişdir.

Elmi müəssisələr əsasən dövlət büdcəsi hesabına maliyyələşdirilir. Elmi-texniki fəaliyyətin səmərəliliyinin artması ilə əlaqədar 2008-ci ildə elmin maliyyələşdirilməsinə ayrılan vəsaitin həcmi xeyli artmışdır. Belə ki, 2005-ci illə müqayisədə 2008-ci ildə dövlət büdcəsində elmə çəkilən xərclər artaraq 28,8 milyon manatdan 64,0 milyon manata çatmışdır.

Azərbaycanda elmin inkişaf istiqamətlərini aşağıdakı kimi ifadə etmək olar:

-Respublikanın digər elmi tədqiqat müəssisələrində və ali məktəblərində aparılan fundamental tədqiqatların səmərəliliyinin artırılması, onların nəticələrinin sosial-iqtisadi və digər sahələrdə tətbiqinin təmin edilməsi;

-Azərbaycanda elmi-texniki potensialın qorunması və inkişaf etdirilməsi, əhəlinin sağlamlığının qorunmasında və ekoloji təhlükəsizliyin təmin edilməsində bu potensialdan səmərəli istifadə edilməsi, dövlətin informasiya ehtiyatlarının artırılması və innovasiya proseslərinin sürətləndirilməsi;

- Elmi müəssisələrdə və ali məktəblərdə aparılan elmi-tədqiqat fəaliyyəti əlaqələndirmək və istiqamətləndirmək üzrə işin daha da gücləndirilməsi;

- Elmdə inhisarçılıq imkanlarını istisna edən demokratik rəqabət və müsabiqə formalarından geniş istifadə etməsi, respublika alimlərinin yaradıcılıq potensialının tam aşılması üçün şəraitin yaradılması;

- Elmi müəssisələrdə kompleks məqsədli proqramların işlənməsi və onların maliyyələşdirilməsinin müsabiqə əsasında həyata keçirilməsi;

- Beynəlxalq elmi layihə və proqramları həyata keçirən mərkəzə çevrilməsi üçün şəraitin yaradılması, elmi mübadilə çərçivəsində xarici alimlərin işə cəlb olunması təcrübəsinin genişləndirilməsi;

- Yüksək ixtisaslı elmi kadrların hazırlanması sahəsində fəaliyyətinin inkişafı, respublikanın ali məktəbləri ilə əməkdaşlığın gücləndirilməsi;

- Xarici ölkələrdə təhsil almaq və təcrübə keçmək yolu ilə yüksək ixtisaslı kadrların hazırlanması.

Elm sahəsində həyata keçirilməsi nəzərdə tutulan tədbirlər sırasına aşağıdakıları aid etmək olar:

-Mühüm elmi istiqamətlərinə uyğun olaraq elmi müəssisələrin strukturunda və idarə olunmasında dəyişikliklərin həyata keçirilməsi;

-Struktur və idarəetmə mexanizmində elmi maraqların və meyarların üstünlük təşkil etməsi;

- elmi-tədqiqat və təcrübə-konstruktor işlərinin nəticələrinin istehsalatda tətbiqi istiqamətində fəaliyyət göstərən ixtisaslaşmış kommersiya infrastrukturunun inkişafı, elmtutumlu məhsulun yaradılması və satılması, informasiya, marketing, konsalting və servis xidməti yolu ilə bazar iqtisadiyyatına uyğunlaşması;

- fundamental tədqiqatların xüsusiyyətlərini, yaradıcı axtarışın müasir ənənələrini, bu sahədə dövlət prioritetlərinin təşəkkülünü və elmi ictimaiyyətin mövqeyini nəzərə alan elmi işlərin keyfiyyət və səviyyəsinin qiymətləndirmə meyarlarının və mexanizminin müəyyənləşdirilməsi;
- intellektual mülkiyyətin beynəlxalq bazara çıxarılmasını təmin edən, texnopark (texnopolis) və elmi birjanı (elmtutumlu və informasiya texnologiyalarının birjası) özündə cəmləşdirən xüsusi iqtisadi zona çərçivəsində tətbiqi elmi tədqiqatların nəticələrinin həyata yol açmasının yeni mexanizminin yaradılması;
- cəmiyyətdə elmi əməyin nüfuzunun artırılması, elmi işçilərin inkişaf etmiş ölkələrdə olduğu kimi yüksək məvaciblə təmini;
- gənc alimlərin tədqiqatlarına himayə edilməsi məqsədilə müxtəlif fondların yaradılması;
- elmi kadrların hazırlanması sisteminin elmi-texniki sahənin tələbatı və prioritetləri ilə uyğunlaşdırılması;
- fundamental tədqiqatlar fondunun və bir sıra başqa fondların yaradılması;
- xarici müəssisələrin (firmaların, şirkətlərin, investisiya fondlarının və s.) innovasiya layihələrinin müəyyən hissəsinin alim və mütəxəssislər tərəfindən yerinə yetirilməsi, dünya bazarına çıxışı sürətləndirmək məqsədilə Azərbaycan Respublikası ərazisində birgə müəssisələrin yaradılması;
- vasitəçi xarici firmaların köməyi ilə müəssisələrin elmi məhsulunun rəqabət qabiliyyətli nümunələrə çevrilməsi, onun sertifikatı və dünya bazarına çıxarılması.

Azərbaycanın informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının dinamik inkişafı ənənəvi rabitə sahələrinin daha intensiv şəkildə istismarı, habelə yeni xidmət növlərinin yaranması ilə səciyyələndirilir. 2008-ci ildə rabitə sahəsində ümumi buraxılışın həcmi 2003-cü ilin səviyyəsini 4,3 dəfə ötürək, 1075,3 milyon manat təşkil etmişdir. Sahədə 708,7 milyon manat və ya 2003-cü ilə nisbətən 4,7 dəfə çox əlavə dəyər yaranmışdır.

Ölkənin informasiya-kommunikasiya texnologiyaları sisteminin müasir dünya standartları səviyyəsinə çatdırılması məqsədilə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı ilə “Azərbaycan Respublikasında rabitə və informasiya texnologiyalarının inkişafı üzrə 2005-2008-ci illər üçün Dövlət Proqramı” (Elektron Azərbaycan) təsdiq edilmişdir. Proqrama uyğun mövcud telekommunikasiya infrastrukturunun modernləşdirilməsi, o cümlədən elektron rəqəmli ATS-lərin quraşdırılması, telekommunikasiya qovşaqlarının yenidənqurulması, yeni ATS-lərin, universal poçt xidmətinin təşkili üçün poçt şöbələrinin tikintisi, yenidənqurulması və müasir avadanlıqlarla təmin olunması, radio-televiziya yayımının təkmilləşdirilməsi və beynəlxalq rabitə trafikinin gücləndirilməsi, TAE beynəlxalq kommunikasiya optik xəttinin Xəzər dənizaltı hissəsinin tikintisinə dair layihələr həyata keçirilmiş, bir sıra rabitə müəssisələri özəlləşdirilmiş, yeni birgə müəssisələr yaradılmışdır.

Görülmüş tədbirlər nəticəsində ölkənin ümumdünya elektron informasiya məkanına inteqrasiyası təmin olunmuşdur. Ümumi istifadədə olan telefon aparatlarının sayının artım dinamikasına görə Azərbaycan MDB ölkələri arasında ön sıralardan birini tutur.

1.3. İnnovasiya inkişafının xarici təcrübələri

Təcrübə göstərir ki, inkişaf etmiş ölkələr öz milli mənafeyinə uyğun «Milli innovasiya sistemi» formalaşdırırlar. Bu zaman iqtisadiyyatın inkişafına xidmət edən yeni texnologiyaların yaradılmasına və tətbiqinə, yeni istehsal proseslərinin təşkilinə yönələn elmi biliklərə, stimullaşdırıcı tədbirlərin tətbiqinə üstünlük verilir. Çünki innovasiya iqtisadi inkişafın əsas həlledici amilidir və onun tətbiqi ilə iqtisadiyyatda və eyni zamanda elm sektorunda ciddi dəyişikliklər – texnoloji proseslərin təkmilləşdirilməsi, elmi-tədqiqatların nəticələrinin reallaşması və s. baş verir. İnnovasiya iqtisadi inkişaf şəraitində sahələrarası əlaqələrin optimallaşdırılmasında milli innovasiya sisteminin formalaşdırılması mühüm əhəmiyyətə malikdir. İEÖ-də Milli İnnovasiya Sistemi (MİS) yeni texnologiyaların

yaradılmasında və yayılmasında iştirak edən müxtəlif institutların (firma, elmi müəssisələr, ali məktəblər və s.) məcmusudur. Milli İnnovasiya Sistemi dövlətin innovasiya siyasətini həyata keçirən əsas mənbədir. Ayrı-ayrı ölkələrin təmsalında dünya təcrübəsi göstərir ki, texnoloji zonalar iqtisadi inkişafda rol oynaya bilər. Lakin milli innovasiya sisteminin formalaşması daha effektiv nəticələrə gətirə bilər. Texnoloji zonalar isə bu sistemin əsas elementi kimi özünü artıq təsdiqləmişdir. Təhlillər göstərir ki, kiçik innovasiya müəssisələri vahid məkanda fəaliyyət zamanı daha effektiv nəticələr əldə edirlər. Və belə fəaliyyət formasında iqtisadi inkişafa daha çox töhfələr verə bilirlər. Təcrübə göstərir ki, bu forma texnoparkdır və onun formalaşması üçün kompleks yanaşma prinsipi inkişafın əsas prinsiplərindən biridir. Bütün innovasiya strukturlarının yeni növləri arasında elmi texnoloji parklar özünün çoxfunksionallığı, həll etdiyi məsələlərin müxtəlifliyi ilə seçilir.

Texnoparkların yaradılmasının əsas məqsədləri bunlardır:

- Biliklərin və ixtiraların texnologiyalara çevrilməsi;
- həmin texnologiyanın kommersiya məhsuluna çevrilməsi və bu səbəbdən, tədqiqatlara olan milli xərclərin səmərəliliyinin yüksəlməsi;
- kiçik elmtutumlu sahibkarlıq sektoru vasitəsilə texnologiyaların sənayeyə ötürülməsi;
- elmtutumlu firmaların formalaşması və onların bazarda təşəkkülü;
- elmtutumlu biznes sahəsində müəssisələrin dəstəklənməsi, sənayenin struktur yenidənqurulması, regional qeyri-mütənasib inkişaf səviyyəsinin azalması;
- məşğulluq probleminin qismən həlli, yüksək texnologiyalar sahəsində elmi-texniki nailiyyətlərin sürətli tətbiqi.

Texnoparklar əsasən 3 qrupa bölünürlər: 1) İnkubatorlar; 2) Texnoparklar; 3) Texnopolislər.

İnkubator – kiçik elm tutumlu firmaların yaradılması və inkişafına maddi, maliyyə, təşkilati idarəetmə və tədris-pedoqoci kömək göstərən strukturdur. Bu strukturun üstünlüyü ondadır ki, o büdcə xərcləri tələb etmir. Başqa sözlə, biznes inkubatorlar yeni innovasiya müəssisələrinin formalaşması, informasiya, məsləhət xidmətləri və avadanlığın icarəyə verilməsi, digər xidmətlər göstərmək yolu ilə onların inkişafının başlanğıcında yardım göstərilməsi üçün nəzərdə tutulmuşdur. Öz xərclərini ödəmə innovasiya firmalarının gələcək gəlirlərində iştirak hesabına həyata keçirilir. Onların ali müəssisələrinin yanında və ya nəzdində yaradılması yüksək ixtisaslı mütəxəssislərin məşğulluğu probleminin həllinə şərait yaradır. İnnovasiya fəaliyyəti sferasında «yaradıcı kommunalar» adlanan memarlar, dizaynerlər, rəssamlar və ya xalq sənəti ustaları əsas inkubatorlar hesab olunur. Vətəni Böyük Britaniya hesab edilən bu kommunaların fərqləndirici xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, onlar kollektiv istifadə üçün müəyyən xidmət dəstinə malik olurlar. Sahibkarlar alimlər və ixracatçılar öz ideyaları əsasında 1 kommersiya fəaliyyətini gerçəkləşdirmək istədikdə biznes inkubatorlar onlara lazımi informasiya, injiniring və məsləhət xidmətlərini göstərirlər. Beynəlxalq təcrübədə ilk biznes inkubatorlar 1959-cu ildə ABŞ-da yaranmışdır. Dünyada 1985-ci ildə 70, 1992-ci ildə 470, 2004-cü ildə 1100 biznes-inkubator fəaliyyət göstərmişdi. Hazırda onların sayı 1500-ə çatır. Statistik proqnozlara görə yaxın beş il ərzində biznes-inkubatorlarının sayı 5-6 min olacaqdır. Avropa Birliyi ölkələrində biznes inkubatorlarını «İnnovasiya və sahibkarlıq mərkəzləri» («Business and Innovation Centre» - BIC) adlandırırlar. Yeni innovasiya şirkətlərinə dəstək verilməsi, innovasiya sahibkarlığına kömək göstərməsi məqsədilə yaradılan və fəaliyyət göstərən bütün inkubatorları iki əsas növə bölmək olar. Birinci növ inkubatorlara müstəqil təşkilat kimi fəaliyyət göstərənlər aiddir. İkinci növ inkubatorlar isə texnoparkın tərkibinə daxil olan inkubatorları əhatə edir. Son zamanlar elektron biznesin inkişafı ilə, internetin və digər növ informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının tətbiqi ilə əlaqədar istehsal və idarəetmə təcrübəsində ayrıca növ kimi virtual inkubatorlar və ya «divarsız inkubatorlar» fərqləndirilir. Belə inkubatorlar aşağıdakılara kömək edir:

- yeni şirkətin yaradılması üçün əsas kimi nəzərdən keçirilən innovasiya layihəsinin kommersiya potensialını qiymətləndirməyə;
- müvafiq marketinq tədqiqatlarını aparmağa;
- əqli mülkiyyət məsələləri üzrə «ana» təşkilatlarla (universitetlə, elmi-tədqiqat institutu ilə və s.) münasibətləri tənzimləməyə;
- innovasiya məhsulunun göndərəni və istehlakçısı rolunda çıxış edən tərəfdaş təşkilatları tapmağa və s.

Texnoparklar - kiçik və orta elmtutumlu innovasiya şirkətlərinin inkişafı üçün maksimum əlverişli mühitin formalaşdığı elmi-istehsalat kompleksidir və əsasən elmi fəaliyyətin nəticələrinin məhsula çevrilməsi və bazara çıxarılmasının təşkili ilə məşğul olurlar. Texnoparkların əsas struktur vahidi mərkəzlər hesab olunur və aşağıdakı mərkəzlər burada özünə yer tapır: 1) innovasiya-texnoloji mərkəz; 2) tədris mərkəzi; 3) məsləhət mərkəzi; 4) informasiya mərkəzi; 5) marketinq mərkəzi; 6) sənaye mərkəzi; 7) maliyyə-sığorta mərkəzi; 8) mühasibat-audit mərkəzi; 9) strateji-tədqiqat mərkəzi.

Dünya iqtisadiyyatında texnoparklar innovasiyalı iqtisadiyyatın əsas hərəkətverici qüvvəsi hesab edilir. Milli iqtisadiyyatın yeni sahələrinin formalaşmasında və rəqabətqabiliyyətli olmasında texnoparkların böyük rolu vardır. ABŞ-ın, Hindistanın, Çinin və s. ölkələrin İKT sahəsinin dünya səviyyəsində qabaqcıl olmasında texnoparklar əsas yerlərdən birini tutmuşdur. Texnoparkların yaradılmasının təşəbbüskarları dövlətin iştirakı ilə yerli hökumət orqanları olmuşlar. Texnopark strukturlarının yaradılmasına lazım olan vəsaitin 75%-indən çoxunu dövlət vermişdir. Dünya təcrübəsi göstərir ki, texnoparkların yaradılması üçün qanunvericilik bazasının formalaşdırılması, dövlət dəstəyi, vergi və gömrük güzəştləri, kadr hazırlığı kimi bir sıra şərtlərin yerinə yetirilməsi vacibdir. Hazırda dünyada inkişaf səviyyəsi müxtəlif olan ayrı-ayrı ölkələr də texnoparkların yaradılması və inkişaf etdirilməsi üçün yeni-yeni layihələr həyata keçirilir. Texnoparkların yaradılması həmin ölkədə İKT-nin sıçrayışlı inkişafına səbəb olur.

Təsadüfi deyildir ki, bu istiqamətdə ilk addım atan ABŞ hələ də İKT sahəsində liderdir. Bu gün tanınmış İKT-lider şirkətlərinin 70-80%-i öz fəaliyyətinə texnoparklardan başlamışdır. Beynəlxalq Elmi Parklar Assosiasiyasının verdiyi statistikaya görə dünyada 260-dan çox elmi texnopark fəaliyyət göstərir. Mahiyyətcə, texnoparklar konsepsiyasının əsasını elmi-texniki nailiyyətlərin akademik və digər tədqiqat mərkəzlərindən sənayeyə ötürülməsi prosesinin səmərəliliyinin yüksəlməsini və onun mənimsənilməsini sürətləndirmək məqsədilə elmi tədqiqatların və zəruri kapitalın ərazi cəhətdən birləşməsi ideyası təşkil edir. Məsələn, Şərqi ölkələrində, Rusiyada, eləcə də, Azərbaycanda “texnoloji parklar” (texnoparklar) və ya “elmi-texnoloji parklar”, “azad iqtisadi zonalar” birləşmələri qəbul olunduğu halda, ABŞ-da bu strukturları “tədqiqat parkları”, Böyük Britaniyada “elmi parklar”, Koreyada “elmi-sənaye parkları”, Fransada və Yaponiyada onları texnopolislər, Almaniyada - innovasiya və texnoloji mərkəzlər, Niderlandda - elmi parklar, Belçikada - tədqiqat parkları və s. adlandırırırlar. Xarici ölkə texnoparklarının yaradılma təcrübələrinin təhlili və həmin sahə üzrə aparılan ümumiləşdirilmələr göstərir ki, ictimai-siyasi reallıqları və təbii-iqtisadi resursları nəzərə alan texnopark modelinin düzgün seçilməsi, eləcə də konkret regionun elmi-texniki və innovasiya potensialının inkişaf səviyyəsinin nəzərə alınması ölkədə sosial-iqtisadi məsələlərin daha uğurlu həllinə kömək edir. Bütün bunları nəzərə alaraq qeyd etmək olar ki, ABŞ-da, Böyük Britaniyada, Avropada (Fransa, Almaniya, İspaniya, Finlandiya), Rusiyada, Belorusiyada, Ukraynada, Qazaxstanda, Hindistanda, Çində, Yaponiyada, Türkiyədə, Dubayda və s. kimi xarici ölkələrdə texnoparkların yaradılması və fəaliyyət göstərməsi təcrübələrinin təhlilinə ehtiyac vardır.

Texnopolislər – universitetləri və ya digər ali məktəbləri, elmi-tədqiqat institutlarını, eləcə də sosial infrastruktur ilə təchiz edilən yaşayış rayonlarını ehtiva edən iri müasir elmi-sənaye kompleksidir. Texnopolislərin tikilməsində məqsəd elmi tədqiqatların qabaqcıl sahələrdə cəmləşməsi, bu sahələrdə yeni elmtutumlu istehsal növlərinin inkişafı üçün əlverişli mühitin yaradılmasıdır. Bir qayda olaraq,

texnopolisi təmin edən meyarlardan biri onun mənzərəli rayonlarda yerləşməsi, təbii şəraitlə və yerli ənənələrlə uyğunlaşmasıdır. 1980-ci ildə Yaponiya tərəfindən texnopolislərin yaradılması nəzəriyyəsi irəli sürülüb. Bu nəzəriyyəyə əsasən, elmi-texniki siyasətin sürətləndirilməsi, ölkədə elmtutumlu sahələrin inkişafı məqsədi ilə ixtisaslaşdırılmış elmi-istehsal şəhərciklərinin-texnopolislərin yaradılması nəzərdə tutulur ki, bu da texnopolislərdə elmi-tədqiqatların istehsal ilə üzvü şəkildə birləşdirilməsi, elmi-texniki siyasətin ən son nailiyyətlərinin sənayeyə sürətli tətbiqi üçün şərait yaratmış olur. Yaponiyada yaradılmış və yaradılan texnopolislər haqqında danışarkən, mütləq qeyd etmək lazımdır ki, Yapon hökuməti elmi-texniki amili dövlətin ümumi iqtisadi və regional strategiyalarında aparıcı amillərdən biri hesab edir. Texnopolislərin formalaşdırılmasında elmi-tədqiqat fəaliyyətinin stimullaşdırılmasını və qabaqcıl texnologiyaların tətbiqini prioritet istiqamət hesab edərək, hakimiyyət elmi-tədqiqat mərkəzlərinin, universitetlərin və laboratoriyaların yüksək texnologiyalar sahəsində birgə ETTKİ-ni subsidiyalaşdıraraq xərclərin təxminən 1\3-ni öz üzərinə götürür. Texnopolislərə vəsait qoyuluşu edən firmalara hakimiyyət tərəfindən həm avadanlığın (istismarın I ilində 30% dəyəri ixtisar etmək olar), həm də bina və qurğuların (15%) amortizasiyası üçün güzəştli rejim yaradılır. Yapon «texnopolisləşdirilməsinin» diqqət çəkən, bir qədər gözlənilməyən olan «ikinci dərəcəli (kənar)» nəticələrini də qeyd etmək lazımdır. Birincisi-texnopolislərin tikilməsi üzrə Yaponların daha ixtisaslı və eyni zamanda daha varlı ekspertlər kimi tanınmasının, təsdiq edilməsi. Məsələn: Avstraliya Yapon hakimiyyətinin onun ərazisində bütün Sakit Okean regionuna elmi nümayiş mərkəzinin olacağı yüksək texnologiyaların beynəlmiləl şəhəri və ya «çoxfunksiyalı polis» yaratmaq təklifinə razılıqla cavab verdi. İkincisi-Fransa və Yaponiya texnopolislərinin inkişafında oxşarlıq, uyğunluq müşahidə olunur. Fransa iqtisadiyyatına sənaye, maliyyə və dövlət sektorunun iri ölçülülüyü xasdır. Bunun nəticəsi olaraq elmdə dövlətin fransız təsərrüfatının planlaşdırılmasında birbaşa iştirakı digər qərb ölkələri ilə müqayisədə daha genişdir. Hakimiyyətin sənayenin və

elmin inkişafına təsiri Yapon təsiri ilə oxşardır, amma bu təsirin mənbələri fərqlidir. Dövlət, xüsusi və akademik sektorlarla bölgü daha az nəzərə çarpandır. Bundan başqa, Fransa üçün sənaye tədqiqat işləmələrinin az firmalarda mərkəzləşdirilməsinin yüksək səviyyəsi xarakterikdir. Elm və texnologiyalar nazirliyinin məlumatlarına görə burada tədqiqatlar və sınaqlarla təxminən 1500 sənaye firması məşğul olur, onlardan 1300-ü az və ya çox dərəcədə daimi təşkil edilənlərdir. Yalnız 100 müəssisənin 50-dən çox elmi işçisi vardır. Eyni zamanda qeyd olunmuş 1300 firmadan 900-ü əlavə 10 elm adamından istifadə edir və bu firmalardan ən azı 7,5%-i dövlət sifarişlərinin təxminən 2%-i yerinə yetirir. Bütün sənaye tədqiqatlarının 50%-dən çoxu milləşdirilmiş şirkətlərin payına düşür. Sənayenin ərazi elmi potensialı Fransız sənaye müəssisələrinin bütün alimlərin 60%-dən çoxunu işlədiyi paytaxt regionunda cəmləşdirilmişdir. Bu da yenə də Yaponiyanın Tokio-Osaka elmi sənaye qurşağı ilə oxşardır. Bundan başqa Yapon və Fransız variantları üçün oxşar xüsusi cəhətləri qeyd etmək lazımdır. Bu cəhətlərdən biri vençur kapitalının rolunun azlığıdır. ABŞ-da adi bir şey sayılan risk kapitalının yaradılması və riskin səviyyəsi Fransız sənaye sektorunda mövcud deyil. Bu əsasən az sayda vençur bank firmalarında və ənənəvi bankların riskli müəssisə maliyyələşdirmək istəməməsində özünü biruzə verir. Nəhayət –bu bir neçə fransız ali məktəbidir. O iki tip tədris müəssisəsi: universitetlər və texniki «böyük məktəblər»lə təmsil olunur. Hər iki tip ali təhsil müəssisəsi tətbiqi elm sahələrində nisbətən zəif hazırlanmış alimlər mühəndislər, administratorlar buraxır. 80-ci illərin əvvəllərində «texnopolisləşdirmə» ümummilləşdirmə təkan qazandı və Fransanın sosial-iqtisadi inkişafının dövlət beşillik planlarının əsas tərkib hissələrindən biri oldu.

Texnopolislər və texnoparklar-iqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrin ayrılmaz tərkib hissəsidir və ölkənin ayrı-ayrı regionlarında elmi-texniki potensialın inkişafının həvəsləndirilməsinə və tənzimlənməsinə istiqamətlənir. 20-ci əsrin ortalarından müasir dövrdək dünyada 400-dən çox texnopark yaradılıb. Asiyanın yeni sənaye ölkələrində texnoparklar kifayət qədər uğurla inkişaf edirlər.

Tayvanın iqtisadi inkişafına əsaslı qoyuluş 1980-ci ildə Sinçu adlanan yerdə yaradılan texnopark edib. Bu texnoparkın yanında iki nəhəng milli universitet – Tonqua və Çiatunq yerləşir. Parkda sənaye texnologiyasının elmi-tədqiqat institutu mikroelektronika işləyib hazırlamaq üzrə birgə korporasiya, yarım keçiricilər üzrə tayvan şirkəti, elektronika sahəsində tədqiqatlar üzrə təşkilat yerləşir. Əsas elmi – tədqiqat işləmələri elektron sənayesinin inkişafı ilə bağlıdır. Parkda 15 minə qədər yüksək ixtisaslı mütəxəssis çalışır. Sinçu hər məşğul nəfərə düşən məhsul buraxılışı həcminə görə məşhur amerikan Silikon vadisindən geri qalmır. Parkın ərazisindən ixrac olunmuş məhsulun dəyəri 5 il ərzində 1989-cu ildə bir mlrd dollardan 1994-cü ilə qədər 8 mlrd dollara çatıb, milli ixracda isə onun payı 2%-dən 4%-ə qalxmışdır.

Yaponiya kompaniyalarında aparılan tədqiqatlar innovasiya prosesinin idarə edilməsinin təşkilində layihə qruplarından (müvəqqəti və daimi) istifadəyə üstünlük verildiyini göstərir. Məlumdur ki, Yapon firmaları dünya bazarlarını yeni növ məhsullar işləyib hazırlamaqla əldə edirlər. Məsələn, «Seyko» kompaniyası ilk dəfə olaraq maye kristallardan istifadə saatları işləyib hazırladı və bununla da dünya bazarının böyük bir hissəsini öz əlinə aldı. «Honda» kompaniyası o, qədər də böyük olmayan yüksək keyfiyyətli motosikl modeli işləyib hazırladı və tezliklə bu model öz dərəcəsinə görə hakim mövqə tutdu. Bu «Kenon» kompaniyasına və gəmilər inşa edən «Matsusita» firmasına da aiddir. Yapon firmaları öz kompaniyalarının texnologiyası əsasında yeni əmtələrin yaradıcılıqla işləyib hazırlanmasına böyük əhəmiyyət verirlər. Onlarda yeni məhsullar işləyib hazırlanması xidməti adətən kompaniyanın fəaliyyətinin bütün sferalarını əhatə edir. Qeyd etmək lazımdır ki, innovasiya proseslərinin həyata keçirilməsində Qərbin hər bir inkişaf etmiş ölkəsinin özünə məxsus xüsusiyyətləri vardır. Məsələn, ABŞ-da onu fərqləndirən başlıca cəhətlərdən biri, ümumiyyətlə azad sahibkarlıq üçün əlverişli iqtisadi mühitin mövcudluğuudur. Məhz buna görə, hər il yaradılan yeni müstəqil firmaların sayına görə (600 mindən çox) ABŞ bütün inkişaf etmiş Qərb ölkələrini xeyli qabaqlayır, iqtisadiyyatda çalışan hər on adamdan biri isə rəsmi cəhətdən qeydə alınmış sahibkarlıq statusuna malikdir. Bu ölkədə sahibkarlıq

fəaliyyətini, o cümlədən innovasiya fəaliyyətini şərtləndirən əlverişli iqtisadi mühitə gəldikdə isə, onun fərqli cəhətləri kimi vençur kapitalın iri bazarının və bu sahədə həvəsləndirici dövlət siyasətinin mövcudluğudur. Bura öz növbəsində sahibkarlığın dövlət səviyyəsində geniş təbliği, yeni yaradılan firmalara dövlətin maliyyə köməkliyi və vergi güzəştləri, onların fəaliyyətinin daha çevik şəkildə tənzimlənməsi, müstəqil firmaların, iri korporasiyaların elmi-texniki tərəqqi, yüksək texnoloji nəticələr və s. bu kimi proqramları üçün dövlətin maliyyə ehtiyatlarının ayrılması və s. daxildir. Məhz bu və digər səbəblərə görə innovasiya prosesləri ABŞ-ın iqtisadi inkişafının əsas amillərindən biridir. Əgər 50-60-cı illərdə bu ölkənin 2,5-3 faiz səviyyəsində olan illik inkişaf tempinin təqribən yarısı bu innovasiya proseslərinin və texnoloji dəyişikliklərin payına düşürdüsə, bu gün həmin göstəricinin payı xeyli yüksəlmişdir.

Son dövrlərdə innovasiya proseslərinin inkişafı və tətbiqi sahəsində Yaponiya dövləti ABŞ-dan xeyli irəli getmişdir və həmin proses 60-70-ci illərdən başlayaraq, burada geniş vüsət almışdır. Hal-hazırda Yapon «mücüzəsinin», yəni 60-70-ci illərdən başlayaraq bu ölkənin sürətli iqtisadi sıçrayışının əsl səbəbləri haqqında müxtəlif mülahizələr söylənilir. Bu fikirlərdən ən geniş yayılanlarından biri, həmin mücüzənin səbəbini məhz elmi-texniki tərəqqi və innovasiya sahəsindəki köklü dəyişikliklərlə bağlayır. Konkret olaraq, bu özünü həmin dövrlərdən başlayaraq elektron hesablama texnikasının, informatik idarəetmə sistemlərinin, texnoloji proseslərin və layihələşdirmənin avtomatlaşdırılmasının geniş vüsət almasında göstərir. Bu gün innovasiya proseslərinin qeyd edilmiş bu siyahısına biotexnologiyadan və yüksək möhkəmliklə sintetik əvəzedicilərdən istifadəni, konveyer xətlərinin robotlaşdırılmasını və s. əlavə etmək olar (3, səh.102-103). Yaponiyada innovasiya mühitinin digər xüsusiyyətlərindən biri, iqtisadi fəaliyyətdə xarici kəşflərdən, ideyalardan, layihələrdən və s. geniş istifadə edilməsidir. Belə ki, son 30 ildə bu ölkə xarici texnologiyaların alınmasına 10 milyard dollardan çox vəsait sərf etmişdir. Bu dövrdə Yapon firmaları tərəfindən təqribən 42 min lisenziya əldə edilmişdir ki, bunların da təqribən yarısı ABŞ-ın payına düşür.

Bu ölkədə innovasiya proseslərinin ən fərqli cəhətlərinin birini ölkənin texnoloji məqsədlərinin dövlət miqyasında müəyyən edilməsi, bu məqsədə çatmaq üçün iqtisadiyyatın bütün imkanlarının səfərbərliyə alınması, xüsusi sahibkarlığın bu sahədə geniş həvəsləndirilməsi və s. təşkil edir.Məsələn, 70-ci illərdə Yaponiya dövləti xarici texniki-texnoloji layihələrin idxalını azaltmaq və əsasən yapon elmi texniki və texnoloji nailiyyətləri bazasında iqtisadi artımı təmin etmək vəzifəsini irəli sürmüşdü.Qeyd etmək lazımdır ki, müasir dövr üçün bu vəzifə əsasən yerinə yetirilmiş və Yaponiya konsernləri özlərinin müstəqil elmi-texniki potensialını yaratmışdır.Lakin buna baxmayaraq, xarici müasir lisenziyaların alınması təcrübəsi yenə də əhəmiyyətli yer tutur.Məsələn, 1993-1994-cü maliyyə ilində xarici lisenziyalardan istifadəyə görə 471 milyard ien vəsait ödənilmişdir.

Amerika və Yaponiya ilə müqayisədə Qərbi Avropa ölkələrində innovasiya mühiti nisbətən az inkişaf etmişdir ki, bunun da əsas səbəblərindən biri risklə bağlı əməliyyatlara zəif meyillilikdir.Böyük Britayanın və İtaliyanın kiçik innovasiya kompaniyaları əsasən iri korporasiyalarla çox möhkəm və sərt subpodrat əlaqələri sistemində fəaliyyət göstərirlər və bir çox cəhətdən onlardan asılıdırlar. Qərbi Avropada vençur kapitalının nisbətən geniş bazarı İngiltərədə və Hollandiyada mövcuddur və o, əsasən, 80-ci illərdən inkişaf etməyə başlamışdır.Həm də burada bütün kapitalın təqribən yarısı tamamilə yeni yaradılmış yüksək texnoloji firmalara, yerdə qalanı isə artıq mövcud olan kompaniyalara, (o cümlədən, əhəmiyyətli bir hissəsi fəaliyyətdə olan amerikan kompaniyalarına) yönəldilir.

Innovasiya mühitinin müxtəlif ölkələrdə fərqli xüsusiyyətlərinə baxmayaraq, onları bu sahədə ümumiləşdirən xeyli cəhətlər vardır.Bu gün bütün inkişaf etmiş Qərb ölkələrində innovasiya mühiti və onunla bağlı olan proseslər elmi-texniki tərəqqi şəraitində gələcək inkişafın və iqtisadi sistemin transformasiyasının əsası, milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsinin, iqtisadi artımın təmin edilməsinin vacib şərti kimi qəbul edilir. Nəhayət, göstərmək lazımdır ki, innovasiya prosesləri təkcə ayrı-ayrı ölkələr səviyyəsində aparılmır.Bu gün vahid innovasiya

siyasəti bir sıra ölkələrin birliyi miqyasında aparılan birgə və razılaşıdırılmış iqtisadi siyasətin əsas tərkib hissələrindən birini təşkil edir. Bu baxımdan Avropa birliyi ölkələrinin təcrübəsi daha təqdirə layiqdir. Müasir dövrdə burada əlaqələndirilmiş halda həyata keçirilən innovasiya siyasətinin əsas istiqamətləri kimi aşağıdakılar çıxış edirlər: elmi texniki və texnoloji yeniliklərə yönəldilən vəsait üçün güzətli vergi dərəcələrinin tətbiqi; elmtutumlu kiçik biznesin həvəsləndirilməsi; məhsulların və qabaqcıl texnologiyanın işlənilməsi və hazırlanması ilə məşğul olan firmaların birbaşa maliyyələşdirilməsi; universitet və elmtutumlu məhsulların yaradılması ilə məşğul olan şirkətlərin birgə əməkdaşlığının həvəsləndirilməsi və s. Bütün bu tədbirlər son nəticədə Avropa birliyi ölkələrinin hər birində innovasiya mühiti üçün bərabər imkanların və eyni iqtisadi mühitin yaradılmasına yönəldilmişdir.

Təsvir edilən xarici təcrübələrdən iki başlıca məqam aşkar sezildi: birinci, elmin iqtisadi inkişafdakı rolu daha dəqiq aşkarlandı. İkincisi, elm - istehsal əlaqələrinin möhkəmliyinin və ardıcıl olaraq, elmi- tədqiqatın proqram - məqsədli təşkilinin səmərəliliyi müəyyənləşdi. Xarici ölkələrdə elmin resurs təminatı ilə bağlı aşağıdakı göstəricilər də bu cəhəti təsdiqləyir.

Cədvəl 3.

Elmi- tədqiqat sektorunun resurs təminatı

	Tədqiqatçıların sayı. min nəfər	Tədqiqatçıların sayı. mln. nəfərə	Elmi- tədqiqata məsrəflər. mld Dollar	Elmi- tədqiqata məsrəflər. ÜDM- ə%-lə 1999	Elmi- tədqiqata məsrəflər. ÜDM-ə%-lə 2009
ABŞ	1260	4374	398,2	2,64	2,78
Çin	811	634	120,6	0,76	1,7
Yaponiya	647	5085	148,7	3,02	3,33
AFR	265	3210	84,0	2,4	2,78
Rusiya	492	3415	33,7	1,0	1,24

mənbə: The Global Innovation Report 2012. UNESCO. elektron resurs

Yəqin ki, cədvəl göstəricilərinin ətraflı şərhinə ehtiyac yoxdur, çünki göstəricilər öz-özlüyündə bir çox məsələləri izah edir. Ancaq elmi- tədqiqatın proqram -məqsədli təşkilinin səmərəliliyini daha dürüst təsəvvür etmək üçün digər göstəricilərə istinad etmək olar.

Cədvəl 4.

Elmi- tədqiqat sektoruna məsrəflərin strukturu.

	Dövlət.məcmu xərclərdə payı.%-lə	Sahibkarlıq sektoru. məcmu xərclərdə payı.%-lə	Ali təhsil. məcmu xərclərdə payı.%-lə	Xüsusi qeyri- sahibkarlıq sektoru. məcmu xərclərdə payı.%-lə
ABŞ	10,6	72,6	12,8	4
Yaponiya	8,3	78,5	11,6	1.6
Çin	18,3	73,3	18,5	-
Fransa	14,5	68,2	17,3	-
Rusiya	30,3	62,4	7,1	-

mənbə: The Global Innovation Report 2012. UNESCO. elektron resurs

Cədvəldə göstərilən ölkələrin iqtisadi inkişaf və iqtisadi dinamika səviyyələri arasındakı fərqlər-məsələn, ABŞ, Çin və Rusiya arasındakı fərqlər yetərincə məlumdur. Bu baxımdan elmi- tədqiqatın proqram -məqsədli təşkilinin səmərəliliyi bir daha aşkarlanır.

Xarici təcrübədə milli maraqlara çatmaq məqsədilə innovasiya fəaliyyətinə kömək və onun dövlət stimullaşdırılması tədbirlərinin müxtəlifliyinə tez-tez rast gəlinir. Xarici ölkələrin təcrübəsində əsas nəticə ondan ibarətdirki, iqtisadiyyatın yüksək aktivliyi elmi-texniki bazarda, milli prioritetlərin müəyyən edilməsində dövlətin aparıcı rolu ilə və stimullaşdırma mexanizmləri sistemi vasitəsilə dövlətin innovasiya inkişafı prosesinə fəal təsiri ilə təmin olunur. Belə ki, əgər yeni texnoloji səviyyədə bütün istehsal sahələrinin yenidən qurulması və innovasiya tətbiqinin

fəallaşdırılması məqsəd sayılırsa, onda iqtisadiyyatın bütün sferalarına bərabər surətdə yayılan ümumi qərarlar kifayətdir. Nəzərə almaq lazımdır ki, bu halda əlavə güclü inkişafı hazırda da daha çox investisiya cəlb ediciliyinə malik sahələr alacaqdır. Investisiya üçün daha riskli olan yüksək texnologiyaya malik sahələr kifayət qədər investisiya sahələri almadıqlarına görə gələcək inkişaf üçün zəruri maliyyə əsasına malik olmayacaqlar. Odur ki, innovasiya prosesinin stimullaşdırılması sistemi iqtisadiyyat sahəsində dövlətin qarşıya qoyduğu iki məsələnin həllinə kömək etməlidir: innovasiya tətbiqinin ümumi aktivləşdirilməsi və dünya bazarına çıxış perspektivləri nəzərə alınmaqla iqtisadiyyatın yüksək texnoloji sektorlarının rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi.

Son illər Azərbaycanda elmi-tədqiqatlarda və texniki işləmələrə məsrəflər xeyli azaldılmışdır. Bu zaman elmi-tədqiqatlara və işləmələrə mövcud dövlət xərcləri kommersiya cəhətdən perspektivli tətbiqi tədqiqatların ziyanına olaraq etibarlı fundamental tədqiqatlara daha böyük kömək siyasətin prioritet istiqamətlərinə uyğun olub-olmamasından asılı olmayaraq mövcud ETİ-in subsidiyalaşdırılmasına yönəldilmişdir. Beləliklə, elmi-tədqiqat və təcrübi konstruktor işlərinin dövlət maliyyələşdirilməsi daha çox müvafiq nəticələrin alınmasına deyil, elmi-tədqiqat təşkilatlarının mövcud infrastrukturuna kömək göstərilməsinə yönəldilmişdir.

Bütövlükdə mikro səviyyədə ölkə və regional innovasiya strategiyalarının reallaşdırılmasını təmin edən müəssisə səviyyəsində innovasiya fəaliyyətinin inkişafını fəallaşdıran innovasiya mexanizmləri sistemi aşağıdakı 5 qrupda təsəvvür etmək olar:

1. İşlənmə və tətbiq mexanizmləri;
2. Təşkilati mexanizmlər;
3. Maliyyələşdirmə mexanizmləri;
4. Texnoloji transfert mexanizmləri;
5. İntellektual mülkiyyət müdafiəsi mexanizmləri.

İnnovasiya əsasında iqtisadiyyatını qurmuş inkişaf etmiş dövlətlər sırasında liderlər qrupuna ABŞ, Yaponiya, Böyük Britaniya, İsrail və qismən Finlandiya ilə İrlandiya

dövlətləri başçılıq edir. Dünya əhəmiyyətli vacib ixtiraların bir çox hissəsi Avropa ölkələrində, əsasən İsveçrədə yaranmışdır. Bununla belə, ölkədə indiyə qədər innovasiya fəaliyyətinin sürəti (xüsusən 2009-2012 illər üçün) yüksək olaraq qalmaqdadır. Buna səbəb dövlətin elmitədqıqat işlərinə və innovatorların rəğbətləndirilməsinə diqqət yetirilməsi, əsaslı investisiya ayırmasıdır. Kardiostimulyator, kürəvipodşipnik, təhlükəsiz kibrit, «Tetra-Pak», ortopedik implantlar və əczaçılıqdakı son nailiyyətlər İsveç innovasiyasının ixtiralarının məhsuludur. Lissabon strategiyasına müvafiq olaraq Avropanın «2010-cu ilin ən dinamik elmi və yüksək rəqabət iqtidarlı iqtisadiyyat» mərkəzinə çevrilməsi siyasətində öndə gedən dövlətlərdən biri İsveçdir. Müasir texnologiyalar üzrə dünyada lider dövlətlərdən biri olan Almaniya və onun sahibkarlıq fəaliyyətində innovasiyanın rolunu qiymətləndirməyə bilmərik. Dünya birinciliyi uğrunda Almaniya, ABŞ və Yaponiya kimi dövlətlərlə innovasiya mühitində rəqabət aparır. Məlumdur ki, dünyada baş verən böhran əsasən istehsalatın, əməyin keyfiyyətini dəyişir, bu da innovativ gedişlərə təsir göstərir. Hazırda Rusiya iqtisadiyyatı, xüsusən də istehsal və ağır sənayedə baş verən böhran nəticəsində yaranmış durğunluq böyük narahatçılığa səbəb olur. Zəngin təbii ehtiyatlarına, elmi-istehsalat və kadr potensialına malik olmasına baxmayaraq yaşayış səviyyəsinə, məhsulun keyfiyyətinə, əməyin səmərəliliyinə görə Rusiya inkişaf etmiş ölkələrdən çox geri qalır. Ona görə də ölkədə innovasiya biznesi və keyfiyyətli məhsulların istehsalı üçün əlverişli şərait yaradılmalıdır. Bunun üçün innovasiya məhsuluna tələbat və uzunmüddətli maliyyə vəsaitin olması vacib şərtədir. Hələ ki Rusiyada yüksək keyfiyyətli kütləvi istehlakın tətbiqini təmin edən innovasiya mexanizmləri və bunu həyata keçirə biləcək investisiya qoyuluşu sistemi zəifdir. Belə ki, əsaslı vəsait qoyuluşu innovasiya iqtisadiyyatının inkişafı üçün zəmin yaradan daha gəlirli sahəsində əksini tapır. Bu gün Rusiyada fəaliyyət göstərən vençur fondları kiçik də olsa müəyyən irəliləyişin göstəricisidir. Hər bir dövlət öz innovativ-texnoloji inkişaf fəaliyyət modelini öz iqtisadi durum səviyyəsinə görə seçir. Nümunə olaraq deyə bilərik ki, innovativ texnoloji inkişaf fəaliyyətini daha çox kosmos və hərbi

sahəyə yönəldən ABŞ modeli öz mövcud potensialı və xüsusiyyəti ilə tamamilə digərlərindən fərqlənir. Yaponiya isə əsasən konkret texnologiyalara üstünlük verərək hazırda robot istehsalı ilə irəlidədir. ABŞ dövləti dünya böhranından dayanıqlı iqtisadi inkişafda çıxış yolunu innovasiya sahəsinə, əsasən elmin inkişafına ən çox investisiya ayırmaqda görür. Burada elmin inkişafına ayrılmış investisiya daha perspektivli və vacib hesab edilir, Rusiyada isə əksinə, bu bir problemlə bütçədən asılı tam təminat tapmayan sahə olaraq qalır. Ölkədə investisiya, istehlak və elmi tədqiqatlarla əlaqə yaradan ixtisaslı kadr problemi vardır. Aparılmış müşahidələr əsasında aşağıdakı qeydləri etmək olar: - ali məktəb innovasiya quruluşunun ilkin bazası olmalıdır; - innovasiya inkişafının yaranmasında üstünlük təşkil edən fundamental elmi tədqiqatlar ölkədə elmi-texniki mənbə və ehtiyatların fəallaşmasını təmin etməlidir; - Elmlər Akademiyasının fundamental tədqiqatlar sahəsində fəaliyyəti ali təhsil müəssisələrinin tədqiqat laboratoriyaları ilə inteqrasiya əsasında çevik innovasiya siyasətini həyata keçirərək, dövlət qurumları ilə xüsusi kapital və banklarla əməkdaşlıq edərək iqtisadi inkişafın innovasiya əsaslı formalaşması yollarını müəyyən etməlidirlər.

FƏSİL II: RESPUBLİKAMIZDA DÖVLƏT İNNOVASIYA SİYASƏTİNİN MÜASİR VƏZİYYƏTİ

2.1. Azərbaycan Respublikasının innovasiya potensialı

"Müxtəlif ölkələrin tarixinə, keçmişinə, təcrübəsinə nəzər salaraq görürük ki, ölkənin inkişafını, potensialını elmin inkişafı müəyyən edir... İnkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsinə nəzər salsaq, onu da görəcəyik ki, nə təbii ehtiyatlar, nə coğrafi vəziyyət yox, məhz intellektual potensial, elmin səviyyəsi o ölkələrin tərəqqisini müəyyən və təmin edir, ölkəni inkişaf etmiş ölkəyə çevirir".(19). Cəmiyyətimizin sürətli və sabit inkişafından doğan müvəffəqiyyətlər, müasir tarixin və zamanın tələbləri bizi artıq innovasion ictimai sistem, innovasion (proqressiv) iqtisadiyyat, nümunəvi və mütərəqqi mənəvi həyat barədə daha dərinləndirən düşünməyə və əməli işlər görməyə vadar edir. Cəmiyyətin və dövlətin innovasiyalara olan kütləvi və kəskin tələbatı bu gün bir fakt olaraq qalmaqdadır. İctimai yeniləşmə zərurətindən qaynaqlanan bu tələbat çoxşaxəli və çoxsəviyyəlidir. İnnovasion tələbat yeni iqtisadi üsul və formalardan tutmuş yeni sosial təşkilatlanma və idarəetmə məsələlərinə qədər problemləri əhatə edir. Biz bir tərəfdən, qabaqcıl elmi-texniki və texnoloji nailiyyətləri mənimsəməli, müvafiq iqtisadi, təsərrüfat sistemi daxilində bu nailiyyətlərdən səmərəli istifadə etməli, digər tərəfdən, fərdi və kollektiv yaradıcılığa, daha yüksək birgə yaşayış və birgə fəaliyyət mədəniyyətinə yol açan sosial-siyasi, hüquqi norma və prinsiplər əsasında təşkilatlanıb tənzimlənən ictimai mühit yaratmalıyıq. Burada bir məsələni diqqətinizə çatdırmaq istərdim: Dünya ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, həqiqi innovasion tələbat o vaxt etibarlı surətdə ödənilir ki, yeniləşmə istəyində olan cəmiyyətdə pozitiv mahiyyətli mənəvi (ruhi) çevriliş baş verir, iqtisadiyyat, idarəetmə, siyasi və bütövlükdə ictimai həyat elmi biliklərə, intellektual resurslara arxalanmaqla qurulur, fəalliyət göstərir. Əlbəttə ki, bu zaman qabaqcıl ölkələrin təcrübələrindən istifadə etmək lazımdır (məs.: ABŞ, Yaponiya, Sinqapur, İsrail və s.). Qeyd etdiyim ölkələrin elmi-texniki siyasətinin təhlili göstərir ki, elm, istehsal və sosial həyatın qarşılıqlı əlaqəsi bu ölkələrin dövlət siyasətinin başlıca vəzifəsidir. Həm də bu yeni tipli

iqtisadiyyatın - innovativ iqtisadiyyatın mahiyyətini təşkil edir. Innovation iqtisadiyyat dedikdə, yalnız elmin nailiyyətlərini öz inkişafında istifadə edən iqtisadiyyat nəzərdə tutulmur. Bu, elə iqtisadiyyatdır ki, burada intellektual kapital istehsal sisteminin, korporasiya və şirkətlərin, müəssisə və firmaların dəyərinin əsas hissəsini təşkil edir. Innovation iqtisadiyyatda məhz elmi biliklərə, intellektual kapitala həssas münasibət və qayğı milli daxili məhsulun əsas artımını təmin edir.

Amerika iqtisadçısı R.Solou öz araşdırmalarında sübut edib ki, ABŞ-da iqtisadi artımın ən azı 50%-i ənənəvi faktorlardan olan əmək və kapitalın böyüməsi hesabına yox, elmi-texniki tərəqqinin nailiyyətləri sayəsində təmin edilib (o, öz araşdırmalarını XXI əsrin I yarısı üçün aparmışdır). Bu gün artıq heç kim şübhə etmir ki, cəmiyyətin bütün həyat sahələrinin inkişafı birbaşa innovation texnologiyaların inkişafından asılıdır və bu bağlılıq durmadan artmaqdadır. Qabaqcıl ölkələr innovation silsilələri yaşamaqdadır. Belə olduqda intellektual istehsala və intellektual kapitala günbəgün artan diqqət də dərkolunandır. Innovation silsilələr, bir qayda olaraq, fundamental elmin hesabına yaranır. Son 30-35 ilin təcrübəsi buna əyani sübutdur. Fundamental kəşf innovation tsiklin başlanğıc mərhələsidir. Fundamental tədqiqatların və konstruktor-layihələşdirmə işlərinin yüksək riskli olmasını nəzərə aldıqda aydın olur ki, dövlət bu sahədə əsas sponsor kimi qalmalıdır. O da məlumdur ki, dövlət etdiyi qoyuluşun müqabilində kifayət qədər yüksək gəlir götürür (əgər korrupsiya və rüşvətxorluğa yol verilmirsə). Məsələn, ABŞ-da bu gəlir 30 faizdən 80 faizə qədər təşkil edir. "Aparıcı ölkələrdə hökumət müasir progressiv iqtisadiyyatın "vizit vəsiqəsi" sayılan və əsasən universitetlər nəzdində fəaliyyət göstərən "elmi parklar"ın maliyyələşməsinə, demək olar ki, bütövlükdə öz üzərinə götürür. Nəticədə həm elm və innovation istehsal, həm də dövlətin özü böyük dividendlər əldə edir. Təsadüfi deyildir ki, elmi parklar və texnopolislər müasir Yaponiyanın "iqtisadi möcüzə"sinin əsası sayılır. Qabaqcıl ölkələrdə, bir qayda olaraq, dövlət bankları, fondlar və şirkətlər elm tutumlu məhsul istehsal edən firmalara güzəştli faizlərlə uzunmüddətli kreditlər ayırır, torpaq və əmlakdan, bina və qurğulardan istifadədə güzəştli rejimlər yaradırlar. Hökumət və

yerli hakimiyyət orqanları tərəfindən yeni ideya və ixtiralara həssaslıqla yanaşılır, onların "inkubasiya dövrü"nə xüsusi diqqət yetirilir - nəzərə alınır ki, hər bir yeni ideya, kəşf və ixtira, körpə uşaq kimi birdən-birə ayaq üstə durmur və ona görə də xüsusi qayğıya, səriştəli münasibətə ehtiyaclıdır” (20 S. 5).

Azərbaycanın innovasiya sisteminin yaradılmasını və innovasiya fəaliyyətinin genişləndirilməsini şərtləndirən əsas amillər aşağıdakılardan ibarətdir:

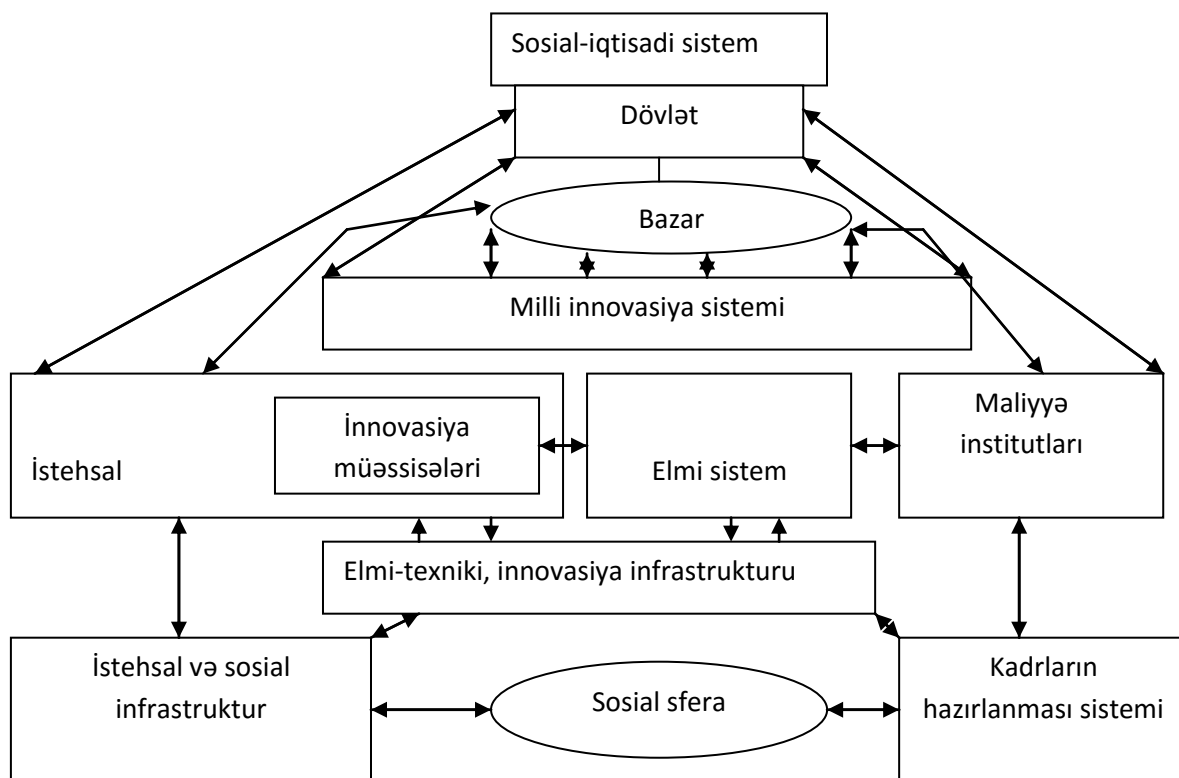
- iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsi, yeni texnologiyalar sahəsində imkanların beynəlxalq iqtisadi əlaqələrdə istifadəsi;
- elmi-texniki və innovasiya sferalarında dövlət siyasətinin aparılması;
- elmi nəticələrin ənənəvi inzibati-amirlik metodları ilə tətbiqinin yenisi ilə əvəz edilməsinin labüdlüyü;
- ölkənin əmək potensialının bütün növləri və ilk növbədə yüksək ixtisaslı
- kadrlar üçün iş yerlərinin yaradılması zərurəti;
- elm tutumlu istehsal mədəniyyətinin yenidən bərpa edilməsi .

Qeyd edilənlərin həyata keçirilməsi üçün milli innovasiya sisteminin yaradılması və uğurlu fəaliyyəti mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Milli innovasiya sisteminin yaranmasına mane olan bir sıra amillər də vardır ki, onları aradan qaldırmadan bu sistemin yaradılması mümkün deyil. Belə amillərdən biri ölkədə «mənimsəyici təsərrüfatçılığın» geniş miqyasda mövcudluğu və onun durmadan inkişaf etməsidir. Bu təsərrüfatçılıq «istehsalçı təsərrüfatçılıqla» yanaşı fəaliyyət göstərərək onun «paraziti» kimi çıxış edir, bazar münasibətlərinin formalaşmasını təmin edən bir sıra əhəmiyyətli proseslərin gedişinə mane olur, belə tədbirləri süni olaraq, hələ təşəkkül mərhələsində bahalaşdırır, istehsalın bərpasında çətinliklər törədir. İkincisi, indiyədək ölkədə nə vahid innovasiya proqramları, nə də innovasiya layihələri üçün güzəştli şərait müəyyən edən mexanizm yaradılmamışdır. Bu sahədə münasibətləri tənzimləyən qanunvericilik sənədləri paketi hələ ki yoxdur. Üçüncü amil kimi respublikada intellektual mülkiyyət

obyektlərinin qiymətləndirilməsi sisteminin yaradılmamasını göstərmək olar. Bu da bir tərəfdən özəlləşdirilən obyektlərin qiymətinin süni olaraq aşağı hesablanmasına gətirib çıxarır, digər tərəfdən də elmi-tədqiqat müəsisələrinin innovasiya fəaliyyətində iştirakını çətinləşdirir, ona olan marağı zəiflədir. Daha bir amil də, respublikada intellektual məhsul bazarının yaradılmamasıdır. Intellektual məhsul bazarı milli innovasiya sisteminin yaradılmasının ən başlıca şərtidir. Bunsuz texnologiyaların, ideyaların kommersiyalaşdırılması mümkün deyil. Keçid şəraiti üçün vacib olan konsaltinq biznesinin respublikada lazımınca təşəkkül tapmaması da məhz intellektual mülkiyyət bazarının lazımınca formalaşmamasının göstəricisidir.

Sxem 1. Milli innovasiya sistemi və onun digər sahələrlə qarşılıqlı əlaqələri

Azərbaycan Respublikasının innovasiyalı inkişafı əsaslı surətdə aşağıdakı amillərdən asılıdır:

- yeni texnologiyaların, yeni texnikanın, ideya və biliklərin istehsalçısı olan müəsisələr şəbəkəsinin mövcudluğu;

- yeni ideya və texnologiyalar əsasında yeni məhsul istehsal edən istehsalat müəssisələri şəbəkəsinin mövcudluğu;
- sadalanan istehsal proseslərinin iştirakçılarının (müəssisələr və digər subyektlərin) maliyyələşdirilməsi sisteminin mövcudluğu;
- bütün tərəflər arasında münasibətlərin tənzimlənmə mexanizminin olması.

“Müasir reallıqlar şəraitində fokus nöqtəsi insanın, onun intellektinin və vərdişlərinin, yeni mənalar, innovativ sistemlər yaratmaq qabiliyyətinin, gələcəyini kreativ əsasda modelləşdirmək və qurmaq bacarığının sosial-iqtisadi tərəqqinin əsas hərəkətverici qüvvəsinə, ümumi modernləşmə, innovativ iqtisadiyyatın yaradılması kimi tarixi məsələlərin həllinin əsas mənbəyinə çevrilməsi xeyrinə dəyişir”.

Qeyd etmək lazımdır ki, inkişaf etmiş sənaye ölkələrində innovativ iqtisadiyyatın yaradılması cəmiyyətin qruplar və yeni siniflər üzrə bölgüsünə güclü təsir göstərmişdir. Qərbdə bəzi müəlliflər yeni siniflərin yaranması barədə söhbət açaraq “intellektual əməklə məşğul olanlar”ın rolunun və hakimiyyətinin artması, digərləri “peşəkar inzibatçılar sinfi”nin inkişafı və s. haqqında yazmağa başlamışlar. Onlar hamısı cəmiyyətin yeni sinfi strukturunun iqtisadi cəhətlərini nəzərdən keçirirlər. Əlbəttə, yeni zümrənin bazası iqtisadiyyatdır. Bununla belə, innovativ iqtisadiyyatı yaradıcı fəaliyyət prosesində iqtisadi dəyərlər istehsal edən insanlardan ibarət zümrə formalaşdırır. Kreativ zümrə ideyasının müəllifi Amerika sosioloqu, kreativ zümrənin inkişafını innovativ iqtisadiyyatla birbaşa əlaqələndirən professor Riçard Florida olmuşdur. Kreativ zümrənin fərqləndirici xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, onun nümayəndələrinin məşğul olduğu işin əsas funksiyası “yeni əhəmiyyətli formalar yaratmaqdır”. Riçard Floridanın təsəvvüründə kreativ zümrə iki hissəyə bölünür. Kreativ zümrənin özəyi –“iqtisadi funksiyası yeni kreativ məzmun, ideya, texnologiya yaratmaq olan elm və texnika, arxitektura, dizayn, təhsil, incəsənət, musiqi və əyləncə sənayesi sahəsində çalışan” insanlardır. “Yeni zümrənin superkreativ özəyinə alim və mühəndislər, universitet professorları, şair və yazıçılar, rəssam və aktyorlar, dizayner və arxitektorlar, eləcə də müasir cəmiyyətin

intellektual elitası: publisistlər, redaktorlar, tanınmış mədəniyyət xadimləri, analitik mərkəzlərin ekspertləri, şərhçilər və baxışları ictimai rəyi formalaşdıran digər insanlar daxildir. Peşəsindən asılı olmayaraq, yaradıcılıq prosesi bu insanların – proqramçıların, mühəndislərin, arxitektorların və ya kinorejissorların ömrünə hakim kəsilir”.Kreativ zümrəyə özəkdən başqa “yüksək texnologiyalar, maliyyə, hüquq və səhiyyə, biznesin idarə olunması kimi biliklərə əsaslanan bir sıra sahələrdə” çalışan kreativ mütəxəssislərin böyük qrupu daxildir. Bu insanlar kompleks biliklərindən istifadə edərək, spesifik problemlərin yaradıcı həllində iştirak edirlər. Bu, adətən yüksək təhsil səviyyəsini, bununla da yüksək insan kapitalını nəzərdə tutur.

“Qloballaşma milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətliliyi qarşısında olduqca yüksək tələblər qoyur. Bu gün ölkənin rəqabətqabiliyyəti qlobal iqtisadiyyatda və siyasətdə ən nüfuzlu konsepsiyalardan biridir, çünki o, təkcə sırf iqtisadi göstərişləri əhatə etmir, həmçinin mühüm qeyri-iqtisadi hadisələrin iqtisadi nəticələrini qiymətləndirir. Ölkənin rəqabət qabiliyyətini necə ölçmək olar? Bu ölçünün ən sadə vasitəsi ümumi adambaşına düşən daxili məhsulun göstəricisidir. Bu göstərici nə qədər yüksəkdirsə, ölkə və onun əhalisi də bir o qədər varlı, həyat keyfiyyəti də yüksəkdir”. Sevindirici haldır ki, Azərbaycan qlobal rəqabətqabiliyyətlilik reytingində Ermənistandan da, Gürcüstandan da öndədir. 2011-2012-ci illərdə Azərbaycan dünyada texnoloji hazırlıq reytinginə görə 133 ölkə arasında 75-ci yerə, innovasiya reytinginə görə 133 ölkə arasından 42-ci yerə çıxmışdır. Müvafiq olaraq 2012-2013-ci illər üzrə isə ölkəmiz texnoloji hazırlıq reytinginə görə 139 ölkə arasında 70-ci, innovasiya reytinginə görə isə 139 ölkə arasında 61-ci yerə çıxmışdır.

Cədvəl 4. İNNOVASIYA PARAMETRLƏRİ ÜZRƏ AZƏRBAYCANIN DÜNYADAKI REYTINGLƏRİ

Göstəricilər	2012-2013	2013-2014
<i>12. İnnovasiya reytingi</i>	<i>133/42</i>	<i>139/61</i>
12.1. İnnovasiya potensialı	133/29	139/40

12.2. Elmi-tədqiqat qurumlarının keyfiyyəti	133/39	139/77
12.3. Tədqiqat və inkişaf üzrə firma xərcləri	133/65	139/88
12.4. Tədqiqat və inkişaf üzrə universitet-sənaye əməkdaşlığı	133/55	139/92
12.5. Yüksək texnoloji məhsullar üzrə hökumət təminatı	133/16	139/36
12.6. Elm adamları və mühəndislərin mövcudluğu	133/49	139/78
12.7. Faydalı patentlər	133/72	139/90
Mənbə: World Economic Forum, Global Competitiveness Report		
<i>Qeyd: Cədvəldə göstərilən məsələn, "133/42" göstəricisi, 133 ölkə arasında 42-cı yerdə olmaq deməkdir.</i>		

Ölkənin rəqabətqabiliyyətliliyini müəyyən edən bəzi faktorları qeyd edək:

Birincisi, təhsilin səviyyəsi. İkincisi, insan kapitalının inkişafı. Müasir iqtisadiyyatda maddi əmtəələrdən və xidmətlərdən daha çox, intellektual potensiala diqqət yetirilir. Millətin müasir və səmərəli təhsil sistemini dəstəkləmək, təlim vasitəsilə işçi qüvvəsinin intellektual potensialını artırmaq qabiliyyəti rəqabətə tab gətirmək üçün son dərəcə vacibdir. Üçüncüsü, innovasiya inkişafı. Rəqabət qabiliyyətinin bir hissəsi olan "texnologiyalar indeksi" innovasiya inkişafının səviyyəsindən, informasiya və kommunikasiya texnologiyalarının inkişafından, elmi tədqiqatlara və araşdırmalara, bu sahədə bizneslə universitetlərin əməkdaşlığına sərf olunan investisiyaların həcmindən qiymətləndirilməsindən asılıdır. Dördüncüsü, icra keyfiyyəti...Və nəhayət, siyasi iradə və milli consensus .

Bu gün dünya yüksək texnologiyalar bazarı ildə 2,5 trilyon dollar həcmində qiymətləndirilir. Bunun 39 faizi ABŞ-ın, 30 faizi Yaponiyanın, 16 faizi Almaniyanın payına düşür. Dünyanın yerdə qalan dövlətlərinin payına isə qalan 15 faiz düşür. Bizim başlıca vəzifəmiz mümkün qədər tez bir vaxtda buraya daxil olub öz yerimizi tutmaqdır.

İnnovasiya iqtisadiyyatının cövhəri olan rəqabətqabiliyyətli texnologiyalar öz-özündən yaranmır. Bu, elmi tədqiqatın mürəkkəb və məsrəfli eksperimentlərindən və nəhayət, alimlərin ideya ruhundan qaynaqlanan çox çətin başa gələn məhsuludur. Yüksək brendli əmtəələrin istehsalı üçün, əlbəttə ki, xarici texnologiyaları əldə etmək lazımdır.

Bundan əlavə, əgər yalnız başqalarından götürəcəyimiz texnologiyalara arxayın olsaq, onda biz texnoloji geriliyimizi aradan qaldırıb, texnologiya və elmi sonradan inkişaf etmiş ölkələrdən asılı vəziyyətə düşə bilərik. Ona görə də öz elmimizi inkişaf etdirmək vacibdir. Bundan ötrü biz ölkənin elmi-texniki potensialını səfərbər etməli, elmin inkişafının prioritet istiqamətlərində toplanmış resursları bir yerə yığmalı, onun nailiyyətlərini istehsala fəal tətbiq etmək üçün şərait yaratmalıyıq.

Yeni elmi-texniki istiqamətlər -biotexnologiyalar, nanotexnologiyalar, informasiya-kommunikasiya texnologiyaları - bütün bu sahələrdə bizim vətən və transmilli bizneslə tərəfdaşlıq şəraitində konkret nəticələrə nail olmaq şansımız vardır. Yaxın gələcəkdə məhz bu istiqamətlərdə bizə minlərlə yüksək ixtisaslı mütəxəssis və diplomlu alimlər lazım olacaqdır.

İqtisadi islahatların aparıldığı dövrlərdə innovasiya fəallığı nəzərə çarpacaq dərəcədə aşağı düşmüşdür. Bunun da əsas səbəbi yüksək təhsilli heyətin olmaması, investisiya resurslarının məhdudluğu və innovasiya infrastrukturunun zəif inkişaf etməsidir. Burada elmlə istehsalın, sənaye və kənd təsərrüfatının bazarla, külli miqdar istehsal olunan məhsulların rəqabət qabiliyyətliliyinin texnika ilə zəif əlaqəsini əlavə etsək, onda həqiqətən görərik ki, innovasiya fəallığının yüksəldilməsi xeyli maneələrlə qarşılaşır. Mövcud şərait Azərbaycanın beynəlxalq səviyyədə elmi-texniki proseslərdən geri qalmaq təhlükəsini törədir. Texniki və texnoloji cəhətdən geri qalmanı sürətləndirən amillərdən biri Qərbin inkişaf etmiş ölkələrinin iqtisadi inkişafın investisiyalı tipindən innovasiyalı tipinə keçididir. Məhz bu səbəbdən hal-hazırda Azərbaycanda iqtisadi inkişafın innovasiyalı tipinə keçid zəruriləşir ki, bu da bir sıra amillərlə əlaqədardır. Hər şeydən əvvəl innovasiyalı məhsul istehsalçılarının sayını artırmaq, innovasiyalı məhsul istehlakçılarının davranışına üstünlük vermək, innovasiyalı məhsul istehsalçıları ilə istehlakçıları arasında qarşılıqlı əlaqəni gücləndirmək lazımdır. İnnovasiya prosesi əsasında davamlı iqtisadi inkişafa nail olmaq üçün elmi bazaya əsaslanan məhsulların təklifini irəli sürmək, innovasiyalı məhsul istehsal edənlərin birbaşa innovasiya bazarına sərbəst daxil olması mexanizmini daim təkmilləşdirmək vacibdir. Bunun

üçün də innovasiyalı bazarın təşkilati-hüquqi bazasını yaratmaq lazımdır. Bu da öz növbəsində intellektual mülkiyyətçilərin müdafiə olunmasına səbəb ola bilər. Əlbəttə ki, innovasiya tipli inkişafa keçid və mütərəqqi struktur dəyişikliklərinin formalaşdırılması məsələləri hazırda müəyyən tədbirlərin görülməsini tələb etsə də, qısa müddətdə onlar həll oluna bilməzlər. Bu məsələlər yalnız yaxın orta müddətli və uzun müddətli perspektivdə prioritet istiqamətlər kimi qoyula bilər.

2.2. İnnovasiyaların inkişafının müasir vəziyyəti

Davamlı inkişaf konsepsiyasına əsaslanaraq müxtəlif ölkələr, öz iqtisadi və sosial vəziyyətlərindən asılı olaraq, müxtəlif artım modelləri işləyib hazırlamışlar. Bu modellər içərisində «Həyat fəaliyyətinin insanlara dostluq mühiti»(25.S.156). iqtisadi artım modeli fikrimcə, Azərbaycan reallığına daha çox uyğun gəlir. Bu model qarşıya əsas məqsəd kimi, əhəlinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsini qoyur və iqtisadi inkişafın əsası kimi insan amilini irəli sürür. Milli iqtisadiyyatda struktur dəyişiklikləri, diversifikasiya, innovasiyaların aktivliyinin yüksəldilməsi, elmin rolunun artırılması və habelə investisiyaların çoxalması olmadan davamlı iqtisadi artım mümkün deyildir. Bunlar bir tərəfdən iqtisadiyyatın müəyyən sahəsinə investisiyaların istiqamətləndirilməsini nəzərdə tutur, digər tərəfdən isə innovasiyaların artımı ilə iqtisadiyyatın modernləşdirilməsinə, bazarın tələblərinə adekvat investisiya resurslarının axınına təminat verir. Bu gün əsas məsələ Azərbaycanın davamlı iqtisadi artımına səmərəli təsir edəcək innovasiya tipli iqtisadi inkişafın prioritet məsələlərinin müəyyən edilməsidir.

“Sürətli inkişaf strategiyasından çıxış edərək Azərbaycan hökuməti iqtisadiyyatın modernləşməsinin beş əsas istiqamətini müəyyən etmişdir” ki, bu istiqamətlərdən birincisi Azərbaycan iqtisadiyyatının innovativ inkişafıdır. Bu istiqamət Azərbaycan şirkətləri tərəfindən müasir texnologiyaların mənimsənilməsini, yeni, rəqabətə davamlı məhsullar istehsalının təmin edilməsini və ixrac bazarlarının genişlənməsini nəzərdə tutur. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində fəaliyyət göstərən

ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, maddi istehsalın inkişafında innovasiya fəaliyyəti mühüm rol oynayır. Bu, müstəqil respublikamız üçün daha önəmlidir, çünki hələlik ölkəmizdə maddi-istehsal sahələrinin texnoloji səviyyəsi digər inkişaf etmiş ölkələrlə müqayisədə xeyli aşağıdır. Məhz bunun nəticəsidir ki, ölkəmizdə istehsal olunan əksər sənaye məhsullarının (o cümlədən, kimya məhsullarının) keyfiyyəti dünya standartlarının tələblərinə cavab vermir.

«Neft Strategiyası»-nın nəticəsi 2006-cı il iyul ayının 13-də «Bakı-Tbilisi-Ceyhan» əsas ixrac boru kəmərinin təntənəli açılışı ilə tarixə yazıldı və ölkənin iqtisadi inkişafına təkan verdi, onun beynəlxalq miqyasda nüfuzunu möhkəmləndirdi. Bütün bunların əhəmiyyətini azaltmadan qeyd etmək lazımdır ki, ölkə iqtisadiyyatının aparıcı bir sıra sahələrində (kimya sənayesi, kənd təsərrüfatı və s.) investisiya çatışmazlığı səbəbindən innovasiya prosesinin təşkili bazar iqtisadiyyatının tələblərinə hələ də uyğunlaşdırılmamışdır. Uzun illər ittifaq nazirliklərinin tabeliyində olan kimya müəssisələrində istehsalın texniki və texnoloji səviyyəsi ildən-ilə pisləşmiş və əsas istehsal fondlarının (ƏİF) aşınma səviyyəsi 2011-ci ildə 51,5% faizə çatmışdır.

Azərbaycan Respublikasında iqtisadi fəaliyyət sahələrinin innovasiya fəallığının yüksəldilməsi, rəqabət qabiliyyətli iqtisadiyyatın təşəkkülü və onun dünya təsərrüfat sistemində səmərəli inteqrasiya olunması müasir dövrün ən aktual problemlərindəndir. Bunun üçün ilk növbədə ölkədə innovasiyalı inkişafın qanunverici bazası və innovasiya infrastrukturunu formalaşdırılmalı, bu istiqamətdə konsepsiyalar hazırlanmalı və həyata keçirilməlidir. Belə bir konsepsiyanın hazırlanması Azərbaycan iqtisadiyyatının hazırda dünyada yayılmaqda olan innovasiyalı inkişaf tendensiyasına daha tez qoşulmasına müsbət təsir göstərə bilər. Məlum olduğu kimi, hazırda Azərbaycan iqtisadiyyatının innovasiya fəallığı, başqa sözlə iqtisadi inkişafda innovasiyaların rolu zəifdir. Bu da elm və innovasiya sahəsində infrastrukturun, eləcə də bu sahələrin inkişafına xidmət edən qanunvericilik bazasının formalaşmaması ilə əsaslandırılabilir. Bu baxımdan

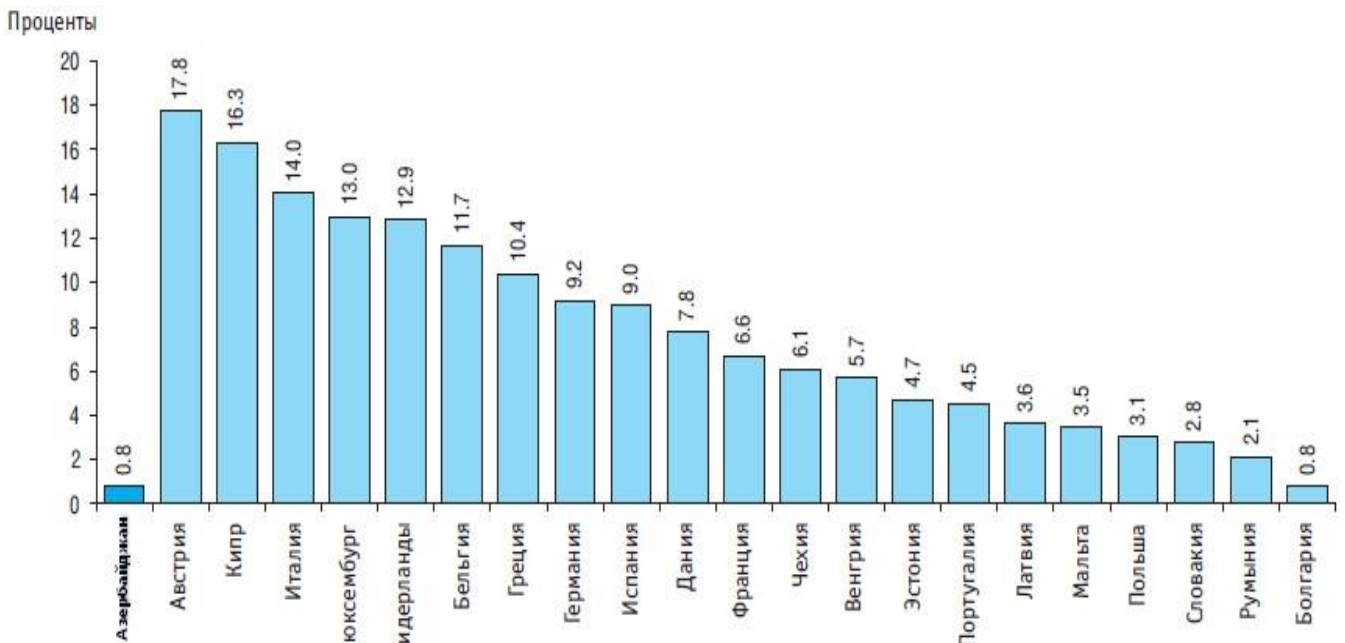
Azərbaycan Respublikasında innovasiya inkişaf konsepsiyasının hazırlanması və onun həyata keçirilməsi rəqabət qabiliyyətli iqtisadi inkişafa nail olunmasında əhəmiyyətli rol oynaya bilər.

Bildiyimiz kimi, hazırda dünya ölkələri arasında gedən rəqabət döyüşündə bilik və innovasiyalar üstünlük verən ölkələr qalib gəlirlər. Bilik və innovasiyalara əsaslanan iqtisadiyyatın formalaşmasında isə innovasiya infrastrukturunu önəmli yer tutur. Bu baxımdan Azərbaycan Respublikasında innovasiya infrastrukturunun inkişafı konsepsiyasının hazırlanması və həyata keçirilməsi biliklərə əsaslanan iqtisadiyyatın formalaşmasında, iqtisadiyyatın rəqabətədavamlılığının yüksəldilməsində, regionda liderlik statusunun qorunmasında əhəmiyyətli rol oynaya bilər. Xüsusilə son illərdə Azərbaycanda gedən dinamik inkişaf prosesi bunun reallaşması üçün münbit şərait yaratmışdır. Bu, prosesin davamlılığının təmin edilməsi və dünya iqtisadi sistemə inteqrasiyasına, elmtutumlu sənaye sahələrinin inkişafı mövcud resursların səmərəli istifadəsinə imkan yaradır. Bunun reallaşması üçün ilk növbədə mövcud elmi potensialın özünü təsdiq etməsinə imkan verən infrastruktur formalaşmalıdır. Azərbaycan iqtisadiyyatında dinamik inkişaf prosesinin getməsinə baxmayaraq bu prosesdə innovasiyaların rolu zəifdir. Dünya ölkələrində texnoloji innovasiyalara çəkilən xərclərə diqqət yetirsək 2009-cu ildə büdcədən texnoloji innovasiyalara ayrılan vəsaitlərin həcmi öz əksini tapmışdır. Göründüyü kimi texnoloji innovasiyalara ayrılan vəsaitlərin həcminə görə (0,8 mln. doll.) müqayisə olunan ölkələr arasında Azərbaycan sonuncu yeri tutur. Estoniya və Latviya da bu vəsaitlərin həcminə görə ölkəmizi qabaqlayır.

Ümumilikdə götürdükdə Azərbaycanda sənayenin qeyri-neft sektorunda innovasiya fəallığı hələ ki aşağıdır və bu innovasiya fəallığı ilə dünya bazarına çıxaraq nailiyyət əldə etmək qeyri mümkündür. Bunun üçün də elm və innovasiya

fəaliyyətinə xərclərin artırılması labüddür. Əslində emal sənayesi mədəniyyət sənayesindən fərqli olaraq innovasiyalara daha çox meyillidir. Çünki bu sənaye sahələrində əsasən əhali tərəfindən istehlak olunan məhsullar istehsal edilir.

Cədvəl 1-dən görüldüyü kimi bütün sənaye üzrə əhəmiyyətli dəyişikliklərə məruz qalmış və ya yeni tətbiq olmuş innovasiya məhsulunun həcmi əvvəlki illə müqayisədə 82,8% artaraq 2011-ci ildə 6842 min manata, 89,4% azalaraq 2012-ci ildə 730,9 min manata, 500% artaraq 2013-cü ildə 4384 min manata, 202% artaraq 13163 min manata çatmışdır. Görüldüyü kimi 2012-ci ildə innovasiya məhsulunun həcmnin azalmasına baxmayaraq sonrakı illərdə yüksək artım müşahidə olunmuşdur. Təkmilləşdirilmiş məhsulun həcmi isə

bütün sənaye üzrə əvvəlki illə müqayisədə 329,4% artaraq 2011-ci ildə 1715 min manata, 96% azalaraq 2012-ci ildə 68,8 min manata, 2850% artaraq 2013-cü ildə 2029 min manata, 609,8% artaraq 2014-ci ildə 14403 min manata çatmışdır.

Təkmilləşdirilmiş məhsul üzrə innovasiya xərclərinin həcmi də 2012-ci ildə azalmışdır, lakin sonrakı illərdə artımla müşahidə edilmişdir.

Cədvəl 1. Yenilik səviyyəsinə və iqtisadi fəaliyyət növlərinə görə innovasiya məhsulunun həcmi,

(min manat)	Əhəmiyyətli dəyişikliklərə məruz qalmış və ya yeni tətbiq olmuş məhsul					Təkmilləşdirilmiş məhsul				
	2010	2011	2012	2013	2014	2010	2011	2012	2013	2014
Sənaye - cəmi	826.3	6 842	730.9	4,384	13,163	399.4	1715	68.8	2,029	14,403
Mədəncixarma sənayesi	208.5	4 566	-	-	2,073	-	-	-	-	10430
Emal sənayesi	617.8	2 276	730.9	4,384	11,090	399.4	1715	68.8	2,029	3,973
kimya sənayesi	-	-	-	-	-	-	-	-	311.4	1 969

*kiçik müəssisələr istisna olmaqla

Mənbə: www.stat.gov.az

Cədvəl 2-dən göründüyü kimi sənayedə texnoloji innovasiyalara çəkilən xərclərin miqdarı 2011 və 2012-ci illərdə azalsa da, sonrakı illərdə artmışdır. Belə ki, 2011-ci ildə 2010-cu illə müqayisədə texnoloji innovasiyalara çəkilən xərclərin miqdarı 6,2 dəfə azalmışdır, sonrakı ildə xərclərin həcmi daha 1,7 dəfə azalmışdır. 2013-cü ildə texnoloji xərclərin miqdarı 76,2% artaraq 8139 min manata, 2014-cü ildə isə əvvəlki illə müqayisədə 288,1% artaraq 31589 min manata çatmışdır. Məhsul və proses innovasiyalarına çəkilən xərclərin miqdarı 2010-cu illə müqayisədə 2012-ci ildə müvafiq olaraq 14,6 dəfə və 6,7 dəfə azalmışdır. Lakin sonrakı illərdə xərclərin həcmi artmışdır.

Cədvəl 2. İnnovasiyaların tiplərinə görə sənayedə texnoloji innovasiyalara çəkilən xərclər, min manat

	2010	2011	2012	2013	2014
Bütün sənaye	49 620	8 020	4 618	8 139	31 589
məhsul innovasiyaları	34 114	7 245	2 328	7 952	30 904
proses innovasiyaları	15 507	775.4	2 290	187.3	684.6
Mədəncixarma sənayesi	97.6	592.3	397.5	4.8	692.9
məhsul innovasiyaları	97.6	592.3	387.8	4.8	692.9
proses innovasiyaları	-	-	9.7	-	-
Emal sənayesi	49 493	7 428	4 102	8 128	29 319

məhsul innovasiyaları	34 016	6 652	1 940	7 941	28 634
proses innovasiyaları	15 477	775.4	2 162	187.3	684.6
kimya sənayesi	-	-	1 029	177.6	-
məhsul innovasiyaları	-	-	-	-	-
proses innovasiyaları	-	-	1 029	177.6	-
Elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı, bölüşdürülməsi və təchizatı	29.8	-	119.1	-	-
məhsul innovasiyaları	-	-	-	-	-
proses innovasiyaları	29.8	-	119.1	-	-
Sutəchizatı, tullantıların təmizlənməsi, email	-	-	-	5.7	1 577
məhsul innovasiyaları	-	-	-	5.7	1 577

Mənbə: www.stat.gov.az

Cədvəl 3-də maliyyə mənbələrinə görə texnoloji innovasiyalara çəkilən xərclər öz əksini tapmışdır. Göründüyü kimi bütün sənaye üzrə texnoloji innovasiyalara çəkilən xərclərin maliyyə mənbələrində müəssisələrin öz vəsaitləri üstünlük təşkil edir və 2012-ci illə müqayisədə 6,4 dəfə artaraq 22996 min manata çatmışdır. Yalnız 2014-cü ildə dövlət büdcəsindən maliyyələşmə həyata keçirilmişdir.

Cədvəl 3. Maliyyə mənbələri üzrə texnoloji innovasiyalara çəkilən xərclər, min manat

	2012	2013	2014
Bütün sənaye	4,618	8,139	31,589
müəssisələrin öz vəsaiti hesabına	3,589	3,584	22,996
dövlət büdcəsi	-	-	8 593
büdcədən kənar fondlər	-	-	-
Sair	1,030	4,555	-
Mədənçıxarma sənayesi	397.5	4.8	692.9
müəssisələrin öz vəsaiti hesabına	397.5	4.8	692.9
dövlət büdcəsi	-	-	-
Sair	-	-	-
Emal sənayesi	4,102	8,128	29,319
müəssisələrin öz vəsaiti hesabına	3,072	3,573	20,726
dövlət büdcəsi	-	-	8,593

büdcədən kənar fondlar	-	-	-
Sair	1,030	4,555	-
kimya sənayesi	1,029	177.6	-
müəssisələrin öz vəsaiti hesabına	-	-	-
Sair	1,029	177.6	-
Elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı, bölüşdürülməsi və təchizatı	119.1	-	-
müəssisələrin öz vəsaiti hesabına	119.1	-	-
dövlət büdcəsi	-	-	-

Mənbə: www.stat.gov.az

İnnovasiya fəaliyyətinin vəziyyəti hər bir dövlətdə cəmiyyətin və onun iqtisadiyyatının çox mühüm inkişaf indikatorudur. Sosial-iqtisadi məqsədlərə nail olmaq üçün innovasiyaların aktuallığı nəzərə alınaraq, innovasiya və investisiya fəaliyyətinin fəallaşdırılması Azərbaycan Respublikasının prioritet məsələləri kimi müəyyən edilmişdir. Bu baxımdan hal-hazırda respublikanın ən mühüm sosial-iqtisadi vəzifəsi istehsalatda elmi tədqiqatların tətbiqinin səmərəliliyinin yüksəldilməsidir. Ölkəmiz liberal bazar iqtisadiyyatının elmi əsaslarına və prinsiplərinə söykənən çevik iqtisadi siyasət sayəsində inkişafın keyfiyyətə yeni mərhələsinə qədəm qoymuşdur. Azərbaycanda 2012-ci ildə iqtisadi artım qeyri-neft sektorunun inkişafının sürətləndirilməsində, iqtisadiyyatın diversifikasiyasında, sahibkarlığın və regionların inkişafında, əhalinin rifah halının yüksəlişində əldə edilmişdir. 2012-ci ildə ÜDM-un real artım tempi 2,2% təşkil etmiş və cari qiymətlərdə 54 mlrd. manat olmuşdur. Adambaşına düşən ÜDM-un həcmi 5884,5 manat (7490,5 ABŞ dolları) təşkil etmişdir. Neft-qaz sektorunda əvvəlki ilə nisbətən 5,0% azalma qeydə alınmış, bu sektorun ÜDM-da xüsusi çəkisi 47,3% təşkil etmişdir (2011-də 51,2%). 2012-ci ildə qeyri-neft sahələrinin inkişaf dinamikası bu sahənin 9,7% artması ilə nəticələnmişdir. Əvvəlki illə müqayisədə rabitə sahəsi 15,9%, nəqliyyat sahəsi 5%, tikinti sahəsi 18%, kənd təsərrüfatı 5,8%, ticarət sahəsi 9,6% artmışdır. 2012-ci ildə ölkədə iqtisadiyyatın və sosial sahələrin inkişafına bütün maliyyə mənbələri hesabına 15338.5 mln. manat və ya ötən ilin müvafiq dövründə olduğundan 18% çox əsas kapitalla investisiya

yönəldilmişdir. Əsas kapitalla qoyulmuş vəsaitin 78.8%-ni daxili investisiyalar, 21.2%-ni isə xarici investisiyalar təşkil etmişdir. 2012-ci ildə əsas kapitalla yönəldilmiş ümumi investisiyaların 11690.5 milyon manatı (76.2%-i) qeyri-neft bölməsinin, 3648 milyon manatı (23.8%-i) isə neft bölməsinin inkişafında istifadə edilmişdir. 2012-ci ilin 1 dekabr tarixinə iqtisadiyyata banklar tərəfindən kredit qoyuluşlarının həcmi keçən ilin 1 dekabr tarixinə nisbətən 22.1% artaraq 11721.3 mln. manat təşkil etmişdir (2011-ci ilin dekabr ayının 1-nə kredit qoyuluşlarının artımı 7.9% olmuşdur)(**mənbə:www.stat.gov.az**).

2.3. Azərbaycanın dövlət innovasiya siyasəti.

Azərbaycanın dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyası kontekstində ölkə iqtisadiyyatının innovasiyalı və rəqabətqabiliyyətli olması problemi dünya bazarı və qloballaşma prosesi meyarlarını anlamaq və uyğunlaşdırmaq zərurətini vurğulayır. Belə ki, müasir dünya üçün beynəlxalq innovasiya şəbəkələrinin formalaşması, müxtəlif ölkə və korporasiyaların birgə elmi-texniki tədqiqat və təkmilləşdirmələri xarakterikdir. “Qlobal dünyada ən yeni texnologiyaları mənimsəyən, insanın hərtərəfli inkişafına sərmayə qoyan millətlər rəqabətə daha davamlı olacaqlar. Millətin modernləşməsi, onun rəqabət potensialının artırılması zamanın qarşısızılmaz tələbidir. Əgər biz müasir tarixin artan tələblərinə cavab vermək, Azərbaycanın daha da çiçəklənməsinə nail olmaq istəyiriksə, bu tələblə hesablaşmalıyıq” .

Məlumdur ki, ölkəmiz bir çox sahələrdə rəqabətqabiliyyətli məhsul istehsalı potensialına malikdir. Ancaq ayrı-ayrı texnoloji nailiyyətlər əsas olanı əvəz etmir: Azərbaycanda yeni iqtisadiyyat yaranır, onun əsasında yüksək rəqabətqabiliyyətli iqtisadiyyata, innovasiyalara, müdrik dövlət idarəçiliyinə, biznes, elm, hakimiyyət və cəmiyyət arasında sıx əlaqələrin formalaşdırılmasına arxalanan innovasiya inkişaf modeli durur. Əlbəttə ki, innovasiya yönümlü iqtisadi inkişaf modelində sahələrin inkişafı və sahələrarası əlaqələrin formalaşması mühüm əhəmiyyətə malikdir. Bu baxımdan ölkəmizdə texnoloji mərkəzlərin yaradılması müsbət nəticə verə bilər. Bu tip elm və təhsil strukturlarının yaradılması (məs.: Sumqayıt texnoparkı) və elmi-texniki fəaliyyətinin inkişafı kiçik innovasiya müəssisələrinin

təsis və inkişafını, elmi-tədqiqat və təcrübi-konstruktor işlərinin kommersionlaşdırılması və sənayeyə tətbiqini təmin edir.

Azərbaycanın milli maraqları bütövlükdə elmi-texniki strategiyanın mühüm tərkib hissəsi olan, yeni iqtisadi və sosial-iqtisadi reallıqlara cavab verən, istehsalın modernləşdirilməsi üçün irimiqyaslı kapital axınını təmin edən innovasiya siyasətinin formalaşması və həyata keçirilməsi üzrə qəti tədbirlər tələb edir. "Bizim fəaliyyət xəttimiz təkcə bir siyasi-iqtisadi strukturun digərinə keçid istəyinin rəmzi olmayıb, həm də moderndən postmodernə, sənaye dünyasından postsənaye dünyasına transformasiya arzusunun təcəssümü idi. Şübhəsiz, zəruri inkişaf nöqtəsinə çatmaq üçün biz hələ çox iş görməliyik: inkişaf vektorunu təkmilləşdirmək, iqtisadiyyatı neft ixracından asılılıqdan azad etmək və biliklər iqtisadiyyatının, elm tutumlu istehsalatların, yüksək texnologiya və innovasiyalar sahəsinin yaradılmasına keçmək lazımdır". Bundan çıxış edərək, öndə olmaq və qarşıda qoyulan məqsədlərə nail olmaq üçün yeganə üsul innovativ mexanizmlərdən istifadə etməyi öyrənmək, energetika, biotexnologiyalar, nanotexnologiyalar və istehsalın elmi əsaslarla fəaliyyət göstərən digər sektorlarına aid biliklərə əsaslanan tamamilə yeni sahələri işə salmaqdır. İnnovativ texnologiyalar əmək məhsuldarlığının və iqtisadiyyatın ayrı-ayrı sahələrinin inkişafının ən mühüm mənbəyidir.

Azərbaycanın inkişaf etmiş ölkələrdən elmi-texniki geriliyini aradan qaldırmaq və onun tam tərəfdaş kimi qlobal innovasiya mühitinə daxil olması milli innovasiya sisteminin tezliklə formalaşmasından çox asılıdır. Bununla əlaqədar müvafiq inkişaf proqramının işlənməsi bir çox problemlərin konstruktiv həllini, idarəetmə qərarlarının qəbul edilməsi üçün zəruri olan təsirli, səmərəli innovasiya sistemi nəzəriyyəsinin işlənməsinin vacibliyini ön plana çəkir.

Son illər əsaslı iqtisadi və sənaye islahatları, ardıcıl olaraq həyata keçirilən məqsədli dövlət proqramları, akkumulyasiya edilən maliyyə imkanları və geniş xarici iqtisadi əlaqələr Azərbaycanı xoş gələcək qurmaq üçün möhkəm baza ilə

təmin etmişdir. Bununla belə, bu gələcək uğurun əsas elementləri - yeni ideyalar yaratmaq və bu ideyaları ölkənin innovativ və uğurlu məhsulları, xidmətləri və yeni tipli şirkətləri təmsalında həyata keçirmək bacarığından asılıdır. Bu, öz gücünə əmin, yeni imkanları tədqiq etmək və uğurla həyata keçirmək istəyən yeni azərbaycanlı nəslini yetişdirmək üçün Azərbaycan dövlətinin qarşıya qoyduğu məqsədin bilavasitə təsdiqidir.

Milli innovasiya sisteminin formalaşması öz-özlüyündə müxtəlif istiqamətlər üzrə - zəruri qanunverici bazanın yaradılması, elmi -texniki prioritetlərin müəyyənlişməsi, elmi- tədqiqat sektorunun idarəedilməsi, elmi - tədqiqat sektorunun maddi-texniki bazasının yeniləşməsi və.s. üzrə tədbirlərin reallaşmasını tələb edir.Şübhəsiz ki, bu baxımdan vacib tədbirlərdən biri də elmi - tədqiqatın təşkilinin inzibati-təşkilati metodundan proqram - məqsədli metoduna keçididir.Belə bir keçid heç də inzibati-təşkilati metodun bütövlükdə ləğvini tələb etmir və ümumiyyətlə, bu mümkün də deyil.Yeni məsələ inzibat - təşkilati metodun ləğvində deyil. Məsələ bu iki metodun düzgün uzlaşdırılmasındadır.Bu məqamın qeydindən sonra elmi - tədqiqatın proqram - məqsədli təşkili vəziyyətinin təhlilini həyata keçirək.

Qeyd edək ki, elmi - tədqiqatın proqram - məqsədli təşkili həm müxtəli elmi layihələrə donor təşkilatlar tərəfindən qrantlar verilməsi yolu ilə, həm konkret layihələrin birbaşa maliyyələşməsi vasitəsi ilə və.s. üsullarla gerçəkləşə bilər. Ümumiyyətlə, bu yanaşma hər hansı elmi təşkilatın deyil, elmi - tədqiqat layihəsinin maliyyələşdirilməsini nəzərdə tutur.Buna görə də özəl sektorda aparılan elmi - tədqiqat işlərinin bütövlükdə proqram - məqsədli təşkil əsasında reallaşdığını iddia etmək olar və xarici təcrübələrin təhlilində də məsələyə belə yanaşılmışdı.

Bələliklə, elmi - tədqiqat sektorunu maliyyələşdirilməsi strukturu əsasında elmi - tədqiqatın proqram - məqsədli təşkili vəziyyətini qiymətləndirmək olar.Öncə bütövlükdəelmi - tədqiqat sferasının maliyyələşdirilməsi vəziyyətini dəyərləndirək.

Cədvəl 1.

Azərbaycanda elmi - tədqiqat sferasının maliyyələşdirilməsi

İllər	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Cəmi xərclər.mln.manat	15,9	27,5	88,9	92,1	109,8	122,0
UDM-də payı %-lə	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2
Büdcə xərclərində payı %-lə	1,2	1,3	0,8	0,8	0,7	0,6

Mənbə:Azərbaycanın statistik göstəriciləri 2014 cədvəl.

Cədvəl göstəriciləri təsdiq edir ki, ölkə elmi - tədqiqat sferasının maliyyələşdirilməsində problem mövcuddur, ancaq məsələ büdcə ayırmalarının artırılması hesabına həll edilə bilməz.Xarici təcrübələrin araşdırılmasından bəlli oldu ki, elmi - tədqiqat sferasının maliyyələşdirilməsində həlledici rolü özəl sektor oynayır və maliyyələşdirmədə bu sektorun payı 70%-dən yüksək olur.Bu baxımdan ölkə elmi - tədqiqat sferasının maliyyələşdirilməsinin strukturuna diqqət yetirmək gərəklidir və aşağıdakı cədvəlin göstəriciləri qeyd edilən məsələ barədə lazımi təsəvvürlər yaradır.

Cədvəl. 2.

Elmi - tədqiqat sferasının maliyyələşdirilməsi mənbələri

İllər	2000	2005	2009	2010	2011	2013
Budcə vəsaiti.mln.manat	10,8	21,3	66,1	81,8	98,5	82,9
Budcədən kənar fondlar	0,7	0,4	0,7	1,8	0,8	0,7
Təşkilatların öz vəsaiti	2,9	1,4	8,7	6,1	6,9	5,6
Sifarişçinin vəsaiti	1,5	3,7	13,3	2,1	3,5	31,5

mənbə:Azərbaycanın statistik göstəriciləri 2014 cədvəl.8.55

Cədvəl göstəriciləri vəziyyəti aşkarlamaq baxımından lazımi əsaslar yaradır və aydın olur ki,maliyyələşdirmənin bu strukturunda elmi - tədqiqat işlərinin

bütövlükdə proqram - məqsədli təşkili çox məhdud əhatə dairəsinə malikdir, ancaq eyni zamanda qeyd olunmalıdır ki, maliyyələşdirmədə dövlət büdcəsinin payının yüksəkliyi birbaşa elmi - tədqiqat işlərinin proqram - məqsədli təşkilinin aşağı həddini bildirmir. Çünki budcə ayırmalarının mühüm qismini prinsipcə elmi - tədqiqat işlərinin proqram - məqsədli təşkili metodu əsasında xərcləmək olar. Ancaq bəllidir ki, ölkə büdcəsindən elmə ayırmaların mütləq əksəriyyəti məhz inzibati-təşkilati metod əsasında xərclənir və hələlik yeni yaranan Elmin İnkişafı Fondunun payı xırda bir məbləğlə - ildə 7mln.manata qədər məbləğlə məhdudlaşır.

Beləliklə, əslində elmi - tədqiqat işlərinin bütövlükdə proqram - məqsədli təşkil hələlik çox geniş tətbiq edilmədiyi aşkar sezilir, ancaq bu cəhət elmi-tədqiqat işlərinin maliyyələşdirilməsinin sektorlar üzrə bölgüsündə daha dəqiq nəzərə çarpır. Buna görə də elmi - tədqiqat işlərinin maliyyələşdirilməsinin sektorlar üzrə bölgüsünü nəzərdən keçirək.

Qeyd edək ki, hətta bu göstəricilər belə elmi - tədqiqat işlərinin bütövlükdə proqram - məqsədli təşkili barədə tam müfəssəl məlumat vermir və son illərdə maliyyələşdirmədə ali təhsil sektorunun payının yüksəlməsi heç də elmi - tədqiqat işlərinin bütövlükdə proqram - məqsədli təşkilinin genişlənməsinin təsdiqi deyil. Çünki, elmi - tədqiqat işlərinin bütövlükdə proqram - məqsədli təşkilini tək-cə ayrı-ayrı layihələrin maliyyələşdirilməsi kimi qavramaq yanlışlıqdır. Elmi - tədqiqat işlərinin bütövlükdə proqram - məqsədli təşkili daha çox birbaşa innovasiya proseslərinə yönələn, yaxud ölkənin ictimai-siyasi, mənəvi-mədəni maraqları baxımından çox zəruri olan problemlərin araşdırılmasını nəzərdə tutan layihələrin reallaşdırılmasını nəzərdə tutur. Lakin nəinki dövlət sektoru və ya ali təhsil sektorunda, hətta özəl sektoda reallaşan elmi- tədqiqat işlərinin səmərəliliyi barədə ümumiləşdirilmiş məlumatları əvvəlki paraqrafda əks etdirmişik və bu məlumatlardan sezildi ki, elmi - tədqiqat işlərinin konkret nəticələrə - ardıcıl olaraq, konkret məqsədlərə ünvanlanması səviyyəsi kifayət qədər aşağıdır. Bütün bunlarla birgə elmi - tədqiqat işlərinin maliyyələşdirilməsinin sektorlar üzrə bölgüsü də bu

cəhəti - elmi - tədqiqat işlərinin bütövlükdə proqram - məqsədli təşkilinin geniş yayılmadığını bir daha təsdiqləyir.

Cədvəl.3.

Elmi - tədqiqat işlərinin sektorlar üzrə maliyyələşdirilmədi.

İllər	2010	2011	2012	2013	2014
Dövlət sektoru.mln.manat	20,0	63,8	67,6	79,5	104,3
Sahibkarlıq sektoru	5,7	19,5	18,0	19,5	12,8
Ali təhsil müəssisələri	1,8	5,6	6,5	10,8	4,9

Mənbə:Azərbaycanın statistik göstəriciləri 2014 cədvəl.8.56

Azərbaycanda elmi - tədqiqat işlərinin bütövlükdə proqram - məqsədli təşkilinin gücləndirilməsi baxımından çox mühüm bir addım atılıb və. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin“Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Elmin İnkişafı Fondunun yaradılması haqqında” 2009-cu il 21 oktyabr tarixli 526 nömrəli Sərəncamına uyğun olaraq Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Elmin İnkişafı Fondu (bundan sonra - Fond) yaradılıb.

Fond dövlət sifarişi əsasında fundamental, tətbiqi və axtarış-innovasiya xarakterli sahələr üzrə elmi tədqiqatları və digər elmi tədbirləri qrant şəklində məqsədli maliyyələşdirməklə, elmin inkişafına xidmət edən qeyri-kommersiya qurumu olan hüquqi şəxskimi təsis edilib.Beləliklə, ən müsbət xarici təcrübələrdən istifadə edilib və ən vacib məsələnin həlli - elmi - tədqiqat işlərinin məqsədli qrantlar formasında maliyyələşdirilməsi nəzərdə tutulub.

Fondun yaradılmasından cəmi 5 ilə yaxın müddət keçməsinə baxmayaraq artıq elmi - tədqiqat işlərinin proqram - məqsədli təşkili baxımından real fəaliyyət həyata keçirilib.Ölkənin iqtisadiyyatının innovasiya inkişafının sürətlənməsinə yönələn bu fəaliyyəti aşağıdakı cədvəlin göstəriciləri də təsdiq edir.

Cədvəl.4.

Elmi İnkişafı Fondunun əsas müsabiqələrinin nəticələri.

İllər	2012		2013		2014	
	Say	Məbləğ.mln manat	Say	Məbləğ.mln manat	Say	Məbləğ.mln manat
Layihə növü						
Fundamental- tətbiqi	41	3,026	50	4,505	27	1,585
Xüsusi	8	0,074	29	0,370	8	0,315
Pilot	2	3,0	3	1,725	4	5,6
Cəmi	51	6,1	82	6,6	39	7,6

mənbə:EIF-nun məlumatları

Cədvəl məlumatlarında aydın sezilir ki, Fond nəinki qısa müddətdə real fəaliyyəti təmin edə bilib, hətta işin effektivliyinin artırılması istiqamətlərini də düzəlgün müəyyənləşdirə bilib. Belə ki, 3 il ərzində pilot Layihələrin - daha əsaslı və konkret nəticələrə ünvanlanan layihələrin həm miqdarı, həm də maliyyələşmə həcmi ciddi yüksəlib.

Ümumiyyətlə, Fondun fəaliyyəti elmi - tədqiqat işlərinin proqram - məqsədli təşkili məsələsinə yanaşmada da müsbət meyillərin güclənməsini şərtləndirib və elmi sferanın bu məsələyə münasibəti daha ciddi xarakter almağa başlayıb. Bu meyillər aşağıdakı cədvəldən də sezilir.

Cədvəl.5.

EIF-ə təqdim edilən layihələr və nəticələr

	Təqdim edilən layihələr	Ekspertizaya buraxılan layihələr	Uğurlu layihələr
2012	218	169	51
2013	184	155	82

2014	174	122	52
------	-----	-----	----

Mənbə: EIF-in məlumatları

Beləliklə, qısa müddətdə kəmiyyət parametrlərinin keyfiyyət parametrləri ilə əvəzlənməsi baş verir. Təqdim edilən layihələrin sayının azalması fonunda uşurlu layihələrin sayının artımı və ya stabilliyi müşahidə olunur.

Fondun fəaliyyətinin başqa uğurlu cəhəti elmi- tədqiqat istiqamətlərinə konseptual yanaşmada aşkara çıxır və məhz belə yanaşma təkcə elmi- texnoloji baxımdan əhəmiyyətli layihələri deyil, həm də ölkənin mədəni-mənəvi irsinin qorunmasına yönələn layihələrin də maliyyələşdirilməsinə imkan yaradır. Belə ki, fond 2012-ci ildə "Şuşa" qrant layihəsi çərçivəsində bu yönlü 5 layihəyə 170 min manat vəsait ayırıb.

Məlumdur ki, hər hansı bir ölkədə innovasiya fəaliyyətinin və innovasiya sisteminin formalaşmasını başqa bir neçə əsaslı faktor, o cümlədən sahibkarlıq və investisiya fəaliyyətini tənzimləyən qanunvericilik bazası, sahibkarlığı və investisiya fəaliyyətini dəstəkləməyə yönələn dövlət siyasəti- konkret və ünvanlı dövlət proqramlarının hazırlanması və reallaşması ilə xüsusi mülkiyyətə yönələn əməli tədbirlərlə və s. ilə müəyyənləşən siyasətlə şərtlənir.

Bu baxımdan innovasiya-investisiya mühitini və innovasiya fəaliyyətini tənzimləyən qanunverici bazanı araşdırmaq məqsədəuyğundur.

Şübhəsizki, innovasiya – investisiya fəaliyyətinin tənzimlənməsi və investisiya mühitinin yaxşılaşması baxımından xüsusi əhəmiyyətli qanunverici sənəd vergi məcəlləsi sayıla bilər və 2000-ci ildə bu məcəllə hazırlandı. 11 iyul, 2000-ci ildə qəbul olunan qanunla vergi məcəlləsi 2001-ci il yanvarın 1-dən qüvvəyə mindi. Sonradan çoxsaylı təkmilləşdirmələr aparılan Azərbaycan Respublikası Vergi Məcəlləsində investisiya fəaliyyətinin və innovasiya proseslərinin sürətlənməsinin çox əsaslı həlli əksini tapdı. Beləki, Azərbaycan Respublikasının vergi qanunvericiliyi bir sıra inkişaf etmiş ölkələrdə tətbiq olunan sürətli amortizasiya

hüquqi əsaslar yaradıb. Vergi qanunvericiliyi bu baxımdan bir qədər irəliləyib. VM-nin 114.3.8-ci maddəsinə görə cari ildə dəyəri faktiki ödənilmiş istehsa təyinatlı kapital qoyuluşları, habelə lizinq obyektı olan əmlak üçün bu normalara 2 dəfə artırılır. Yəni, hər hansı müəssisə cari ildə dəyəri (mln manat olan yeni avadanlıq alıb, quraşdırıb və istifadə edərsə, bu avadanlıq üçün 500 min manat 50%-lə) amortizasiya məsrəfi hesablaya bilər. Daha dəqiqi, vergiyə cəlb olunan mənfəəti 500 min azalda bilər. Əlavə investisiya imkanları yaranar.

Beləliklə, vergi qanunvericiliyi kredit sektoruna güzəşt tətbiq etməklə, effektiv amortizasiya siyasətinə hüquqi baza yaratmaqla, mənfəət vergisi dərəcəsini 20% qədər azaltmaqla, sadələşdirilmiş vergi üçün dövriyyə bazasını artırmaqla, faiz və dividend gəlirlərini vergidən azad etməklə çox əlverişli innovasiya-investisiya mühitinin formalaşmasına köklü yardım edib.

İnvestisiya-innovasiya fəallığının tənzimlənməsində digər mühüm bir makroiqtisadi riçağın monetar siyasət olması məlumdur. Azərbaycan hökuməti bu riçaqdan da effektiv istifadə etməyi bacarıb. Belə ki, uzun müddət ərzində Mərkəzi Bank məcburi ehtiyat normalarını 10% həddində saxlayırdı. Qlobal maliyyə böhranının ölkə iqtisadiyyatına, xüsusilə investisiya fəallığına müəyyən əsiri hiss olunanda Mərkəzi Bank məcburi ehtiyat normalarını əvvəl 6%, sonra 3% və nəhayət 0.5%-ə qədər azaltdı.

Mərkəzi Bankın uçot dərəcələri siyasəti də eyni çevikliklə dəyişdirildi. 2007-ci ildə 13%-ə bərabər olan uçot dərəcələri 2008-ci ildə 8%-ə 2009-cu ildə 2.0%-ə qədər azaldıldı. Yəni, əlavə likvidliyə, əlavə investisiya formalaşmasına yol açıldı.

Ölkədə innovasiya –investisiya fəaliyyətinin dinamizmi konkret və ünvanlı dövlət dəstəyi tədbirlərindən də asılı olur və Azərbaycan hökumətini bu istiqamətdəki fəaliyyəti də yetərinə güclüdür. Konkret faktlar bu cəhəti daha adın göstərir.

FƏSİL III.AZƏRBAYCANDA İNNOVASIYA SİYASƏTİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ

3.1. Dövlət makroinnovasiya siyasətinin təkmilləşdirilməsi məsələləri

İnnovasiya infrastrukturunun formalaşması və inkişafının nəzəri və praktiki əsaslarını öyrənmək və Azərbaycanın milli innovasiya sisteminin təhlili əsasında respublikanın innovasiya infrastrukturunun təşkilati-iqtisadi modelini hazırlamaq mümkündür. İnnovasiya infrastrukturunda formalaşan ən vacib element istehsal texnoloji istiqamət sayılmalıdır ki, bunun da əsasında çox da böyük olmayan innovasiya mərkəzləri dayanır. Milli iqtisadiyyatımıza rəğmən respublikamızda innovasiya mərkəzlərinin üç modelinin istifadə olunması məqsəd uyğun sayılmışdır:

- milli texnoparklar;
- regional innovasiya mərkəzləri;
- yüksək texnologiyaya malik ərazilər.

Milli texnoparkların yaradılmasında əsas məqsəd müasir elmin prioritet sahələri üzrə milli elmi-texniki potensialın iqtisadi proseslərə cəlb olunması və elmi tədqiqatların kommersiya reallaşdırılması yolu ilə bu sahələrin gələcək inkişafına əlavə vəsaitlərin cəlb olunması sayılır. Xarici ölkə parklarının yaradılması təcrübəsinin təhlili və bu sahədə aparılan ümumiləşdirmələr (I Fəsil. 3-cü sual) əsas verir ki, ictimai-siyasi reallıqları və təbii-iqtisadi resursları nəzərə alan texnopark modelinin düzgün seçilməsi, eləcə də konkret regionun elmi-texniki və innovasiya potensialının inkişaf səviyyəsinin nəzərə alınması sosial-iqtisadi məsələlərin daha uğurlu həllinə təsir göstərir. Deyilənləri nəzərə alaraq qeyd etmək olar ki, ABŞ-da, Böyük Britaniyada, Avropada (Fransada, Almaniyada, İspaniyada, Finlandiyada), Rusiyada, Yaponiyada, Türkiyədə və s. ölkələrdə texnoparkların yaradılması və fəaliyyət göstərməsi təcrübələrinin kompleks təhlili texnoparkların yaradılması sahəsində Azərbaycan üçün də nümunə ola bilər. Belə ki, bu sahədə artıq ilk addımlar atılmışdır. 22 Dekabr 2009-cu ildə Prezident İlham Əliyevin Sərəncamı ilə Sumqayıt Texnologiyalar Parkının (STP) birinci mərhələsi işə

salınmışdır. Parkın ərazisi 45 hektardır. Parkdakı zavod korpuslarının ərazisi isə 140 min kvadrat metrdir. Texnoparkın birinci mərhələsi çərçivəsində müəssisələrin tikinti-quraşdırma işlərində 2300 nəfərdən çox işçi çalışmışdır. Müəssisə tam işə düşdükdən sonra burada 3000 nəfər, o cümlədən yüksək ixtisaslı mühəndislər daimi işlə təmin ediləcəkdir. Sumqayıt texnoparkında elektroenergetika sənayesi üçün məhsullar hazırlanır, zavodlar, sexlər və istehsal xətləri yaradılır. Sumqayıt Texnologiyalar Parkı: 1) Alternativ enerji mənbələrindən istifadə etməyə imkan yaradan avadanlıqlar; 2) Külək və alçaq gücə malik su elektrik stansiyalarının avadanlıqları; 3) İri çaplı plastik, yüksək təzyiqə davamlı metal-plastik borular; 4) Arqon, oksigen, azot və digər texniki qazlar; 5) İrihəcmli metal konstruksiyaları qaynar üsulla sinkləmə; 6) Günəş enerjisindən istifadə məqsədi ilə istifadə edilən qurğular; 7) Müxtəlif çeşidli plastik kütlə, izolyasiyalı, müasir, alçaq, orta, yüksək və ifrat yüksək elektrik güc kabelləri (MDB və Yaxın Şərqdə analoqu olmayan 500 kV-luq mis və alüminium damarlı, korroziyaya davamlı sualtı qurğusun qabıqlı, yeraltı polad alüminium zirehli və s.); 8) Çılpaq və plastik kütlə izolyasiyalı elektrik hava xətləri naqilləri və müasir güc transformatorları istehsal etməyə imkan verən zavodlara malikdir. Zavod ölkədə analoqu olmayan, regionda ən iri və yüksək texnologiyalı müəssisələrdən biridir. Hal-hazırda STP (Sumqayıt Texnologiyalar Parkı) ərazisində fəaliyyət göstərən zavodlar aşağıdakılardır: 1) Kabel zavodu; 2) Kabel zavodunun mis və alüminium elektrotexniki çubuqlar istehsalı sexi; 3) Alüminium və mis profillərinin istehsalı zavodu; 4) Ağır maşınqayırma zavodu; 5) Ağır maşınqayırma zavodunun mexaniki təmir sexi; 6) Qaynar sinkləmə zavodu; 7) Dəqiq emal mərkəzləri zavodu; 8) Texniki qazlar istehsalı zavodu; 9) Metal əritmə zavodu; 10) Elektron cihazlar zavodu; 11) Günəş kollektoru sexi; 12) Yüksək gərginlikli elektrik avadanlıqları zavodu; 13) Toz boya sexi. Gələcəkdə zavodların sayının 30-a çatdırılması nəzərdə tutulur.

Regional innovasiya mərkəzlərinin yaradılmasının əsas məqsədi Azərbaycanın regionlarında texnoloji istiqamətin geniş spektri üzrə innovasiya proseslərinin aktivləşdirilməsi sayılır. Yüksək texnologiyalara malik ərazilər innovasiya

infrastrukturunun subyektləri sayılırlar və istehlak təyinatlı yüksək texnoloji məhsulların buraxılışı üzrə xarici şirkətlərlə birgə müəssisələr yaratmaq əsasında fəaliyyət göstərilir. Bu cür təşkilatların yaradılmasında məqsəd Azərbaycan iqtisadiyyatına istehlak mallarının istehsalı üzrə müasir texnologiyaların cəlb olunması sayılır. Yüksək texnologiyaya malik ərazilərin yaradılması üçün ilkin şərtlər əlverişli coğrafi mövqe, istehsal infrastrukturunun kifayət qədər inkişaf səviyyəsi zəngin mineral resursların mövcudluğu, iqtisadi və siyasi sabitlik hesab olunur. Yüksək texnologiyaya malik ərazilərin effektiv inkişafı üçün ən mühüm şərtlər müvafiq qanunvericilik bazasının işlənilib hazırlanması və potensial partnyorlar üçün güzəştli sisteminin tətbiqi sayılır. Yüksək texnologiyalı ərazilər assosiasiya formasında yaradıla bilərlər. Yüksək texnologiyaya malik ərazilərin inkişafı nisbətən az müddətdə ÜDM-də elmtutumlu məhsulların payının artmasına yerli elmi-texniki və istehsal heyətin yüksək texnologiyalı sferaya cəlb olunmasına, rəqabətqabiliyyətli məhsullarla dünya bazarına çıxmaq üçün əlverişli şəraitin yaradılmasına və beynəlxalq keyfiyyət standartına keçidin sürətlənməsinə kömək edir.

Azərbaycanda elmi-texniki və innovasiya sferalarının gələcək inkişafı üçün vençur sahibkarlığı sisteminin formalaşması zəruridir. Qeyd etməkləzımdır ki, vençur sahibkarlığının inkişafı sahəsində daha böyük nəticələriyalnız bu sferada xeyli təcrübəsi olan beynəlxalq və xarici maliyyə institutları ilə sıx əməkdaşlığın təmin edilməsi şərt ilə əldə etmək olar. Azərbaycanada elmi-texniki və innovasiya sferalarının gələcək inkişafı üçün vençur sahibkarlığı sisteminin formalaşması zəruridir. Vençur sahibkarlığının inkişafı prosesində aparıcı rolu texnoparklar oynamalıdır. Müasir mərhələdə vençur maliyyələşdirilməsinin inkişafını ləngidən əsas amillərdən biri kifayət miqdarda cəlbədicı şirkətlərin və ya innovasiyatəşəbbüskarlarının olmaması sayılır. Odur ki, cari iqtisadi vəziyyət şəraitində investisiyalaşma üçün cəlbədicı olan şirkət deyil, ayrıca innovasiya layihəsimüəyyən edilməlidir ki, bu da innovasiya infrastrukturunun bütünsubyektlərinin sıx qarşılıqlı təsirinin zəruriliyini şərtləndirir.

İnnovativ inkişafa nail olmaq üçün son illərdə ölkədə qazanılmış bütün nailiyyətlərin qorunub saxlanmasına və inkişaf etdirilməsinə yönəlmiş siyasət aparılır. Müasir texnologiyalarla təchiz olunmuş iri sənaye müəssisələrinin yaradılmasına xüsusi diqqət yetirilir. Böyük texnoparkların və sənaye parklarının işə salınması və fəaliyyət göstərməsini buna misal göstərmək olar. Yeni texnologiyalara əsaslanan kiçik və orta müəssisələrin fəaliyyəti daha da güclənir və onların sayı artır. Bu məsələdə dövlət tərəfindən özəl sektora güzəştli kreditlərin verilməsi mühüm rol oynayır.

Ölkə iqtisadiyyatının əsasını təşkil edən neft-qaz sektorunda genişmiqyaslı layihələr həyata keçirilir. 2012-ci ildə ən müasir texnologiyalar bazasında fəaliyyət göstərən yeni neft-kimya kompleksinin yaradılması layihəsinin həyata keçirilməsinə başlanmışdır. “Azərbaycan rəhbərliyi ölkəni artıq 2021-ci ilə - müstəqilliyin bərpa edilməsinin 30-cu ildönümünə qədər vətəndaşların yaşayışı üçün daha firavan məkana çevirməyi qarşısına məqsəd qoymuşdur....Millətin yaradıcılıq fəaliyyətinə, innovasiyalara qabil olan daha çox nümayəndələrini yetişdirmək lazımdır. Neft resurslarının məhdud olduğu zamanda yaşayıb inkişaf etməyin yolları, gələcək nəsələ necə ölkə təhvil vermək problemini indiki nəsil sabaha saxlamadan həll etməlidir”(18. I Fəsil). Bundan çıxış edərək, öndə olmaq və qarşıda qoyulan məqsədlərə nail olmaq üçün yeganə üsul innovativ mexanizmlərdən istifadə etməyi öyrənmək, energetika, biotexnologiyalar və istehsalın elmi əsaslarla fəaliyyət göstərən digər sektorlarına aid biliklərə əsaslanan tamamilə yeni sahələri işə salmaqdır. İnnovativ texnologiyalar əmək məhsuldarlığının və iqtisadiyyatın artımının ən mühüm mənbəyidir. Ölkə iqtisadiyyatının inkişafında əsas prioritet kimi qeyri-neft sektorunun inkişafı respublikamızın qarşısında duran mühüm problemlərdəndir. Bu sahədə mühüm işlər həyata keçirilməlidir. Artıq bu sahədə mühüm işlərə start verilmişdir. 2013-cü ilin sonuna qədər Bakı şəhərinin Qaradağ rayonunda İCİ ingilis texnologiyası bazasında metanol istehsalı üzrə iri kimya zavodu istifadəyə veriləcəkdir. Metanol neftin və qazın ən səmərəli alternativini olacaqdır. Gəncə şəhərində yeni alüminium zavodu fəaliyyətə başlamışdır. Bu,

ölkənin sənaye potensialını xeyli gücləndirəcəkdir. 2014-cü ildə iri metallurgiya kompleksinin istifadəyə verilməsi sayəsində metallurgiya sənayesinin mövcud imkanları artacaqdır. Gübrə istehsalı üzrə yeni zavodun tikilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Bu zavod ölkənin tələbatını tam təmin etməklə bərabər, ixrac potensialını da artıracaqdır. Qeyd edilən müəssisələrin tikintisi müasir texnologiyalar əsasında həyata keçiriləcəkdir ki, bu da ölkəmizdə yüksək rəqabətqabiliyyətli məhsullar istehsal etməyə imkan verəcəkdir.

Hesablamalara görə, on ildən sonra Azərbaycanın iqtisadi və sənaye potensialı iki dəfə artacaqdır. Ölkəmiz ən yeni texnologiyalardan və xarici təcrübədən istifadə etməklə alternativ və bərpa edilən enerji mənbələri yaratmağa başlamışdır. Məsələn, Qobustan rayonunda günəş və külək enerjisi ilə işləyən Alternativ Enerji üzrə Təcrübə-Sınaq Mərkəzi istifadəyə verilmişdir. Respublikanın digər regionlarında da bu istiqamətdə iş aparılır. 2012-ci il aprelin 24-də Sumqayıt şəhərində günəş modulları və LED lampaları istehsal edən "Azgüntex" zavodu istifadəyə verilmişdir. Alternativ və bərpa edilən enerji sahəsində dünya şöhrətli şirkətlərin ən müasir texnologiyalarından istifadə edilməklə yaradılmış bu zavod tamamilə kompyuterləşdirilmişdir. Burada hər birinin gücü 42-250 vatt olan 60 fotoelementlə təchiz edilmiş günəş panelləri beynəlxalq standartlara uyğun hazırlanacaq və stabil elektrik enerjisi istehsal edəcəkdir. Panellər istehsal edən texnoloji xətdə proses tamamilə avtomatlaşdırılmışdır.

Qənaətli və uzunömürlü olması ilə fərqlənən yeni nəsillə yüksək texnoloji LED lampalarının istehsalı üçün xüsusi zavod tikilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Azərbaycanda geniş çeşiddə neft və elektrik avadanlığı, metaldan və kompozit materiallardan müxtəlif diametrli borular, kimya sənayesi məhsulları, inşaat materialları və başqa mallar istehsal edilir. Minik və yük avtomobilləri istehsalına start verilmişdir. Bizim ixrac etdiyimiz yüksək keyfiyyətli, bütün beynəlxalq standartlara cavab verən sənaye və yeyinti məhsullarına xarici alıcıların böyük tələbatı vardır. Kənd təsərrüfatında innovasiyaların tətbiqi tədbirlərinin həyata

keçirilməsi bu gün aqrar siyasətin əsasını təşkil edir. Kənd təsərrüfatının maddi-texniki bazası yeniləşdirilir, yeni metodlar və texnologiyalar tətbiq edilir.

İKT sektorunun sabit və ardıcıl inkişafının təmin edilməsi üçün hökumət aşağıdakı istiqamətləri daha vacib hesab edir: kosmik sənayenin inkişafı, yüksək sürətli internetdən istifadə imkanı, İKT sektorunun rəqabət qabiliyyəti və ixrac tutumu; ölkənin bütün yaşayış məntəqələrini, habelə evləri və mənzilləri optik-lifli rabitə vasitələri ilə əhatə edən genişzolaqlı xidmətlərin inkişaf etmiş müasir şəbəkə infrastrukturunu (yüksək sürətli internetdən istifadə) dövlət idarəçilik sistemində informasiyadan yararlanmağa, biznes fəaliyyəti və xidmətlər göstərilməsi üçün müasir texnologiyaların üstünlüklərindən tam istifadə etməyə imkan yaradacaqdır. Bu, infrastruktur məsələləri arasında birinci dərəcəli vəzifədir. Ekspertlərin hesablamalarına görə, genişzolaqlı xidmətlərin istifadəçilərinin sayının 10 faiz artması, bütövlükdə ÜDM-in 1-1,5 faiz artmasına imkan verir.

Ölkədə kosmik sənayenin yaradılması, habelə milli telekommunikasiya peyklərinin buraxılması yaxın və uzaq perspektivə istiqamətlənmiş daha bir vacib məsələdir. 2012-ci ilin sonu - 2013-cü ilin əvvəlində ilk telekommunikasiya peykinin buraxılması ölkənin İKT sektorunun möhkəmlənməsi, onun xidmətlər ixracı üçün sərhədlərinin genişlənməsi baxımından yeni imkanlar yaratmışdır. Artıq ikinci telekommunikasiya peykinin, habelə Yerın səthinin tədqiqi və monitorinqi üçün aşağı orbitli digər peyklərin buraxılması məsələləri üzərində iş aparılır. Xarici ekspertlər hesab edirlər ki, 2020-2025-ci illərdə Azərbaycanda İKT sektorunun gəlirləri neft gəlirləri səviyyəsinə çata bilər.

İKT sahəsinin inkişafı vektorunun innovasiyalı tərkib hissəsi ilbəl genişlənəcəkdir. Rəqabətə davamlı və ixrac tutumlu İKT sektoru yaradılmasına yönəlmiş tədbirlər ölkənin daha bir mühüm vəzifəsidir. Hökumət bu sektorun inkişaf etdirilməsi məqsədilə ixrac imkanlarının artırılması, bu sahəyə daxili və xarici investisiyalar cəlb edilməsi üçün müxtəlif stimullaşdırıcı mexanizmlər tətbiq edir. Bizim fikrimizcə, qlobal və regional İKT bazarlarına çıxmağın mümkün yollarından biri

elektron mallar və xidmətlər ixracıdır. Bu məsələnin həll edilməsi üçün yaxın 5-10 ildə “Regional innovasiya zonası” layihəsi mərhələlər üzrə həyata keçiriləcəkdir.

Qeyd edilən bütün məsələlər **“AZƏRBAYCAN - 2020: GƏLƏCƏYƏ BAXIŞ”** inkişaf konsepsiyasında öz əksini tapmışdır

“AZƏRBAYCAN - 2020: GƏLƏCƏYƏ BAXIŞ” inkişaf konsepsiyasında elmi potensialın və innovasiya inkişafının əsas istiqamətləri nəzərdə tutulmuşdur:

- Uzunmüddətli davamlı iqtisadi inkişafının təmin edilməsi, bilikiqtisadiyyatının formalaşdırılması, elmtutumlu texnologiyanın, məhsulun (işin, xidmətin) yaradılmasının sürətləndirilməsi məqsədilə innovasiya fəaliyyətinin genişləndirilməsi əsas istiqamətlərdən birini təşkil edəcəkdir.

- Bununla əlaqədar olaraq, elmin inkişafı onun ölkəmizdəki tarixinə və dünyada gedən meyllərə əsasən prioritetləşdiriləcək və mütərəqqi dünya elminə səmərəli inteqrasiya prosesi davam etdiriləcəkdir.

-Elmi infrastruktur təkmilləşdiriləcək, elmin maddi-texniki bazası müasirləşdiriləcək və bu sahədə informasiya təminatı sistemlərinin elektron formaya keçirilməsi təmin ediləcəkdir. Eyni zamanda, elmin maliyyələşdirilməsinə dövlət büdcəsi resursları ilə yanaşı, digər mənbələrin də cəlb olunması stimullaşdırılacaq ki, bu da son nəticədə elmi fəaliyyətlə məşğul olan işçilərin sosial müdafiəsini gücləndirəcək və “beyin axını”nın qarşısını alacaqdır.

- Ölkədə innovativ iqtisadiyyatın yaradılması məqsədilə elm və istehsalarasındakı əlaqələr gücləndiriləcək, tətbiqi elmi araşdırmaların bazarın tələbatınamüvafiq olaraq aparılması məqsədlə zəruri mexanizmlər yaradılacaqdır.

- İnnovasiya fəallığının yüksəldilməsi yolu ilə rəqabətqabiliyyətli məhsulların istehsalının stimullaşdırılması, innovasiya fəaliyyətinin həyata keçirilməsi üçün zəruri mexanizmlərin qurulması, innovasiya potensialının səmərəli istifadəsi və inkişafının təmin edilməsi məqsədilə dövlət dəstəyi tədbirləri reallaşdırılacaq və müvafiq qanunvericilik bazası yaradılacaqdır.

- İnnovasiya sahibkarlığının inkişaf etdirilməsi və yeni fəaliyyət növlərinin və məhsullarının inkişafına əlverişli mühitin formalaşdırılması ilə yanaşı, qabaqcıl

texnologiyaların transferi və mənimsənilməsi istiqamətində tədbirlərin gücləndirilməsi, elmtutumlu məhsulların və texnologiyaların işlənilməsi və tətbiqi üçün texnoparkların və innovasiya zonalarının yaradılması nəzərdə tutulur. Bu baxımdan, müvafiq normativ-hüquqi baza hazırlanaraq qəbul ediləcək, innovativ sahibkarlığın və biliklərə əsaslanan iqtisadiyyatın inkişafını təmin etmək məqsədilə İnformasiya Texnologiyalarının İnkişafı Dövlət Fondunun yaradılması nəzərdə tutulur.

- Növbəti illərdə qabaqcıl dünya təcrübəsindən istifadə etməklə Azərbaycanda informasiya cəmiyyətinin tələblərinə uyğun olaraq yeni bilik və texnologiyaların istifadəsini, mənimsənilməsini və yayılmasını təmin edən milli innovasiya sisteminin formalaşdırılması prosesi tamamlanacaqdır.

“Mahiyyət etibarilə milli inkişafın yeni strategiyası olan bu konsepsiya innovativ iqtisadiyyatın yaradılması, qabaqlayıcı sosial inkişaf trendinin təmin edilməsi, informasiya-kommunikasiya texnologiyalarından geniş istifadə olunması, mədəniyyətin və ictimai həyatın gələcək inkişafı üçün yeni intellektual bazanın formalaşması üzrə məsələləri konkretləşdirməlidir. Başqa sözlə desək, konsepsiyanın reallaşdırılması yaxın gələcəkdə postsənaye (informasiya) cəmiyyətinə keçid üçün modernləşdirilmiş fundamental iqtisadi, sosial və siyasi zəmin yaradacaqdır. Bu, elə cəmiyyət olacaqdır ki, orada yeni mərhələdə inkişafın lokomotivi artıq kreativ sinif, düşünməyi və fəaliyyət göstərməyi bacaran ağıllı insanlar cəmiyyəti olacaqdır. Millətin kreativliyi və ya onun fəal hissəsinin kreativliyi dövlətin firavanlığının əsas mənbəyi olacaqdır”(18. I Fəsil).

Azərbaycan Respublikasında 2009-2015-ci illəri əhatə edən elmin inkişafı üzrə Milli strategiya və 2009-2015-ci illərdə elmin inkişafı üzrə Milli strategiyanın həyata keçirilməsi ilə bağlı Dövlət Proqramı qəbul olunmuşdur. Elmin inkişafı üzrə Milli strategiyada elmi-texnoloji və innovasiya inkişafında dövlət siyasətinin əsas istiqamətləri müəyyənləşdirilmişdir.

- Fundamental elmlər üzrə araşdırmaların muasir tələblər səviyyəsinə çatdırılması;

- Sosial-iqtisadi inkişafın aparıcı istiqamətləri üzrə perspektiv tədqiqatların davam etdirilməsi;
- Müxtəlif tədqiqat sahələrində çalışan alim və mütəxəssislərin elmi fəaliyyətinin əlaqələndirilməsi;
- Elm və texnologiyaların inkişafının yeni istiqamətlərini müəyyənləşdirərək onların reallaşdırılması üçün zəmin yaradılması;
- Müasir texnologiyaların mənimsənilməsi, yaradılması, elmdə və iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrində tətbiqi və inkişaf etdirilməsi;
- İnnovasiya fəaliyyətinin müasir tələblərə və elmi-praqmatik meyarlara uyğun gücləndirilməsi;
- Elmi potensialın inkişafında iqtisadiyyatın dövlət və qeyri-dövlət sektorlarının qarşılıqlı əlaqələrinin təşkili;
- Elmtutumlu məhsulların istehsalı və ixracı mexanizmlərinin formalaşdırılması;
- Tətbiqi elmi tədqiqatların rəqabətədavamlı sektorunun yaradılması və inkişafı;
- İstehsal və tədqiqat sektorları arasında fəal inteqrasiyanın təşkilinə dəstək verilməsi;
- İnnovasiya fəaliyyəti infrastrukturunun inkişaf etdirilməsi, o cümlədən texnoparklar, texnoloji mərkəzlər, biznes inkubatorları şəbəkəsinin genişləndirilməsi;
- İnnovasiya fəaliyyətinə dövlət tərəfindən maliyyə dəstəyinin verilməsi.(27. səh. 7)

3.2.Dövlət iqtisadi siyasəti və mikro səviyyədə innovasiya proseslərinin dinamizminin stimullaşdırılması:əsas istiqamətlər

Ümumiyyətlə bəllidir ki, yüksək gəlir “resursların kombinasiyasının” (Y.Şumpeter) tapılması ilə reallaşır və məlumdur ki, “yeni kombinasiyanı” əsl sahibkar, daha doğrusu, bacarıqlı menecer tapır. Çünki, “menecment - ... iş fəaliyyətinin elə bir kordinasiyası prosesidir ki, bu fəaliyyətin effektivliyi təmin edilsin” (31, 256).Daha

doğrusu, investisiyaların effektivliyini – yüksək mənfəəti prinsipial olaraq, təkmil, daha doğrusu, innovasiya menecment reallaşdırır.

İnnovasiya menecmenti innovasiya proseslərinin, innovasiya fəaliyyətinin, bu fəaliyyətlə məşğul olan təşkilati strukturun və heyətin idarə edilməsinin prinsip, metod və formalarının məcmusudur.

İnnovasiya meneceri innovasiya prosesinin müxtəlif fazalarında fəaliyyət göstərir və bu sahədə özünün idarəetmə fəaliyyətini qurur. Müəssisə və təşkilatlar innovasiya fəaliyyəti ilə məşğul olmaq məqsədi ilə aşağıdakı təşkilati strukturları yarada bilərlər:

1. Elmi tədqiqat institutları və ya elmi mərkəzlər.
2. Layihə - konstruktor şöbələri.
3. Strateji araşdırma mərkəzləri.
4. Marketing şöbəsi nəzdində marketing tədqiqatları bölməsi.
5. Laboratoriyalar.
6. Məsləhət (konsaltinq) şöbələri və s.

Vençur biznesi ilə məşğul olan firmalar yeni məhsulların layihələşdirilməsini, tədqiqatını və istehsalını, ixtiraçılıq və elmi axtarışla bağlı fəaliyyəti həyata keçirirlər. Mahiyyətinə və məzmununa görə vençur biznesi riskli biznesdir. (Vençur sözü ingilis dilindən “venture” sözündəndir. Mənası “risk”, “cəsarətli addım” deməkdir. Yəni vençur müəssisələrinin həyata keçirdikləri kapital qoyuluşları olduqca riskli bir işdir. Çünki istehlakçılar yeni layihələri, məhsulları necə qəbul edəcək, yeniliklərin nəticəsi necə olacaq bunu qabaqcadan proqnozlaşdırmaq çox çətinidir. Ona görə də, vençur kapitalı riskli kapital hesab olunur.

Vençur firmaları böyük firmaların struktur vahidi kimi törəmə müəssisələri formasında da fəaliyyət göstəririlər. Vençur firmasının təşkil edilməsi və yaradılması üçün lazım olan şərtlər aşağıdakılar hesab olunur:

- 1) Maliyyələşmə mənbəyi – risk kapitalı.
- 2) Vençur firmasının gəlir gətirə bilmək potensialı.

3) İnnovasiya ideyalarının mövcudluğu.

4) Firmanın məhsuluna bazar tələbatının yaranması.

İnnovasiya firmalarına və qurumlarına rəhbərlik mühəndislər və menecerlər tərəfindən həyata keçirilir.

Funksional yanaşma üsulundan istifadə edərək ayrı-ayrı ölkələrin MİS-lərinin tədqiq olunması və onların Azərbaycanın sosial-mədəni və iqtisadi mühitinə uyğunlaşdırılması xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi yolu ilə Respublikamızın milli innovasiya sisteminin aşağıdakı səkkiz funksiyasının formalaşdırılmasının vacib olduğunu müəyyənləşdirmə bilirik:

- innovasiya siyasətinin formalaşdırılması;
- innovasiyalar üçün tənzimləyici mühitin yaradılması;
- perspektivli elmi istiqamətlərin müəyyənləşdirilməsi və prioritetli innovasiya proseslərinin seçilməsi;
- resursların formalaşdırılması və bölüşdürülməsi;
- innovasiya istiqamətli ETTKİ-lərin yaradılması və həyata keçirilməsi;
- innovasiya fəaliyyətinin inkişaf etdirilməsi tələblərinə cavab verən insan kapitalının formalaşdırılması və zəruri olan material aktivlərinin yaradılması;
- innovasiyaların yaradılması və istifadəsi üçün stimulların yaradılması;
- yüksək texnologiyalara əsaslanan yeni istehsal və xidmət sahələrinin inkişafının maliyyə cəhətdən dəstəklənməsi.

İnnovasiya menecmentinin təhlili bir sıra mühüm məqamları - vençur maliyyələşdirmə sxeminin effektivliyini, innovasiya risklərinin idarəedilməsini və.s.-i aydınlaşdırmağa , o cümlədən elmi-tədqiqatın proqram-məqsədli təşkilinin mikro səviyyədə təkmilləşdirilməsi məsələsinin aydınlaşmasına imkan yaratdı və

qeyd olunmalıdır ki, bütövlükdə innovasiya proseslərinin effektivliyi həm də korporativ idarəetmə standartlarının keyfiyyətindən asılıdır.

Ümumiyyətlə, müasir idarəetmə praktikası və nəzəriyyəsi bu sualı cavablandırır və artıq məlumdur ki, “korporativ idarəetmə hər bir kompaniya – böyük və kiçik, özəl və ictimai kompaniyalar üçün ən mühüm məsələdir” (журнал обзор экономического Европы 2003).

Bu baxımdan müasir idarəetmədə yüksək korporativ standartların tətbiqi vacibdir və məhz bu idarəetmənin mövcudluğu xarici investisiya mənbələrinə - səhm, istiqraz buraxılışı hesabına vəsaitlər cəlbinə imkan yaradır. Nəzərə almaq gərəkdir ki, ötən əsrin 50-ci illərində tətqiqatlarla sübut olunub ki, xarici maliyyələşmə mənbələrindən üstün istifadə bütövlükdə səmərəlidir.

Keyfiyyətli korporativ idarəetmə sisteminin formalaşması əlbəttə ki, təkcə sahibkarlığın idarəetmədən ayrılması ilə şərtlənmir. Bir çox hallarda sahibkarlığın inzibati-təşkilati forması da bu cəhətə ciddi təsir göstərir. Azərbaycan mühitində bu baxımdan əsas məsələ korporativ formanın zəif inkişafında deyil. Əsas məsələnin mahiyyəti bir qədər fərqlidir. Öncə qeyd etdiyimiz kimi ölkədə yaradılan əlverişli investisiya və sahibkarlıq mühiti son illərdə sahibkarlıq subyektlərinin sayının sürətli artımını şərtləndirib. Belə ki, 2001-ci ildə dövlət registridə qeydə alınmış müəssisələrin sayı 55799 idi. 2006-cı ildə bu göstərici 70287 – yə, 2011-ci ilin əvvəlinə isə 93416-ya bərabərləşdirilmişdi (2,698-699 cəđ.25.1) . Bu dövrdə kiçik müəssisələrin sayı 44738-dən 77225-ə qədər artmışdı. Deməli, bu dövrdə böyük müəssisələr cəmi 5min, kiçik müəssisələrə 32487 say artıb. Əlbəttə ki, kiçik müəssisələrdə keyfiyyətli korporativ idarəetmə tətbiqi bir sıra amillərə görə mümkün olmur.

Ancaq keyfiyyətli korporativ idarəetmə sistemlərinin formalaşması baxımından kiçik müəssisələrin sürətli artımı ciddi bir maneə deyil.

Başqa bir cəhət – hüquqi şəxs yaratmadan sahibkarlıqla məşğul olan subyektlərin sayının sürətli artımı şübhəsiz ki, keyfiyyətli idarəetmə sistemlərinin formalaşmasına şərait yaratmır. Belə bir sürətli artım aşağıdakı cədvəldən aşkar görünür.

Cədvəl 1.

Sahibkarlıq subyektlərinin sayı və effektiv menecment sistemlərinin formalaşdırılması imkanları

	2006	2013	artım	Effektiv menecment təşkil etmək
1.Böyük müəssisələr	11061	16067	5006	Vardır
2.Kiçik müəssisələr	44738	62899	18161	Əsasən mümkündür
3.Hüquqi şəxs yaratmadan fəaliyyət	209170	432141	222971	Əsasən mümkün deyil

Mənbə: Azər.stat.gös.səh 698-712Azərbaycan rəqəmlərdə 2014 səh.64

Aydındır ki, 432141 fərdi sahibkarlıq subyektinin böyük əksəriyyətində, yaxud mütləq əksəriyyətində nə maliyyə planlaşdırılması, nə investisiya layihələrinin qiymətləndirilməsi, nə SWOT, nə də STEP təhlil və s. idarəetmə metodlarından istifadə olunmur.

Bu baxımdan biznesin inzibati-təşkilati strukturunun təkmilləşdirilməsinə, daha doğrusu, fərdi sahibkarlıq subyektlərinin tədricən hüquqi şəxs formasında fəaliyyətə çevrilən müəssisələrə çevrilməsinə stimül yaradan tədbirlərin reallaşdırılmasına ehtiyac vardır. Sadələşdirilmiş vergi sisteminin təkmilləşdirilməsi, biznesin təşkilati formaları ilə bağlı mülki məcəllədə lazimi düzəlişlərin edilməsi – daha doğrusu, biznesin yalnız hüquqi şəxs formasında təşkilinin nəzərdə tutulması kimi tədbirlər effektiv idarəetmə sisteminin hər bir sahibkarlıq subyektində təşəkkülünə əsas yarada bilər.

Korporativ idarəetmənin təşəkkülü və bu idarəetmənin keyfiyyətinin artımı - baxımdan mühüm məsələlərdən biri də menecmentdə ən müasir idarəetmə metodlarından istifadədir.

Bu baxımdan inkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsinə istinad vacibdir. Bəllidir ki, bir sıra Qərb ölkələrində korporativ menecmentin bəzi daxili funksiyalarının – Loqistika, daxili audit, satış sifarişlərinin emalı, bir çox mühasibat işləri xarici tərəfdaşlara – ixtisaslaşmış firmalara həvalə olunur. Yeni informasiya texnologiyalarının imkanlarından istifadə ilə yaranan bu yeniliklər – Ümumi Xidmətlər Mərkəzi, outsorsinq, beçmerkinq və s. əsas əhəmiyyəti bundadır ki, bu metodlar idarəetmə xərclərini əhəmiyyətli dərəcədə azaltmağa imkan yaradır. Belə ki, daxili audit, Loqistika və s. bəzi işlərin firma daxilindən istifadəsindən imtina – yəni, çoxsaylı əlavə kadr heyəti saxlamaq və digər xərclərdən imtina edib, bu işləri xarici tərəfdaşa – ixtisaslaşmış Ümumi Xidmətlər Mərkəzinə həvalə edəndə, müvafiq xərclərin 30% azaldılması mümkün olur (Моргарет мей. Трансформации функции финансов. М.2005 ст.53). Ümumiyyətlə, ÜXM, outsorsinq, beçmarkinqdən istifadə korporasiyaların müvafiq işlərə sərf etdiyi xərclər diapazonunu 0,6-6,95% -dən 0,5-4,79% -ə qədər azaldıb (Мир.мей.ст.65).

Bu metodlardan, yaxud dövriyyə kapitalının idarə edilməsində istifadə olunan “just – on – time” metodundan istifadə şübhəsiz ki, vəsaitlərin daha effektiv istifadəsində ardıcıl olaraq, mənfəətin yüksəlməsi və investisiya mühitinin daha da yaxşılaşmasına əsas yaradır. 1994-2000 –ci illər ərzində Böyük Britaniyada təkcə outsorsinq əməliyyatlarının həcmnin 3 dəfə artımı məhz belə metodların istifadəsinin effektivliyini təsdiqləyir. Bu öncül təcrübələrin Azərbaycan müəssisələri tərəfindən yaxın perspektivdə istifadəsi prinsipə mümkündür və ölkədə informasiya texnologiyaları sferasının sürətli inkişafı bu baxımdan ən ciddi hesab edilə bilən maneəni – texniki imkansızlığı aradan qaldırıb.

Korporativ idarəetmənin keyfiyyətinin yüksəldilməsinin milli innovasiya sisteminin formalaşmasına təsiri ümumiyyətlə aydınlaşdı və müvafiq təkmilləşdirmə

istişamətləri müəyyənleşdi. Aparılan təhlilləri yekunlaşdırmaq, ümumiləşdirmək və bir sıra nəticələri müəyyənleşdirmək olar.

NƏTİCƏ

Aparılan təhlillər bizə aşağıdakı nəticələri çıxarmağa imkan yaradır:

-Dinamik iqtisadi artım innovasiya proseslərinin dinamizmi ilə müəyyənləşir və hər bir əsrdə iqtisadi tsiklin nəticələrini yeni məhsulların, yeni texnologiyaların, yeni idarəetmə usullarının və.s.-in şərtləndirməsi də bu cəhəti təsdiqləyir

-Innovasiya fəaliyyətinin effektivliyi ayrı – ayrı innovasiya yönümlü tədbirlərin, makro və mikro səviyyədə hazırlanan innovasiya siyasətinin, müxtəlif innovasiya inkişafı proqramlarının, o cümlədən ümümlükə, regional, sahə və.s. proqramların uzlaşdırılmasını, bir – birini tamamlanmasını tələb edir.Belə uzlaşdırılmış fəaliyyətin təminatı isə əhatəli dövlət innovasiya siyasətinin formalaşdırılması çərçivəsində mümkündür;

- Dövlət innovasiya siyasəti təkcə elmi-texniki tərəqqinin iqtisadi rolunun öyrənilməsi və bu əsasda tədbirlərin hazırlanması hədudlarına sığmır, iqtisadiyyatın institusional elementlərinin yeni texnologiyalarla birgə müasir proseslər və məhsulların hazırlanma və tətbiq edilməsində - inkişafın təmin edilməsində mühüm rol oynadığını nəzərə alır və konkret sosial - iqtisadi şəraitə uyğun olan yeni innovasiya inkişafı vektorlarını formalaşdırır;

- Dövlət innovasiya siyasətinin əsas xəttini hər bir tarixi mərhələdə ölkə elmi - tədqiqat sektorunun özünün inkişafını təmin etməkdən ibarət olmalıdır.Bu baxımdan qeyd edilməlidir ki, elmi - tədqiqat sferasındakı inkişaf meyillərinə baxmayaraq, hələlik ölkə elmi - tədqiqat sektoru respublikanın innovasiya inkişafını təmin etmək baxımından tam qənaətbəxş səviyyədə deyil və bu vəziyyəti maliyyə çatışmazlığı, elm - istehsal qarşılıqlı əlaqələrinin zəifliyi, elmi-tədqiqat sferasının idarəedilməsinin tam təkmil olmaması - o cümlədən elmi-tədqiqat sferasının fəaliyyətinin təşkilində proqram - məqsədli metoddan zəif istifadə şərtləndirib;

- İnnovasiya inkişafının strateji və uzunmüddətli perspektivlərini nəzərə alaraq dövlət innovasiya siyasəti ölkəmizdə elmi-texniki potensialı ilə elmi və texniki nailiyyətlərin maliyyələşdirilməsi və kommersionlaşdırılması həcmi arasındakı uyğunsuzluğun aradan qaldırılması - iqtisadi inkişafa müsbət təsir edə bilən istiqamətə yönəlməlidir. Bu mənada Azərbaycan Respublikasında vergilər, amortizasiya, gömrük və s. sistemlərində güzəştlər vasitəsilə innovasiya fəaliyyətinin stimullaşdırılmasına zəruri ehtiyac duyulur.

- Dövlət innovasiya siyasəti formalaşdırılarkən inkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsinin mühüm bir istiqaməti - milli texnoparkların, sənaye parklarının, regional innovasiya mərkəzlərinin yaradılması yolu ilə ölkə iqtisadiyyatının innovasiya inkişafının dinamizminin təmin edilməsi nəzərə alınmalıdır;

- Ölkə iqtisadiyyatında elmi-tədqiqat sektorunun inkişafını təmin etmək üçün dövlət büdcəsindən elmə və elmi-tədqiqat və işləmələrə ayrılan vəsaitlərin həcmnin artırılması yeni ideyaların, məhsulların, texnologiyaların işlənilib hazırlanmasını və real sektora tətbiqini genişləndirmiş olar;

- İEÖ-in təcrübəsindən istifadə etməklə, onlarla elmi-texniki sahədə əməkdaşlıq, yeni bilik və texnologiyaların mübadiləsi, lisenziyaların alqı-satqısı, xarici ölkələrdə kadr hazırlığının təşkili dövlət innovasiya siyasətinin əsas istiqamətlərindən biri olmalıdır və belə bir istiqamət üzrə fəaliyyət ölkəmizin elmi və texnoloji inkişafında əhəmiyyətli rol oynaya bilər;

- Elmtutumlu sahələrin inkişaf etdirilməsi, nanotexnologiya, biotexnologiya, mikroelektronika, informasiya-kommunikasiya texnologiyaları, gen mühəndisliyi və s. sahələrdə texnoloji inkişafın beynəlxalq təcrübəsinin öyrənilməsi və tətbiqi, bu sahələr üzrə kadrların hazırlanması ölkəmizdə prespektivdə həmin sahələrin inkişafına imkan yaradar;

- Dövlət innovasiya siyasəti həm də fundamental və tətbiqi tədqiqatları həyata keçirən və elmtutumlu məhsulların istehsalını reallaşdıran iri korporasiyaların, elmi mərkəzlərin, vençur fondların və innovasiya fəaliyyətini stimullaşdıran xüsusi fondların yaradılması, yeni məhsulların mənimsənilməsi üzrə xüsusi sahə laboratoriyalarının yaradılmasına istiqamətlənməlidir ;

- İnnovasiya proseslərinin dinamizmi yüksək keyfiyyətli korporativ idarəetmə standartlarının tətbiqini tələb edir və dövlət innovasiya siyasəti belə bir idarəetmə sisteminin tətbiqinə pozitiv təsiri göstərməli - Azərbaycan Respublikasında biznesin təşkilatı – hüquqi təşkilinin təkmilləşdirilməsini, yəni fiziki şəxs kimi sahibkarlıqla məşğul olan təsərrüfat subyektlərinin əksəriyyətinin tədricən hüquqi şəxsə çevrilməsini şərtləndirməlidir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı:

- 1) A.V.Abbasov «Biznesin əsasları», Bakı-2005
- 2) A.V.Abbasov “Biznesin təşkili və idarə edilməsi”, Bakı-2001
- 3) T.Ə.Quliyev «Menecmentin (idarəetmənin) əsasları», Bakı-2001
- 4) M.Atakişiyev, Q.Süleymanov «Innovasiya menecmenti», Bakı-2004
- 5) Т.Г.Евдокимова,Г.А.Маховикова,N.F.Ефимова:«Инновационни менеджмент», Sankt-Peterburq – 2005
- 6) Ленчук Е.Б. Инновационный фактор в экономическом развитии постсоциалистических стран. М., ОМЭПИ ИЭ РАН, 2006.
- 7) Инновационная политика/под ред. проф. В.И. Дуженкова. М., 2000.
- 8) Гончаренко Л.П.:Инновационная политика: Учебник/М.:КНОРУС,2009
- 9) Управление инновационными проектами: учеб. пособие/под ред.проф. В.Л.Попова. М.: ИНФРА-М, 2007.
- 10) Valabanov İ.L:İnnovasiya menecmenti. 2001.
- 11) Шумпетер Й. Капитализм, социализм и демократия. М.:Экономика, 1995.
- 12) Зиновкина М.М., Андреев С.П., Гареев Р.Т. Решение творческихуправленческих с применением ТРИЗ в инновационном менеджменте.Инновационное технические системы. М.: МГИУ, 2004.
- 13) Янсен Ф. Эпоха инноваций. Пер. с англ.-М.: Инфра-М-М, 2002.
- 14) Очковская М.С. Формирование инновационной инфраструктуры в России (статья). // Финансовые проблемы РФ и пути их решения:теория и практика: Труды 6-й МНПК. – СПб.: Изд-во Политехн. ун-та, 2005.
- 15) Федосеева, Т.А. Сравнительный анализ инновационных систем иинновационного развития различных стран научно-технический журнал «Известия Академии инженерных наук. Т 11. Москва-Н.Новгород, 2005.
- 16) ["Rabitə dünyası"](#) qəzeti, 26 iyun 2009-cu il
- 17) M.Məmmədov: *Əməliyyatlar menecmenti*. Bakı
- 18) R.Mehdiyev: XXI əsrdə Azərbaycan ideyası kreativ millət konteksində. I Fəsil

- 19) İ.Əliyev: Milli Elmlər Akademiyasının 60 illiyinə həsr olunmuş təntənəli yığıncaqda çıxışı , 15 dekabr 2005-ci il
- 20) “Azərbaycan” qəzeti- 03.11. 2009
- 21) “İqtisadiyyat və həyat” jurnalı - 09.10.2011
- 22) “Бакинский рабочий”, 16.03 2012 г.
- 23) Vəliyev D.Ə.: Azərbaycanın qlobal iqtisadiyyata inteqrasiyası. Bakı-2008, 428 s.
- 24) “Azərbaycan müəllimi” jurnalı, 18.06.2010.
- 25) Кузнецов О.Л., Кузнецов П.Г., Большаков Е.В. Система общество-природа-человек: устойчивое развитие. - М., 2000.- 465 с.
- 26) “AZƏRBAYCAN - 2020: GƏLƏCƏYƏ BAXIŞ” İNKİŞAF KONSEPSİYASI. 2012

